

15. SÆRLIG OM FORBINDELSE MELLOM DE HEMMELIGE TJENESTER OG PARTIER, GRUPPERINGER ELLER INSTITUSJONER

15.1. Problemet

15.1.1. Innledning

Forholdet mellom de hemmelige tjenestene og organisasjonene i arbeiderbevegelsen er et tema i kommisjonens mandat, der det heter at den skal

"... granske alle forhold i forbindelse med påstander om at Politiets overvåkingstjeneste, Forsvarets sikkerhetstjeneste og Forsvarets etterretningstjeneste eller personer knyttet til disse har vært engasjert i ulovlig eller irregulær overvåking av norske borgere. De eventuelle saker og spor som måtte finnes i de offentlige tjenester, skal følges og avklares så langt det er mulig. *I denne sammenheng skal kommisjonen særlig ha for øyet disse tjenesters eventuelle samarbeid med partier, organisasjoner eller institusjoner.*³⁵⁵..." (Uthevet her.)

I den offentlige debatt har påstander og teorier om et spesielt forhold mellom tjenestene og Arbeiderpartiet/Landsorganisasjonen spilt en sentral rolle, særlig etter utgivelsen av Viggo Johansen, Pål T. Jørgensen og Finn Sjøe: *Vi som styrer Norge* (Oslo 1992) og Alf R. Jakobsen, Finn Sjøe og Ronald Bye: *De visste alt* (Oslo 1993).³⁵⁶

15.1.2. Påstander og teorier

De viktigste påstandene om slike forhold kan sammenfattes slik:

- Det fantes i store deler av etterkrigstiden innenfor Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen en spesiell overvåkings- og etterretningsvirksomhet mot personer der en registrerte og fulgte med i hva politiske motstandere, spesielt kommunister, foretok seg.
- Politiets overvåkingstjeneste og den militære etterretningstjenesten samarbeidet i perioder med dette systemet, blant annet om overvåking og registrering av norske borgere.
- Det gikk informasjon om norske borgere både fra Arbeiderpartiet og fra Landsorganisasjonen til de hemmelige tjenestene, og fra disse tjenestene til ledende personer i Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen.
- Informasjoner fra hemmelige tjenester sto altså til disposisjon for kretser i LO og DNA til bruk for partipolitiske formål.

³⁵⁵St.forh. Innst. S nr 60 1993-94: Komitéens forslag til vedtak.

³⁵⁶Se for øvrig blant annet Kjell Vesje: *Youngstorgets hemmelige hverdag* (Oslo 1988), Ronald Bye: *Sersjanten. Makt og miljø på Youngstorget* (Oslo 1989) Viggo Johansen og Pål T. Jørgensen: *Edderkoppen* (Oslo 1989), Bengt Calmeyer: *Forsinket oppgjør* (Oslo 1993).

15.1.3. Spørsmål å undersøke

Kommisjonen har forsøkt å finne svar på disse faktiske spørsmålene:

- Fantes det i perioder etter 1945 en spesiell etterretnings- eller overvåkingstjeneste innenfor Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen, dvs folk som registrerte personer og aktivitet blant kommunister og venstreorienterte? I tilfelle noe slikt fantes - hvorledes fungerte dette, når og hvor lenge?
- Hvis noe slikt fantes - forekom det samarbeid mellom disse og de hemmelige tjenestene? Hva slags samarbeid? Når? Hvordan?
- Gikk det informasjon fra Arbeiderparti- og LO-hold til tjenestene? I så fall - når og hvordan? Hva slags informasjon var det i tilfelle tale om?
- Gikk det informasjon om norske borgere fra hemmelige tjenester til ledende personer eller organisasjonsledd i Arbeiderpartiet og LO?
- Hva var i tilfelle innholdet og hvordan ble informasjonen brukt?
- Hvordan ble eventuelt samarbeid forstått og legitimert på begge sider?

15.2. Arbeiderbevegelsen og de hemmelige tjenestene de første etterkrigsårene

15.2.1. Bakgrunnen

15.2.1.1. Fra okkupasjon til gjenreising og kald krig

På 1930-tallet seiret Arbeiderpartiet fullstendig i konkurransen med NKP om støtte i arbeiderbevegelsen. NKP falt ut av Stortinget i 1933 og innflytelsen i fagbevegelsen gikk sterkt tilbake. Som politisk maktfaktor var NKP nesten utslettet da verdenskrigen nærmet seg. Støtten til ikke-angrepspakten mellom Sovjetunionen og Nazi-Tyskland og til Sovjetunionens krig mot Finland i 1939 isolerte partiet enda mer, og NKP nølte med å gå fullt inn i motstandskamp frem til Tysklands invasjon i Sovjet sommeren 1941.

Men den aktivistiske og offervillige innsatsen i motstandskampen *deretter* og frem til freden i 1945, sammen med folkelig sympati med Sovjets krigsinnsats, forandret bildet. NKP kom tilbake med langt større tilslutning enn før krigen. Særlig sto de sterkt på industriarbeidsplassene. Det kan se ut til at så mange som 30-40% av industriarbeiderne stemte NKP ved de første valgene.

Naturlig nok ønsket partiet å omsette denne støtten i politisk innflytelse og posisjoner i klubber, foreninger, samorganisasjoner og forbund i fagbevegelsen. NKP-medlemmer og -sympatisører fikk mange posisjoner da fagbevegelsen ble gjenreist etter okupasjonsårene. Siden Arbeiderpartiet hadde nesten totalt hegemoni i fagbevegelsen i årene før krigen, måtte disse gevinstene for NKP komme på Arbeiderpartiets

bekostning. Hegemoniet i arbeiderbevegelsen ble truet. Det ble kamp om verv og innflytelse både på grunnplanet og på forbundslandsmøtene. Før viktige valg, særlig når det gjaldt utsendinger til forbundslandsmøtene, ble det mobilisert på begge sider med de sentrale faglige utvalg i de to partiene som samordnende sentra. Både sentralt og lokalt la aktørene vekt på å skaffe seg kjennskap til egen og motpartens styrke før slike konfrontasjoner.

Selv om det en tid etter krigen var en ganske utbredt stemning, særlig i deler av fagbevegelsen, for å samle Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti til ett parti, og selv om det ble forhandlet om partisammenslutning, var likevel de to partiene hele tiden konkurrenter med motstridende interesser.

Motsetningene fra mellomkrigstiden levde videre under krigen og fikk en ny dimensjon da de to partiene hadde forskjellige syn på strategien i motstandskampen, se 8.4.1.2. I eksilmiljøet i Sverige ble ledende arbeiderpartifolk engasjert i et arbeid sammen med politiet (Rettskontoret, se 15.3.1.2) for å følge med i kommunistenes virksomhet blant polititroppene og det norske miljøet ellers³⁵⁷.

Da okkupasjonen tok slutt, gikk kampen om hegemoni og makt i arbeiderbevegelsen inn i en ny fase og ble slett ikke avblåst, selv om det pågikk samlingsforhandlinger. Troen på partisamling var sterkere i deler av fagbevegelsen enn blant lederne som forhandlet. De to partiene vaktet på sine posisjoner og hverandre hele tiden.

Norsk utenrikspolitikk forsøkte å finne en "brobyggingslinje" mellom Sovjetunionen og vestmaktene den første tiden etter krigen. Men snart kjølnet det mellom stormaktene. Forholdet mellom øst og vest ble kritisk, og i 1947-48 skiftet klimaet fra "kald fred" til "kald krig". Kommunistisk maktovertakelse og tilstramming i totalitær retning i Øst-Europa og den skarpe delingen av Europa mellom øst og vest, virket til å skape frykt for ny krig og redsel for at Vest-Europa var truet. Sovjets kontroll over Øst-Europa ble i vide kretser forstått som varsel om enda mer ekspansive planer. Det sovjetiske tilbudet til Finland om en "støtte og bistandspakt" skapte frykt for at Norge kunne bli direkte truet fra øst. Grunnlaget for den norske "brobyggingspolitikken" ble etter hvert borte. Frykt preget den politiske atmosfæren og ledende politikere begynte å se etter politiske og militære alliansepartnere for Norge. I 1948 vedtok Stortinget en større tilleggsbevilgning til Forsvaret og oppnevnte en "Spesialkomité for spesielle utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker", der kommunistene ble holdt utenfor.

NKP hadde et helt annet politisk situasjonsbilde. Også de fryktet krig, men de mente at vestmaktene var den potensielle aggressor som truet "fredens leir", Sovjetunionen og deres allierte. Med den økende offisielle norske orientering mot vest kom kommunistene i utenrikspolitisk opposisjon. Når NKP-ledere i disse årene taler om å stå på Sovjetunionens side "i fred som i krig", tenker de innenfor et verdensbilde der Sovjetunionen kan komme til å måtte forsvare seg mot angrep fra vestlige makter - som ledende norske politikere hadde planer om å gå i allianse med. I andres ører lød slike ord fra NKP-hold som uttrykk for sviktende nasjonal holdning.

³⁵⁷Se f eks Ole Kristian Grimnes: Et flyktningesamfunn vokser fram. Nordmenn i Sverige 1940-45. Oslo 1969. Blant annet s 185.

I januar 1948 gikk Oslo Arbeiderpartis representantskap inn for "Bevin-planen" om et politisk samarbeid i Vest-Europa, og under Tsjekkoslovakia-krisen i februar samme året holdt Einar Gerhardsen, statsminister og partileder, den såkalte "Kråkerøy-talen", der han hevdet at den viktigste oppgaven i kampen for selvstendighet, demokrati og rettssikkerhet var å redusere kommunistpartiet og deres innflytelse mest mulig. Statsministeren stemplet kommunistene som "tilhengere av terror og diktatur" (Se under 7.4). Med tilslutning til NATO-alliansen våren 1949 valgte Norge definitivt side i den kalde krigen. Bruddet mellom Arbeiderpartiet og NKP var fullstendig.

Fra NKPs synspunkt var det urettferdig at noen så på dem som unasjonale. NKP hadde trosset hardere forfølgelse enn noe annet parti under okkupasjonen. De fleste ledende partimedlemmer hadde vært i fangenskap eller drevet aktivt motstandsarbeid eller begge deler. Mange partimedlemmer hadde mistet livet. Tjuefem av i alt tretti sentralkomiteemedlemmer overlevde ikke krigen. NKP førte dessuten en utpreget nasjonal tale etter krigen med *suverenitet* og *selvstendighet* som kjerneord. Det gjaldt spesielt den del av partiet som støttet Peder Furubotn, se 7.3 og 7.4 og 8.4.1.4.

NKP ga Sovjetunionen full støtte i den stormaktskonflikt som utviklet seg. Dermed ble stormaktsspenningen en dimensjon i kampen om hegemoni i norsk arbeiderbevegelse: I den kalde krigens verdensbilde var Sovjetunionens politiske støtter i vest en potensiell femtekolonne, en indre fiende som kunne tjene en ytre fiendes interesser. NKP ble sett på som et parti av et annet slag enn de andre, et redskap for en fremmed stormakt. Derfor ble de holdt utenfor Stortingets spesialkomité for spesielle utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker. Medlemmene ble i økende grad mistenkt for å gå fiendens ærend som unasjonale og upålitelige. Mens minnet om den *gamle* fienden fra okkupasjonstiden fremdeles var nært og levende, ble NKP den *nye* fiende i den politiske polemikk, *landsforrædernes parti*. Å nedkjempe kommunistene ble til en nasjonal oppgave.

Den partipolitiske interesse Arbeiderpartiet hadde av å vinne kampen med kommunistene om velgerne og om fagbevegelsen falt i dette perspektivet sammen med den nasjonale fellesinteressen av å nedkjempe "den indre fiende".

Den kampen Arbeiderpartiet de første årene etter krigen førte mot at kommunistene sikret seg nye, viktige posisjoner i fagbevegelsen og for å drive konkurrentene ut av posisjoner de fikk like etter freden, er dokumentert i den historiske litteraturen om arbeiderbevegelsen i denne tiden.³⁵⁸ Konflikten har fått rikelig nedslag både i samtidig presse, brosjyrelitteratur og dokumentsamlinger i Arbeiderbevegelsens Arkiv.

Kampanjen mot kommunistene var særlig intens sent på førtitallet og tidlig på femtitallet, men stilnet gradvis etter hvert som NKP tapte terreng både blant velgerne og i fagbevegelsen. Med tiden kom også andre grupperinger på den politiske venstresiden i kritisk og vaksomt søkelys, blant annet bladet *Orientering* som begynte å komme ut fra

³⁵⁸Monica Schanche og Arne Kokkvoll: *Norsk Arbeidsmandsforbund 1895-1985. Arbeid - fred - solidaritet III*. bind s. 178ff, Oslo 1987; Ingar Kaldal: *Papirarbeidernes historie Norsk Papirindustriarbeiderforbunds 1913-1988*. s.164ff, Oslo 1989; Terje Halvorsen: *Jern og metall 100 år*. 2. Bind 1941-91, s. 260ff, Oslo 1990.

1953 med en kritisk holdning til den vest-orienterte alliansepolitikken. Da Sosialistisk Folkeparti var med på å felle Arbeiderpartiets regjering i 1963, ble det holdt et demonstrasjonsmøte på Youngstorget i Oslo med to talere: Den avtroppende statsminister, Arbeiderpartiets leder, Einar Gerhardsen sammen med en av byens mest kjente kommunistiske fagforeningsledere. Da var situasjonen en annen enn like etter krigen.

I oktober 1945 satte sentralstyret i Arbeiderpartiet ned et faglig utvalg som spesielt skulle aktivisere meningsfeller i fagbevegelsen og på arbeidsplassene i kampen mot kommunistene. Leder ble Kåre Haugen, faglig medarbeider i Arbeiderbladet med solid bakgrunn fra illegalt fagforeningsarbeid under krigen (en tid redaktør av den illegale Fri Fagbevegelse). Ivar Hobbelhagen ble ansatt som faglig sekretær på partikontoret og sekretær for utvalget, 15.3.2.1.

Det ble nå bygget opp et omfattende apparat på arbeidsplassene av partigrupper og kontakter. De ble forsynt med brosjyrer med antikommunistisk innhold og et informasjonsblad, "Arbeidsplassen". Faglig-politiske kurs ble holdt der deltakerne blant annet fikk råd om hvorledes de skulle kartlegge fagforeningene i lokalsamfunnet politisk og skaffe seg oversikt over kommunistene og deres posisjoner og innflytelse på grunnplanet.³⁵⁹

Videre arbeidet det faglige utvalget med å skaffe oversikt over partifordelingen i de ledende organene i fagbevegelsen på forbundsplan, i samorganisasjonene og viktige fagforeninger der kommunistene hadde innflytelse. Og det ble mobilisert før valg på utsendinger til forbundslandsmøtene. Skriv gikk ut til partifellene på arbeidsplassene og fagforeningene med oppfordring om å sende inn tillitsmannslistene der kommunistene ble avmerket med "K". Våren 1946 ble det særlig viktig å vinne et solid flertall på fagkongressen.³⁶⁰ Også før NKL-kongressen 1952 ble partifargen til utsendingene forsøkt kartlagt på forhånd.³⁶¹ Sentralarkivet i Arbeiderpartiet viser dessuten en del eksempler på korrespondanse mellom partikontoret og fylkesseretærer om partifargen til enkeltpersoner, særlig i fagbevegelsen.

At politiske partier mobiliserer sine folk for å vinne posisjoner i organisasjoner og institusjoner er normalt. Det som kan være vanskelig å fatte mange år senere er intensiteten i motsetningene og det eksistensielle alvor i konflikten. Den politiske interessekamp ble utspilt på bakgrunn av fem års krig og okkupasjon, opplevet som nasjonens eksistenskamp. Okkupasjonens dimensjoner av tvekamp mellom demokrati og diktatur, selvstyre og fremmedstyre, frihet og totalitær undertrykkelse ble forlenget inn i den kalde krigens mentalitet og vokabular: På ny sto det om de samme verdiene, frihet, folkestyre, nasjonalitet - som hver av partene sto for i sin versjon av konflikten, og med redsel for ny verdenskrig og okkupasjon hengende over det hele. Dette var den

³⁵⁹Arbeiderpartiets sentralarkiv (Arbeiderbevegelsens Arkiv) inneholder et dokument fra et kurs på Sørmarka om registrering av kommunister i fagforeningen og hvorledes partimedlemmene skal planlegge og vinne frem på årsmøtet (Boks faglig politiske kurser 1954. Mappe Kurs på Sørmarka 28.3-2.4 1954) og notat med politisk kartlegging av fagforeningene i Verdal fra et kurs der i desember 1954 (samme boks).

³⁶⁰Se f eks Tore Pryser: Krig og okkupasjon, Bind 4 s. 556ff og Trond Bergh: Storhetstid Bind 5 s.79f i Arbeiderbevegelsens historie.

³⁶¹Se DNAs sentralarkiv 1952, Boks 57, Mappe NKL.

overordnede motsetning som andre hensyn måtte vike for. Kampen mot kommunistene, særlig i fagbevegelsen, var nasjonens felles kamp i dette perspektivet.

15.2.1.2. Det statsbærende partiet

Arbeiderpartiet hadde etablert seg som regjeringsparti i 1935, og vant rent flertall på Stortinget i 1945. Uventet for mange vant de en ny valgseier i 1949. Gjennom Fellesprogrammet og regjeringsansvaret i gjenreisingsperioden maktet det tidligere "klassepartiet" for alvor å samle tillit som "folkepartiet", det ansvarlige regjeringsparti som førte fellesskap fra motstandskampen videre inn i etterkrigstiden og ledet arbeidet med å "bygge freden ... på Fellesprogrammets grunn".

Det var et selvbevisst og målbevisst parti som igjen samlet flertallet og regjeringmakten i sine hender etter krigen. Ikke noe parti hadde hatt rent flertall etter 1918. En partiorganisasjon med nærmere to hundre tusen medlemmer og med støtte av *Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon*, som var navnet da, den største organisasjonen i landet, ga et bredt folkelig maktgrunnlag og en enestående kontaktflate. De hadde sitt politiske prosjekt - å samle folket om å gjenreise landet til en velferdsstat med full sysselsetting og "rettferdig fordeling".

Staten, det offentlige apparat, var det bærende, styrende, samordnende og regulerende redskap i prosjektet. Slik de så det, var det nødvendig med flere partifolk i offentlige stillinger for å skape balanse i en statstjeneste de mente fra før var dominert av rekruttering fra de borgerlige partiene.

Partiet identifiserte seg altså sterkt med staten og ville omforme staten for å tjene det politiske prosjektet. De hadde - i egne øyne - overtatt den i folkets navn og med demokratiets rett etter lange kampår, og de hadde tilført nytt mannskap for å forme den i sitt bilde til "folkets stat". De gikk til sitt sosialdemokratiske prosjekt i overbevisningen om at de hadde en historisk oppgave. De tegnet et grelt bilde av "de harde trettiårenes" borgerlige styre og ville stå frem som den samlende drivkraften for å reise et nytt Norge etter nazismens sammenbrudd.

De var - og kjente seg - på en særlig måte som det statsbærende partiet. En sterk stat skulle samle og styre samfunnskraftene. Med ansvar for nasjonen og det politiske prosjektet visste de best hva som truet og hva som tjente staten. Krav om mer fullmaktslovgivning ble derfor av de store prinsipielle stridsspørsmål i etterkrigsårene: Hvor skulle grensene gå for forvaltningens handlefrihet? Det dominerende regjeringspartiet forsøkte å utvide rammene for handlekraftig administrasjon.

"Forhandlingssamfunnet", der stridende interesser mellom organisasjoner og grupper skulle forenes under den regulerende stat gjennom forhandlinger i tallrike komiteer og utvalg, virket også til å styrke identifikasjonen mellom partiet og den stat som ble utviklet etter krigen. Landsorganisasjonen var en sentral part i nesten alle slike sammenhenger og hadde tette bånd til Arbeiderpartiet. Partiet og LO ble omtalt som "siamesiske tvillinger".

Samarbeidet med LO var bærebjelken i regjeringspartiets politikk etter krigen: Måtehold og "stabilisering" skulle gi rom for investeringer i gjenreising og industrialisering og hindre inflasjon og ny etterkrigskrise. Regjeringspartiet måtte ha LOs tillit hvis det skulle holdes tilbake på lønnskrav. Uten slik tillit kunne ikke det politiske opplegget gjennomføres. Også av den grunn var kampen mot kommunistene så avgjørende. For de mistet snart sansen for "stabiliseringspolitikken".

I egne øyne var Arbeiderpartiet og LO ryggrad i det norske etterkrigsdemokratiet, og de var trygge på at mulige trusler mot folkestyret og demokratiske prinsipper kom fra helt andre kanter. Partiets oppgave var også å tjene staten i strevet for å realisere det politiske prosjektet - gjenreisningen og velferdsstaten.

I et politisk klima der identifikasjonen mellom parti og stat var sterkere enn før, kunne det for mange synes både praktisk, nyttig og formålstjenlig at stat og parti gikk inn i et samarbeid for å avdekke og motarbeide nasjonens felles fiender. Og med den kalde krigens utbrudd var nasjonens fiende identifisert: *kommunistene*. Parti og stat hadde felles interesser av å verge landet mot det de så som en indre trussel i allianse med en ytre. Statsorganer og parti kunne utfylle hverandre: Staten hadde de økonomiske ressursene, partiet og fagbevegelsen hadde personkunnskapen om de miljøer der kommunistene fantes og de hadde det praktisk-politiske skjønnet.

Etter krigen kom det gradvis på plass folk med partimedlemskap i nøkkelposisjoner i tjenester som ble bygget opp for å verne og trygge den staten Arbeiderpartiet nå styrte. Slikt lettet kommunikasjonen. Til forskjell fra mellomkrigstiden, da slike tjenester ble sett på i dyp mistillit som arbeiderfiendtlige, kunne de nå møtes med tillit i tjeneste for den felles interesse av å verne staten. En av disse nye menn var oberst Vilhelm Evang. Konrad Nordahl nevner fra en samtale med ham i 1953 at

"Ellers mente Evang at den politiske forstand hos de høyere militære ikke var noe å skryte av ... Flesteparten av dem lever mye i fortiden. Derimot var den generasjon som idag var i 40-årsalderen og derunder adskillig bedre."³⁶²

Selv om de borgerlige partiene var kritiske til det sosialdemokratiske syn på staten, er det lite som tyder på at de hadde spesielle reservasjoner mot at parti og stat gikk sammen om å nedkjempe kommunistene.

³⁶²Konrad Nordahls dagbøker 8. desember 1953.

15.2.1.3. Staten, partiet og oppgjøret med kommunistene 1948-52

Å følge med på hva kommunistene drev på med, planla og forberedte, hvem de var og hvorledes de var organisert, ble altså forstått av svært mange som en felles samfunnsinteresse der stat og organisasjoner i arbeiderbevegelsen kunne samarbeide. Jens Chr. Hauge sa om dette i sin forklaring for kommisjonen blant annet:

"Muligheten for at de enkelte kommunister kunne representere et farepotensiale økte med kommunistenes styrke og legitimitet i befolkningen Kampen mot kommunistene var en sak hvor mange interesser utvilsomt trakk i samme retning: *Det var ingen interessemotsetning mellom E-tjenestens mål og Det Norske Arbeiderpartis mål om å bringe den kommunistiske bevegelse i retur.* (Uthevet her) Et annet spørsmål hvor det var sammenfallende interesse, var kampen for norsk vestlig alliansetilknypning. Her falt landets og partiets interesser sammen."

Høsten 1948 la regjeringen frem en proposisjon om ekstraordinære beredskapstiltak der blant annet organisasjonene ble regnet som deler av en total samfunnsberedskap:

"Foruten de sentrale statsmyndigheter vil også landets lokale myndigheter og de store organisasjoner innen nærings-, arbeids- og kulturliv ha sine beredskapsproblemer og sine oppgaver å løse under statens ledelse i landets totale beredskap."³⁶³

Stortingets "Spesialkomité for særlige utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker" sluttet seg til disse synspunktene i innstillingen. Trolig var denne tankegangen med som bakgrunn for at kretser i LO og Arbeiderpartiet engasjerte seg i et direkte samarbeid med Forsvarets etterretningstjeneste om kartlegging av kommunister.

I et tillegg til sin forklaring for kommisjonen har Haakon Lie pekt på at krigsfrykten var særlig sterk under første del av Koreakrigen, som brøt ut sommeren 1950. Forsvarsminister Hauge holdt på nyåret 1951 en redegjørelse i Stortinget om nye tiltak for å styrke Forsvaret, der han blant annet sa:

"Regjeringen legger endelig vekt på å forsterke vår etterretnings- og sikkerhetsberedskap mot femtekolonnevirksomhet."³⁶⁴

Med den sterke utbyggingen av Forsvaret som kom i gang fra 1948-49 skulle det rekrutteres personell til oppgaver på alle plan. Slik det internasjonale konfliktmønsteret lå, og med et kommunistparti som så på det sovjetiske samfunnssystemet som et forbilde og ga støtte til Sovjetunionens utenrikspolitikk, ville regjeringen unngå at kommunister kom inn i stillinger i Forsvaret. Søkere som kunne tenkes å være illojale i en situasjon med krigsfare eller krig burde holdes utenfor.

Skulle det være mulig, måtte det militære etterretningsvesen bli i stand til å luke ut slike søkere. Når det var lagt til grunn at potensielle "femtekolonnister" var å finne blant kommunistene, var det en grunn til å skaffe seg oversikt over hvem som var kommunister, så en kunne bli oppmerksom på søkere med slik overbevisning. Det kunne skje ved å bygge opp særskilte registre.

³⁶³St prp 139 1948: "Ekstraordinære beredskapstiltak mm 1. januar 1949-30. juni 1950.

³⁶⁴Skriftlig tillegg til Haakon Lies forklaring.

Ansvar for å beskytte landet mot spioner og indre fiender lå i prinsippet hos Politiets overvåkingstjeneste, men Etterretningstjenesten under Forsvarets overkommando (kalt Fst II 1946-53 og Fst/E 1953-65³⁶⁵) hadde oppgaver på dette området, særlig når det gjaldt å sikre Forsvaret: Der fantes det ressurser og der trykket skoen i den hektiske militære oppbyggingsperioden, se 13.2.

Men det var ingen enkel oppgave for Fst II. Det skulle dessuten skje fort. Kommunistene og sympatisørene deres var tallrike, særlig blant industriarbeiderne. Det trengtes innsyn og kjennskap til slike miljøer for å foreta registreringen. Det var nærliggende å henvende seg til folk som satt inne med personkunnskap i industrimiljøer eller lett kunne skaffe seg det. De folkene fantes i Arbeiderpartiet og særlig fagbevegelsen.

15.2.1.4. *Et dilemma*

Det var likevel ikke uten motforestillinger at særtiltak ble satt i verk mot grupper av borgere og at kommunistene ble satt i en særstilling som gjenstand for registrering og overåking. Det reiste seg et vanskelig dilemma, en sensitiv sak med okkupasjonens politistat som bakgrunn.

Jens Chr. Hauge var tidlig ute med å se det. Alt før den kalde krigen hadde ført fiendestemplet på kommunistene, skrev han som justisminister 4. oktober 1945 et notat til en regjeringskonferanse om "Aktuelle spørsmål for politiet":

"I øyeblikket arbeider en slags halvoffisiell overvåkingstjeneste. Det er nærmest sikringsorganisasjonen fra okkupasjonen. Dette kan ikke fortsette. Regjeringen må ta stilling til om den vil ha en indre overvåkingstjeneste eller ikke. Såvidt jeg skjønner er det oppfatningen i politiet i alle de skandinaviske land at samfunnet må ha en overvåkingstjeneste, men det er også erkjent 1) at Regjeringen her står overfor et overordentlig ømtålig spørsmål, 2) at faren for utglidninger er til stede og 3) at formen og begrunnelsen krever stor takt og omtanke."

Også i 1949 var dilemmaet vanskelig. I Stortingets spesialkomité for særlige utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker, der kommunistene altså ble holdt utenfor, var Høyres leder, C.J. Hambro, på vakt. I komiteens møte 25. juli uttalte han blant annet:

"Jeg vil ... ha reservert meg mot enhver tale om å avlytte telefoner og jeg vil si at den forargelse som er i vide kretser over den pass-sensur som praktiseres, og de mange brevbrudd som finner sted, den tror jeg man gjør vel i å regne med."³⁶⁶

Komiteens formann, arbeiderpartipolitiker Terje Wold, mente at "med hensyn til spørsmålet om lovbestemmelser som ga hjemmel for å avlytte telefonsamtaler, tror jeg det ville være meget vanskelig å få til noen slik lovgivning i det hele tatt." Også

³⁶⁵Forsvarsstabens utenriks- og etterretningsavdeling" var navnet under krigen og frem til 1948. I 1965 ble Fst/II delt mellom Fst/E - E-staben og Fst/S - Sikkerhetsstaben.

³⁶⁶Stortingets arkiv. Møtereferatene er ikke nedgraderte.

håndteringen av forslaget til beredskapslover i 1950 viste hvor følsomt dilemmaet var. De mer drastiske forslag om "sikringstiltak" ble lagt til side.³⁶⁷

15.2.2. "Kontoret" og "Hjelpepersonalet"

15.2.2.1. To samtidige kilder

Det er på det rene at det omkring 1950 fantes et "hjelpepersonale" og et "kontor" av folk i hel- eller deltidstilinger i Arbeiderpartiet og Arbeidernes Opplysningsforbund som var betalt av den militære etterretningstjenesten for å registrere og samle inn opplysninger om kommunister. Opplysningene om dette "hjelpepersonalet" og "kontoret" har kommisjonen fra to samtidige kilder:

a) Et (håndskrevet) notat om "*Hjelpepersonale i overvåkingstjenesten*" fra Andreas Andersen, sekretær i Koordineringsutvalget, til forsvarsminister Jens Chr. Hauge, datert 28. februar 1951 med en påtegning fra Hauge av 3. mars samme år. Dokumentet er funnet i arkivet til Statsministerens kontor under "Koordineringsutvalget" for de hemmelige tjenestene. Jens Chr. Hauge har i sin forklaring for kommisjonen bekreftet at påtegningen er hans.

Notatet i avskrift:

"Til Statsråden

Hjelpepersonale i overvåkingstjenesten

Fortiden lønnes flg. opplysningssekretærer:

- 1 mann i Finnmark
- 1 mann i Nordland og Troms
- 1 mann i Bergen
- 1 mann i Oslo

Når grovarbeidet med registreringen er gjort, vil man etter min mening neppe kunne regne med å få full valuta for de penger som settes i dette apparatet - i allfall ikke med den nåværende personoppsetning. Det er sannsynlig at det vil bli temmelig sparsomt med meldinger.

Evang er derfor innstilt på å rå til at det kjøres med 2 mann, 1 i Oslo og 1 i Finnmark

Jeg har imidlertid inntrykk av at RG og HL gjerne ser at en fortsetter med samme antall folk som hittil. De er eventuelt villige til å diskutere personer og arbeidsopplegg.

Personlig er jeg nærmest enig med Evang, av følgende grunner.

1. Jeg mener det er en betydelig "politisk" risiko ved den nåværende ordning. Det vil lett lekke ut noe om slike ordninger dersom de skal fortsette gjennom lengre tid.

I den forbindelse minner jeg om at en har reagert skarpt mot andre partiers forsøk på å drive overvåkingsarbeid. Det forekommer meg at det vil vanskeliggjøre situasjonen om noe skulle lekke ut om ordningen med opplysningssekretærene.

2. Den nåværende sekretær for Troms og Nordland har jeg liten tro på når det gjelder effektivitet. Da jeg var i AOF fant jeg at forbundet var så lite tjent med ham at jeg fikk indradd hans stilling.

³⁶⁷Ot prp 78/1950: Lov om særlige tiltak under krig, krigsfare og lignende forhold" og Innst O XV 1950 fra justiskomiteen i Stortinget om samme sak.

3. Jeg er redd for at personvalget skjer på et nokså tilfeldig grunnlag. En mann skal plasseres. Så tar man ham uten å tenke så meget over om han passer for jobben. Jeg har ganske mange slike erfaringer fra AOF.

Vil man imidlertid fortsette med den nåværende ordning med opplysningssekretærer, bør man etter min mening overveie:

- a. en delvis utskriftning av folkene
- b. en arbeidsordning som øker effektiviteten.
- c. en mer imøtekommende holdning overfor andre organisasjoner som måtte sysle litt med lignende ting. Det vil minske den "politiske risiko", og jeg tror det vil være lettere å kontrollere en virksomhet som en har peiling på enn som vi selv så å si driver under jorden.

Jeg har i dag fått høre at vår mann i Finnmark har sagt fra at han vil slutte og at han ventes nedover med det første. Hva som ligger bak vet jeg ikke, men jeg skal melde fra så snart det foreligger nærmere opplysninger.

aa

28/2.51

1/3 P.S. Mannen i Bergen skal fortsette et par måneder for å fullføre registreringer av folkene der. - Evang mener problemet kan løses ved å ansette folk som kan arbeide i kontakt med fagorganisasjoner ved etterretningstjenesten ved regimentene.

Hauges hånskrevne påtegning:

"A

Jeg tror at de nuværende system bør i støpeskjeen, særlig hvis folkene arbeider som sekretærer for partiet. På den annen side tror jeg at vi vil ha mye nytte av å ha noen folk 2-4, som helt ut er våre folk (F St II eller politiet) som så lønnes helt ut, men som kamoufleres i LO eller Opplysningsforbundet. 9/3 H."

Dessuten finnes et notat fra Andreas Andersen med en del tilleggsopplysninger, nedskrevet etter at han gikk av med pensjon i 1973 (han døde i 1976)³⁶⁸.

b) Et maskinskrevet papir som bærer overskriften: "Notater om kontorets arbeid", er funnet samme sted sammen med et ark med regnskapstall. Notatet er en kort arbeidsrapport for tiden fra 1. april til 31. august 1951. Tekstene må være skrevet etter 31. august 1951, sannsynligvis i september. Det mangler underskrift, men av innholdet fremgår det at forfatter er Sverre Sulutvedt fra Vestfold, journalist i Arbeiderbladet, faglig sekretær i Arbeiderpartiet fra våren 1951.³⁶⁹ Han styrte "kontoret" i den tiden notatet omhandler. Trolig er adressaten for notatene Andreas Andersen, statssekretær i Forsvarsdepartementet, siden de er funnet i "Andreas Andersens papirer" på statsministerens kontor.

Notatet i avskrift:

"Notater om kontorets arbeid

Da jeg overtok kontoret 1 april, var det i registeret omlag 8500 navn. Tallet er nå omlag 10.000. Det legges særlig vekt på komplettering, og jeg har derfor foretatt de reiser som fremgår av regnskapsutdraget, men det er et langvarig arbeid, og lite takknemlig. Etter oppdrag fra festningen er det foretatt en hel rekke

³⁶⁸Andreas Andersens papirer i Riksarkivet (også offentliggjort i Dagbladet 12. oktober 1987 - der noen navn er strøket).

³⁶⁹I notatet står det "jeg har foretatt de reiser som fremgår av regnskapsutdraget ..." - og de reisene han viser til i regnskapsutdraget er "Sverre Sulutvedt reiser i Østfold, Vestfold, Buskerud, Telemark og Nord-Norge".

personaliaundersøkelser vedrørende folk som søker seg inn i Forsvaret, eller allerede er der. Det er foretatt undersøkelser omkring de ulike studentsamskipnader som er kommunistisk farget, og arbeidet med de ymse fredsorganisasjoner.

Jeg har kontakt med festningen omtrent tre ganger hver uke, og får oppdrag eller meddeler opplysninger. Det sørgelige ved historien er at Evang ingen forbindelse har med dette, og har derfor ikke rede på i hvilket omfang kontoret blir brukt.

Etter oppdrag er det formidlet en representant til Festivalen, videre er festningen skaffet opplysninger fra en deltaker i fagforeningsdelegasjon til Polen.

Johan Olsen er ikke lenger direkte knyttet til oss. Hans Engebretsen har fått andre oppgaver, og Ivar Hobbelhagen har vært syk og arbeidsudyktig siden primo juni. Når han blir skikkelig bra igjen er ikke godt å si.

Med så lite folkehjelp er det ikke godt å arbeide, og når en ikke får penger til løpende utgifter heller, er det enda vanskeligere. I april fikk jeg 3000 kroner, i mai 3000 kroner, for juni fikk jeg 1000 kroner pr. 28 juni, og har måttet låne 5000 kroner for å holde det hele i gang. Skal man oppnå noe, er det nødvendig å kunne betale kontaktene noe, når man ikke har folk som kan reise ute.

Evang har jeg besøkt personlig to ganger, ringt mange ganger og skrevet utallige ganger, og brukt muntlig bud for å få kronene, men det er fortsatt vanskelig. Derfor har jeg laget dette lille oppsettet og vedlagt regnskapsutdraget, for at man skal se hva pengene blir brukt til.

For en 12-15 menneskers vedkommende har dette kontors avgjørelse vært bestemmende for deres skjebne. Det er folk som enten alt er knyttet til forsvaret, eller skulle overta stillinger og som var suspekte etter e.vesenets opplysninger. De er revasket her. Prisen omlag 1000 kr. pr sjel."

Maskinskrevet på vedlagt ark:

"Oversikt over brukte midler i tiden 1. april til 31. august.

.....

Lønn Sverre Sulutvedt	5625 kroner
Lønn Johan Olsen i tre måneder	2613 "
Lønn Hans Engebretsen en måned	890 "
Sverre Sulutvedt reiser i Østfold, Vestfold, Buskerud, Telemark og Nord-Norge	856 "
Konferanse om Raufoss våpenfabrikk	202 "
Rekvisita	150 "
Trygder	150 "
Festivalen	400 "
Kontaktgodtgjørelse	550 "
Mottatt april-mai	7000 "
Lånt av DNA	5000 "

I midler er disponert i alt 12.000,- kroner. I kassa er nå 405 kroner."

(Disse utgiftspostene utgjør ikke fullt kr. 12.000,; 11.234,- + kassen)

15.2.2.2. "Hjelpepersonalet" og bruken

Andreas Andersen var fra 1. august 1951 statssekretær i Forsvarsdepartementet. Han kom dit fra stillingen som rektor for Forsvarets sivile skoler. Han var også sekretær for Koordineringsutvalget for de hemmelige tjenestene fra 1950.

Fra høsten 1946 til våren 1950 hadde han vært sekretær for Arbeidernes Opplysningsforbund til han fikk rektorstillingen. Statssekretær var han bare til januar 1952 da han gikk tilbake til rektorstillingen for Forsvarets sivile skoler. Høsten 1953 ble han utnevnt til direktør ved statsministerens kontor for spørsmål i forbindelse med sivilt beredskap. I desember samme år ble han sekretær for Regjeringens sikkerhetsutvalg. Året etter ble han formann for Koordineringsutvalget for de hemmelige tjenestene. Fra januar 1956 var han ekspedisjonssjef ved statsministerens kontor.

Begge notatene fra Andreas Andersens papirer forteller altså om folk som har stillinger i arbeiderbevegelsen og som samtidig er lønnet av Fst II for å registrere og samle opplysninger om kommunister. Det siste notatet (fra Solutvedt) nevner navn, noe det første ikke gjør. Selv om det ikke fremgår uttrykkelig, må begge kilder gjelde samme ordningen. Det er lite tenkelig at Fst II skulle lønne to apparater samtidig med samme oppgave i samme miljø og begge med tilknytning til statssekretæren i Forsvarsdepartementet.

Hvem var så dette "hjelpepersonalet"?

Etter Andreas Andersens notat fra 1951 var det fire personer - en i Finnmark, en i Nordland/Troms, en i Bergen og en i Oslo. Ingen av dem lever i dag.

Lederen for "kontoret" fra april til utpå høsten 1951 var Sverre Solutvedt, journalist i Arbeiderbladet med lang fartstid i arbeiderpartipressen.³⁷⁰ Etter vedtak i sentralstyret i Arbeiderpartiet, som også var Arbeiderbladets styre, fikk han i mars 1951 permisjon fra avisen for "midlertidig" å overta stillingen som faglig sekretær i Arbeiderpartiet etter Gunnar Sand som da ble ansatt som sekretær i Folk og Forsvar. Arbeiderpartiets trykte årsberetning for 1951 opplyser også (under overskriften "Partikontoret") at faglig sekretær Gunnar Sand sluttet i mars det året og ble etterfulgt av Sverre Solutvedt. Beretningen for 1952 opplyser at Solutvedt fortsatt var faglig sekretær (under overskrift "Partikontoret").³⁷¹

Sentralstyreprotokollen for 12. mars og 16. april forteller altså at Sverre Solutvedt permitteres fra Arbeiderbladet og ansettes midlertidig som faglig sekretær i Arbeiderpartiet og tiltrer fra et tidspunkt mellom disse to datoene. Hans eget notat fra høsten 1951 (se ovenfor) forteller at han overtar ledelsen av "kontoret" og "hjelpepersonalet" fra omtrent samme tidspunkt, 1. april 1951. "Kontoret" ledes altså av

³⁷⁰ Den 12. mars gjorde sentralstyret i Arbeiderpartiet vedtak om å be Arbeiderbladet frigi Solutvedt "slik at han kan vikariere for [Gunnar] Sand i hans permisjonstid" på noen uker. I sentralstyremøte 16. april "forelå meddelelse om at Gunnar Sand er ansatt som sekretær i Folk og Forsvar" og at journalist Sverre Solutvedt ble gitt permisjon i Arbeiderbladet i den tid han fungerer i stillingen. Se Arbeiderpartiets sentralstyreprotokoll, Arbeiderbevegelsens Arkiv, Oslo.

³⁷¹ Arbeiderpartiets trykte beretninger finnes bl.a. i Arbeiderbevegelsens Arkiv, Oslo. I beretningen for 1953 er Olav Nordskog oppført som faglig sekretær.

Arbeiderpartiets faglige sekretær som ifølge hans eget regnskapsnotat lønnes av E-tjenesten.

Kommisjonen har ikke funnet noen kilder som tyder på at Sulutvedt var permittert fra arbeidet som faglig sekretær hele eller deler av tiden mens han ledet "kontoret" med "hjelpespersonalet". Tvert imot faller tidspunktet for hans tiltredelse som faglig sekretær sammen med at han overtar "kontoret".

Omtalen av "kontoret" i notatet ("Da jeg overtok kontoret ...") kan tyde på at dette var en annen fysisk eller administrativ enhet enn Arbeiderpartiets kontor der den faglige sekretær naturlig ville holde til. Opplysningen om et lån på kr 5000.- fra Arbeiderpartiet til denne virksomheten tyder på at økonomien til denne del av Sulutvedts virksomhet ble holdt atskilt fra partiets regnskap. I det minste må det ha vært ført på en egen konto.

Det er likevel usikkert om "kontoret" var noe mer enn en funksjon av Arbeiderpartiets kontor (se 15.2.2.5). Regnskapnotatet har ingen post for kontorleie, telefon og andre driftsutgifter (bortsett fra kr.150.- til "rekvisita"). En kunne kanskje tenke seg at Fst II holdt lokaler for "kontoret" på Festningen, men notatets ordlyd tyder ikke på det ("Jeg har kontakt med Festningen ..."). Sulutvedts forgjenger i dette arbeidet (se nedenfor) skrev brev om kommunistregistreringen på partikontorets papir og mottok brev om samme sak adressert til partikontoret.

Arbeiderpartiets ansatte sekretærer (til forskjell fra den landsmøtevalgte, Haakon Lie) var vanligvis ikke til stede i sentralstyremøtene bortsett fra når spesielle saker fra deres arbeid var oppe. Protokollen for sentralstyremøtet 11. juni 1951 forteller innledningsvis at Sulutvedt var til stede fordi han skulle delta i behandlingen av siste sak i det møtet - nummer 15. Men protokollen inneholder bare referat av sakene 1-14. En kan stusse over at dette punktet ikke ble referert i protokollen, men det kan ikke trekkes andre slutninger enn at han faktisk fungerte som faglig sekretær og kunne tilkalles til et sentralstyremøte i den egenskap.

"Kontorets mann" i Finnmark var Hans Engebretsen. Han var i kompani Linge under krigen og hadde arbeidet i forsvaret med forskjellige oppgaver, blant annet etterretningsarbeid. En tid var han også AOF-sekretær i Akershus.³⁷² Engebretsen kom til Vadsø våren 1950, trolig med permisjon fra Forsvaret. Han hadde kontor i Arbeiderpartiavisen Finnmarkens lokaler og arbeidet som partisekretær i fylket kombinert med oppdrag for AOF. Det fremgår av politiforklaringer (politiet i Vadsø var urolig over sider ved virksomheten hans) at han innledet et nært samarbeid med Finnmark Høyres sekretær, Fredrik Gulbrandson, og at de blant annet prøvde å få i stand en hemmelig organisasjon om bord på hurtigruteskipene. Den skulle dels sikre skipene og dels drive etterretning. Våren 1951 sluttet Engebretsen og reiste sørover til andre oppgaver i etterretningstjenesten omtrent da Sulutvedt overtok "kontoret". Han fikk på denne måten bare en månedslønn derfra i Sulutvedts tid.³⁷³

³⁷²AOFs årsmelding for 1948. Trolig var engasjementet kortvarig. Det opplyses at han sluttet i løpet av perioden.

³⁷³DNAs årsmelding for 1950 (s. 28) forteller at Engebretsen "har reist til Øst-Finnmark" (for partiet) og AOFs årsmelding for samme år kaller ham "DNAs sekretær i Finnmark" og forteller at han fikk tilskudd

"Kontorets" mann i Nordland og Troms var Magne Jønsson. Han var AOF-sekretær i Nord-Norge med kontor i Harstad fra 1. mai 1947 til februar 1950 da dette kontoret ble nedlagt. Deretter hadde han en kombinert sekretærstilling i Arbeiderpartiet og AOF fram til 1952, da AOFs avdelingskontor for Nord-Norge ble gjenopprettet med Magne Jønsson som leder. Ifølge Arbeiderpartiets årsberetning for 1951 var han fastlønt partisekretær i Troms.

Magne Jønsson sto ikke på Sulutvedts regnskapsnotat for april-august 1951. Det kan komme av at lønnsforholdet til "kontoret" alt var avviklet.³⁷⁴

"Kontorets" mann i Bergen var Johan Olsen, tidligere sekretær i Bergen Arbeiderparti. Han hadde krigsbakgrunn fra "B-organisasjonen". En kilde forteller at i partikretser i Bergen gikk han under oppnavnet "observatøren" og virket synbart hemmelighetsfull i sin atferd.. Det materialet han samlet inn sto - iallfall for en del - også til rådighet for Bergen Arbeiderparti. Han fullførte sin del av registreringen for "kontoret" våren 1951 og hadde lønn av kontoret i tre måneder, men arbeidet ellers siden med kommunistregistrering i kontakt med Ivar Hobbelhagen utover femtitallet, se 15.3.2.1.

Sulutvedt nevner også Ivar Hobbelhagen, og man må forstå det slik at han har medvirket i dette arbeidet inntil juni 1951, da han ble syk. Han er likevel ikke å finne i regnskapsoversikten og har trolig ikke mottatt lønn fra "kontoret". Etter tre år som faglig sekretær i Arbeiderpartiet etter krigen, hadde han fra 1948 til 1950 stilling i Folkets Hus Landsforbund inntil han på nyåret 1950 ble engasjert i en spesiell stilling i LO som også hadde med overvåking av kommunister å gjøre. Der ble han ifølge Konrad Nordahls dagbok "finansiert" på annen måte - nærmere omtalt under 15.3.2.1.³⁷⁵

Selve "hjelpespersonalet" var altså en håndfull personer med hel- eller deltidstilling i Arbeiderpartiet og/eller Arbeidernes Opplysningsforbund. De satt spredt omkring i landet, opererte hver i sin landsdel, i Nord-Norge, Vestlandet og Oslo-området og hadde sine hjelpere. Fst II betalte lønn på et nivå som var såpass høyt at det i virkeligheten var

fra AOF. Det går frem av Konrad Nordahls dagbok at han reiste fra Finnmark omkring månedskiftet mars-april 1951 (Nordahls dagbøker b.1 s. 71 for 5. april 1971).

Konrad Nordahl forteller i dagbøkene at Engebretsen, som arbeidet i E-tjenesten både før og etter dette oppdraget, hadde et nytt oppdrag for LO våren 1954: Organisere flyttingen av LO-kontoret fra Vadsø til Kirkenes (Nordahls Dagbøker B.1 s. 246, 249, 260, 267 og 320). Etter fullført oppdrag gikk han tilbake til E-tjenesten.

³⁷⁴Magne Jønsson er ikke nevnt med navn i notatene fra Andersen og Sulutvedt, men det er på det rene at "mannen" i Nordland og Troms er ham. Av AOFs årsberetninger fremgår: Magne Jønsson ble ansatt som sekretær for AOF i Nord-Norge med kontor i Harstad fra 1. mai 1947 mens Andreas Andersen var sekretær/studierektor i AOF (fra 1.10.46 til 1.4.50). Den stillingen Jønsson hadde ved avdelingskontoret i Harstad ble nedlagt i februar 1950. Deretter overtok han en (lokalt tilsatt) "kombinert distriktssekretærstilling fra Troms". I årsberetningen 1.1.51-30.6.52 fremgår det at AOF ytet tilskudd til "parti- og opplysningssekretærstilling for Magne Jønsson".

Det fremgår av Andreas Andersens notat fra februar 1951 at han var misfornøyd med "opplysningssekretæren" i Nordland/Troms. Da Andersen var studierektor i AOF hadde han fått "inndradd hans stilling" - og det stemmer med utdraget fra AOFs beretning ovenfor. Det kan således ikke være tvil om at mannen var Magne Jønsson.

Fra 1952 ble avdelingskontoret for Nord-Norge opprettet på nytt - med Magne Jønsson som styrer. Sekretær/studierektor i AOF sentralt var nå Aksel Zachariassen.

³⁷⁵K. Nordahl dagbøker I side 14 - 30. januar 1950

tale om fulle stillinger den tiden de var engasjert: Nær ni hundre kroner pr. måned for "hjelpespersonale", vel 1100 kroner for kontorlederen, var brukbar lønn omkring 1950.

Sulutvedt forteller i notatet at han til dette arbeidet fikk utbetalt penger i porsjoner à kr 3000 fra Fst II til blant annet lønninger for "hjelpespersonalet". Hvorvidt de deretter fikk denne lønn utbetalt fra Arbeidernes Opplysningsforbund og Arbeiderpartiet eller på annen måte, har kommisjonen ikke kunnet avklare, heller ikke hvorvidt de også fikk noe lønn fra organisasjonen. Regnskapsmaterialet fra disse årene er makulert. Det er sannsynlig at organisasjonene dekket andre utgifter som fulgte med slike stillinger, reiseutlegg, kontor mv, så lenge "kontoret" betalte lønn. Det er ikke klart om bare noen eller alle visste at lønnsmidlene kom fra Fst II.

Sverre Sulutvedt ledet altså "kontoret" i Oslo fra 1. april 1951 til utpå høsten samme året. Han hadde kontakt med Fst II ("Festningen") ca tre ganger hver uke, rapporterte og fikk oppdrag derfra. Det er på det rene at "kontoret" samlet opplysninger som "hjelpespersonalet" skaffet til et register. Da Sulutvedt kom, inneholdt registret ca. 8500 navn, skrev han. Det økte med ca. femten hundre navn til ti tusen i hans tid - altså til høsten 1951. "Hjelpespersonalet" sendte inn navn og opplysninger, og lederen foretok reiser og samlet navn og opplysninger i noen av de distrikter som det øvrige "hjelpespersonalet" ikke dekket. "Kontoret" hadde også andre kontakter som leverte navn og opplysninger til registret og noen fikk litt godtgjørelse for det.³⁷⁶ Hvor dette registret ble oppbevart, bearbeidet og brukt er imidlertid uklart.

Det går frem av Sulutvedts notat at innsamlet materiale ble benyttet til "personaliaundersøkelser vedrørende folk som søker seg til Forsvaret eller allerede er der" etter oppdrag fra "festningen". Sulutvedt nevner at 12-15 mennesker i Forsvaret hadde blitt "renvasket her", personer som hadde vært ansett "suspekter etter e.vesenets opplysninger". Men "kontoret" tok også på seg andre oppgaver: Det ble foretatt "undersøkelser omkring de ulike studentsamskipnader som er kommunistisk farget og arbeidet med de ymse fredsorganisasjoner". Videre var det "etter oppdrag" (fra Fst II) formidlet "en representant" til Den internasjonale student- og ungdomsfestivalen, som i 1951 ble holdt i Øst-Berlin, og det var innhentet opplysninger fra en som deltok i en fagforeningsdelegasjon til Polen.

Kommisjonen har mottatt forklaring fra en person som den gangen var student og reiste til Berlin med oppdrag om å lage en rapport om Festivalen og politiske forhold i Øst-Berlin. Han fikk dette som et oppdrag fra sitt parti, Arbeiderpartiet. En medstudent, som var aktiv i AUF, spurte om han var villig. Mandat og rettleiding fikk han av en journalist i Arbeiderbladet som også fikk den håndskrevne rapporten etterpå. Studenten fikk penger til dekning av utgifter og honorar for rapporten. Det kan ha vært flere med

³⁷⁶I et notat datert 26.07.51 fra politiet i Tønsberg til Oslo politikammer ble det meldt at Sverre Sulutvedts far, Kristen Sulutvedt utarbeidet en lang liste over Tønsberg-folk som skulle være kommunister. Han hadde bedt politiet i Tønsberg (fremmedavd.) om hjelp til å supplere listen, men fikk avslag. Han lot politikammeret (fremmedavdelingen) få gjenpart av listen - som de sendte videre til Oslo. Kristen Sulutvedt ble karakterisert som en av veteranene i Arbeiderpartiet i Tønsberg, formann i Norsk folkehjelp, hadde mange lokale verv og var "en meget solid og bra mann".

slike oppdrag på Festivalen, men omstendighetene kan tyde på at det er det samme tiltaket som er nevnt i Sverre Sulutvedts rapport.³⁷⁷

Videre er det benyttet en mindre sum til en "konferanse om Raufoss våpenfabrikk". Det fremgår ikke hva slags konferanse dette var. Det ligger nær å tro at formålet var å kartlegge kommunistene på bedriften og deres innflytelse, eventuelt drøfte hvorledes den kunne motvirkes. Det er kjent at Arbeiderpartiets faglige utvalg holdt en del kurs eller konferanser der ett av emnene var kartlegging av kommunister på arbeidsplasser og i lokalsamfunn, se under 15.3.1.5.

"Kontorets" arbeid ble altså i prinsippet finansiert av Fst II. "Kontoret" tok imot penger til driften og til lønn og utførte oppdrag for Fst II, men var ikke bygget formelt og direkte inn i Forsvarets organisasjon. Om "kontoret" også leverte informasjon til overvåkingspolitiet blir tatt opp nedenfor (15.2.2.3).

Det går frem av Sulutvedts notat at finansieringen likevel var et problem. Det ser ut til at Evang etter hvert nølte med å betale, så Sulutvedt måtte låne en større sum av Arbeiderpartiet for å greie pliktene overfor de engasjerte og kontaktene. Det kan bety at fremtiden for ordningen allerede hadde vært usikker i en tid.

Det er noe usikkert når ordningen med Fst II kom i gang. Men det var neppe tanken at den skulle bli varig, iallfall ikke i den formen. Meningen - så langt det gjaldt Fst II - var å ta et løft for innen rimelig tid å få et register på benene. Det ser ut til at da "grovarbeidet" med å samle inn materialet var gjort, ble apparatet avviklet eller omorganisert i løpet av høsten 1951.

Det er lett å se at Fst II kunne ha grunner for å gå inn i dette samarbeidet: De hadde bruk for et register over kommunister, spesielt i arbeidet med å klarere personale for stillinger i Forsvaret, og trengte folk med kunnskap og innsikt i fagbevegelsen til å hjelpe seg med det. Fst II kunne også ha beredskapsmessige interesser av å kjenne til hvor sterke kommunistene var.

Kommisjonen legger til grunn at Forsvaret hadde behov for slik informasjon som "kontoret" og "hjelpespersonalet" kunne skaffe og at det var deres motiv for å medvirke i ordningen. Kanskje var det dette behovet som gjorde at ordningen kom i gang. Men kretser i arbeiderbevegelsen hadde også *partipolitisk* interesse av samarbeidet. Det ga nyttig informasjon og en del penger (se under 15.2.2.5).

Haakon Lie har forklart til kommisjonen at han ikke hadde noen som helst medvirkning eller kjennskap til den ordningen som er omtalt i notatene fra Sulutvedt og Andreas Andersen. Kommisjonen kommer tilbake til dette under 15.3.1.5. På spørsmål om hvem på partikontoret som kunne betale ut 5000 kroner i lån, viser han til at utbetalinger var økonomisekretærens oppgave. Fem tusen kroner, ca. 60.000 1995-kroner, var en stor sum. Det svarte til ca et halvt års inntekt for en politisk sekretær på partikontoret - i en tid da politiske partier hadde mye knappere økonomi enn i dag.

³⁷⁷Kommisjonen har mottatt forklaringer både fra medstudenten som ba vedkommende om å ta oppdraget, og journalisten i Arbeiderbladet som han skulle henvende seg til. Den siste husker samtalen så vagt at det ikke har lyktes å avklare hvem som hadde bedt journalisten instruere studenten.

Andreas Andersen nevner "RG og HL" som meningsberettigede personer i saken og han forutsetter at de kjenner den. Det er vanskelig å forstå disse bokstavene annerledes enn at de viser til redaksjonssekretær i Arbeiderbladet, Rolf Gerhardsen, som også i andre saker samarbeidet med Fst/E (15.3.2.1) og sekretæren i Arbeiderpartiet, Haakon Lie.

Som redaksjonssekretær i Arbeiderbladet med interesse for overvåkings- og sikkerhetspørsmål, var det ikke uten interesse for Rolf Gerhardsen hva permittert journalist i Arbeiderbladet, Sverre Sulutvedt, arbeidet med. Og siden Sulutvedt arbeidet på partikontoret, der Haakon Lie var leder, hadde denne saken interesse også for Arbeiderpartiets sekretær.

Andreas Andersen hadde samarbeidet nært med Haakon Lie i flere år og han ble kalt til tjeneste som statssekretær i Forsvarsdepartementet med Haakon Lies uttrykkelige støtte.³⁷⁸ Det spente forholdet mellom dem oppsto flere år senere.³⁷⁹ Det var derfor rimelig at Andersen minnet om Haakon Lies interesser i saken. Kommisjonen ser bort fra at HL skulle stå for Halvard Lange. Dette var en organisasjonssak mellom Fst II og organer i arbeiderbevegelsen, langt fra en utenriksministers bord.

Det er mulig at Andreas Andersen har medvirket da ordningen med "kontoret" kom i stand. Selv om "hjelpespersonalet" for det meste hadde kombinerte stillinger i Arbeiderpartiet og AOF, omtaler han dem som "opplysningssekretærer". Det tyder på at ordningen i utgangspunktet kan ha bygget på et samarbeid med AOF der Andreas Andersen var sekretær og daglig leder fra 1946 til 1950. Trond Johansen har forklart for kommisjonen at også Andreas Andersen en periode var "lønnet over E-stabens budsjett", men det er ikke klart hvilken periode i Andersens tidlige karriere dette var. Trond Johansen mener for øvrig at forholdet mellom E-staben og "opplysningssekretærene", som han først i ettertid ble kjent med, var "en ren økonomisk ordning".

15.2.2.3. *Hadde "kontorets" arkiv flere funksjoner?*

I et brev fra Arbeiderpartiet sentralt til Rogaland Arbeiderparti ved sekretæren, Ingolf B. Wilson³⁸⁰, datert 11. februar 1948, forteller Hjalmar Dyrendahl at han og Hans Sundrønning "nå skal skjøtte om det arbeidet Hobbelhagen hadde" siden han "nå [er] gått over til Folkets Hus Landsforbund".³⁸¹ Dyrendahl hadde vært på partikontoret siden 1926 i ulike stillinger. Krigens hadde svekket helsen hans og i årsmeldingen ble han titulert "kontorsekretær", men det var politisk arbeid han drev. Sammen med Hans Sundrønning overtok han de faglige sakene fra Ivar Hobbelhagen. Det var årsmøtetid i fagbevegelsen og i brevet ber Dyrendahl om en situasjonsrapport fra Rogaland når det

³⁷⁸Telegrammet der Andersen ble kalt til stillingen som statssekretær i FD av Hauge slutter slik: "UD, Gerhardsen, Lange, Haakon og Rolf er enig i henvendelsen." (Andreas Andersens papirer i Riksarkivet.)

³⁷⁹Som pensjonist mange år senere skriver Andreas Andersen at han endret sin vurdering av den internasjonale situasjon og den sovjetiske trussel tidlig på femtitallet. Før den tid hadde han et syn som svarte godt til Haakon Lies oppfatning, (Se notat "Pater peccavi". Andreas Andersens papirer i Riksarkivet.)

³⁸⁰Ingolf B. Wilson var også sekretær i AOF i Rogaland ifølge AOFs årsmeldinger 1948-51.

³⁸¹Brevet finnes i Rogaland Arbeiderpartis arkiv i Arbeiderbevegelsens arkiv, Stavanger.

gjelder den partimessige stilling i foreningene. Sekretær Wilson svarer med et par tettekrevne sider om stillingen i de viktigste fagforeningene og arbeidsplassene i fylket og særlig i Stavanger.³⁸² Det er en nøktern politisk rapport med opplysninger om styrkeforhold osv. Brev med liknende innhold fra Ingolf Wilson finnes også fra 1949 i Arbeiderpartiets sentrale arkiv. De er stilet til partiet ved Johs. Hansen, organisasjonssekretær på partikontoret, trolig fordi Dyrendahl var blitt syk og Sundrønning var blitt sekretær i Oslo Arbeiderparti fra 1. april 1948.³⁸³

Hjalmar Dyrendahl avgikk ved døden i april 1950 bare 56 år gammel. Gunnar Sand, tidligere formann i AUF og redaktør i Telemark Arbeiderblad 1947-49, tiltrer nå som faglig sekretær³⁸⁴. Kort tid etter skriver han til fylkessekretær Wilson i Rogaland Arbeiderparti. Dette brevet foreligger ikke, hverken i original eller i kopi, men av Wilsons svar av 18. mai 1950 går det frem at Gunnar Sand har bedt ham om "å sette opp fullstendig forening for forening en liste". Her dreier det seg om noe annet enn en vanlig politisk rapport. Sand ville ha navn - en liste over kommunister og deres sympatisører i de ulike fagforeninger. Wilson forteller i sitt svar at han ikke har hatt tid til å gjøre det ennå. Han sender noen foreløpige navn og lover en mer fullstendig liste senere.

I Rogaland Arbeiderpartis arkiv finnes kopi av en udatert liste. Den består av tre ark med navn, adresser og fagforeninger. Den er maskinskrevet og meget ryddig og forseggjort. Fødselsdatoer mangler. Men ellers svarer den så nøyaktig til Gunnar Sands bestilling at det må kunne antas at dette er en del av den liste Wilson varslet at han ville sende inn.

Først på listen kommer 77 navn med adresse og fagforening, Overskrift mangler, men det er helt klart at dette skal være en liste over medlemmer av Stavanger Kommunistiske Parti. Fullstendig var den nok ikke. Stavanger NKP hadde omlag 150 medlemmer på denne tiden. Likevel står omtrent alle offentlig kjente Stavangerkommunister på listen. Wilson har dessuten fått med en del personer som ble ansett for å være kommunister, men som ikke var skrevne medlemmer eller som da var utmeldte eller som hadde sluttet å betale kontingent. Av de 77 sto 51 på en oppdatert medlemsliste pr 16. mars 1951 fra Stavanger NKP's arkiv.

Etter listen over medlemmer følger "Sympatiserende og sannsynligvis medlemmer": 24 navn med adresser i Stavanger. Så kommer "Upålitelige personer": Åtte navn med Stavangeradresser. Fagforening er ikke oppgitt for disse to gruppene. Nede på tredje arket kommer "Medlemmer av N.K.P. Sandnes" med ni navn, de fleste fra en og samme familie. Dermed er arket fullt. NKP hadde flere medlemmer enn dette i Sandnes. Trolig mangler ett eller flere ark med resten av medlemmene i Sandnes og kanskje for fylket for øvrig.

I Rogaland Arbeiderpartis arkiv har man for øvrig også funnet en håndskrevet liste med tretten "Medlemmer av NKP" i Stavanger, noen "Sympatiserende med NKP" og noen

³⁸²Kopi av rapporten finnes i Rogaland Arbeiderpartis arkiv i Arbeiderbevegelsens arkiv, Stavanger.

³⁸³Arbeiderpartiets sentrale arkiv, Boks 29, Mappe Rogaland. Arbeiderbevegelsens Arkiv, Oslo.

Sundrønning sekretær i Oslo AP: Se DNAs trykte årsberetning for 1848.

³⁸⁴Han hadde måtte slutte på Telemark Arbeiderblad noe tidligere på grunn av svekket helse. Se DNAs sentralstyreprotokoll 13.11.50.

"Upålitelige". Nesten alle disse navnene går igjen på den maskinskrevne listen. Det dreier seg etter alt å dømme om et forarbeid eller en kladd.

Listen som ble funnet i Stavanger er en kopi. Men siden den er så forseggjort, legger kommisjonen til grunn at originalen faktisk ble sendt til Gunnar Sand som svar på hans bestilling.

Materialet fra Stavanger, som Gunnar Sand altså ber om å få, har et innhold som svarer til de listene Sulutvedt forteller at han overtok våren 1951: Et register med 8500 navn på fagorganiserte som ble ansett for å være kommunister eller sympatisere i den retningen. Det kan knapt herske tvil om at Sand og Sulutvedt arbeider med samme prosjekt. Sulutvedt avløser Sand som faglig sekretær i Arbeiderpartiet og overtar arbeidet hans med å samle navn på kommunister i fagbevegelsen.

Det er altså på det rene at Fst II var interessert i slike lister og var den sannsynlige oppdragsgiver. Korrespondansen mellom Sand og Wilson har også andre indikasjoner på at Forsvarets interesser ligger bak. I brevet fra G.S. (Gunnar Sand) til sekretæren i Rogaland Arbeiderparti, datert 24. mai spør han om kommunistenes forhold til Heimevernet: "Vi er sterkt interesserte i å få peiling på hvordan kommunistene i enkelte distrikter nå stiller seg til Heimevernet". G.S. spør om han kjenner til om kommunistene har fått noen direktiver: "Kjenner du til om kommunistene stort sett møter opp til øvingene eller om de blokerer dem?"³⁸⁵ Kommunistenes holdning til Heimevernet optok Fst II: Hva gjorde kommunistene der; infiltrerte de - eller holdt de seg unna?

Men kan det innsamlete materiale ha vært tiltenkt andre formål ut over Fst II sine behov? Enkelte forhold kan tyde på det.

I Wilsons foreløpige svar av 18. mai 1950 til Gunnar Sand skriver han at han "idag setter opp en del som du kan kjøre inn på A-listen. De vil gå igjen når du får den fullstendige liste av fagforeninger."³⁸⁶ Det er altså et foreløpig svar som presenterer en foreløpig navneliste (som ikke foreligger i arkivet). Han varsler et mer fullstendig svar med de samme navn sammen med en rekke andre navn.

To dager etter skriver Gunnar Sand tilbake. Han virker utålmodig og presiserer "bestillingen" nærmere: "Det er imidlertid viktig å få vedkommendes adresser, fagforening, og helst fødselsdato." Det er altså viktig å få tak i en slik liste fra Wilson og det haster.

Hva slags A-liste er det som er så viktig at Wilson straks sender noen navn i forveien før han utarbeider det mer omfattende materiale Gunnar Sand har bestilt?

Fra 1949 arbeidet overvåkingspolitiet med å sette opp og holde ajour en landsliste over personer, først og fremst kommunister, som var eller kunne bli ansett som en fare for rikets sikkerhet og som det skulle treffes tiltak mot i en beredskaps- og mobiliseringssituasjon. Landslisten ble oppdelt etter antatt farlighetsgrad i tre kategorier, A, B og C - fra juli 1950 i to kategorier (A og B). De "farligste" ble ført på "A-listen".

³⁸⁵Brev fra GS til Wilson datert 24. mai 1950

³⁸⁶Kopi av brevet finnes i Rogaland Arbeiderpartis arkiv i Arbeiderbevegelsens arkiv i Stavanger.

De skulle tas i forvaring straks. Mot personene på B-listen var det tale om lignende tiltak med noe lavere prioritet. Materialet til landslisten ble samlet inn sentralt og den ble satt opp der og så fordelt på landsdelssentralene. Overvåkningspolitiet skulle gjøre forberedelser slik at personene, først og fremst de på A-listen, kunne interneres i en skjerpet beredskapssituasjon, se nærmere under 8.2.6.

Er det denne "A-listen" Wilson har fått kjennskap til og regner han med at materialet om kommunister i Rogaland blant annet skal brukes til dette formål? Er det overvåkningspolitiets "interneringsliste" Wilson sikter til med "A-listen" i brevet ?

Sammenfallet i tid gjør at spørsmålet melder seg: Beredskapslovene var under forberedelse våren 1950, og man ventet at de skulle gi hjemmel for internering i en mobiliseringssituasjon. Arbeidet med interneringslister ble igangsatt før Stortinget behandlet utkastet til disse lovene. I Forsvarsrådet 6. mai 1950 kom justisministeren inn på dette. Han gjorde rede for politiets "særlige arbeid for overvåking av Rikets sikkerhet" og meldte at man nå hadde oversikt over medlemmer av kommunistpartiet og sympatisører og over "ledende personer og farlige folk":

"Når det gjelder kommunistene er man godt forberedt. Man har god oversikt over hvem som er medlemmer og hvem er "medløpere", og har lister over hvem som kan tenkes å ville bli de ledende personer og over farlige folk. ... Politiet kan på kort varsel gripe inn overfor de nevnte ledende personer og farlige folk. Det kan også gå videre nedover i rekkene. Foreløpig mangler lovhjemmel for de arrestasjonene som er forberedt. Det foreligger ferdig et lovutkast til krigslov som vil bli fremlagt for Stortinget til høsten, og som vil gi lovhjemmel dersom det blir vedtatt."

Justisministeren opplyste videre i samme møte at A-listen omfattet 100 personer "som når som helst kan tas som en preventiv foranstaltning" og at B-listen omfattet 300 personer.

Justisministeren gjør det altså klart at listene skulle inndeles etter farlighetsgrad og at hensikten var å kunne gripe "ledende personer og farlige folk". Wilsons har på listen over NKP-medlemmer i Stavanger føyd betegnelsen "farlig" ved fire av navnene.

Nå kan man innvende at man skulle tro at politiet holdt såpass sensitive opplysninger for seg selv. Justisministeren opplyser dessuten på møtet i Forsvarsrådet at man alt hadde "god oversikt over hvem som er medlemmer og hvem er 'medløpere'". Sand og Wilson er noe sent ute. Det er altså rom for noe tvil om hvorvidt Wilson virkelig sikter til politiets "A-lister".

Likevel tyder både sammenfall i tid, i terminologi og farlighetsgradering i retning av at listene fra Rogaland også skulle tjene overvåkningspolitiets prosjekt. Og Sands utålmodighet kan ha sammenheng med at listene fra Rogaland var forsinket - jevnfør det justisministeren sa i forsvarsrådet.

For øvrig bemerkes at også Stay behind opererte med A- og B-"klasser" i sin farlighetsgradering av kommunister, men kommisjonen har ingen holdepunkter for at det skulle sikte til denne organisasjonen. Se under 13.4.

Derimot er det flere andre forhold blant annet ved denne korrespondansen som tyder på at overvåkingspolitiets interesser gjorde seg gjeldende:

I samme arkiv i Stavanger er funnet et brev til samme sekretær i Rogaland Arbeiderparti, datert 1. september 1950 - altså noen måneder senere: til "Gode venn! ... hilsen Gunnar Sand". Han skriver at det gjelder en sak som er "meget viktig og som det haster med" og at det følger med brevet en "liste over alle tjenestemenn ved Arbeidsformidlingen i Rogaland. Vi må ha greie på hvem av disse som er K og hvem som tilhører oss. De øvrige kan du la stå åpne." Sand må ha listen tilbake "s e n e s t 20. september".

Politiet arbeidet på denne tiden med å kartlegge kommunister både i bedrifter og offentlige etater. Noe senere kom innstillingen fra Femtekolonnistutvalget som nevner Arbeidsdirektoratet aller først blant de etater der trusselen fra en femtekolonne skal møtes (se 10.2.8). Det var knapt noe vanlig organisasjonsspørsmål partifunksjonærer imellom Sand skrev om.

I to brev til sekretær Wilson ber Gunnar Sand om opplysninger om ikke-kommunister som var med i såkalte dekk- eller frontorganisasjoner: "Hvordan er det med 'Fredens Forkjempere' i Stavanger? Vi er interessert i å få navn og adresse på de ikke-kommunister som er dratt med i denne bevegelsen, eller som ellers lar seg bruke i kommunistenes freds- og Sovjet-propaganda."³⁸⁷ I nytt brev av 24. mai spør han om Wilson i sitt distrikt har "noen ikke-kommunister som er med i 'Fredens Forkjempere', 'Sovjetunionens Venner' eller som på annen måte støtter kommunistenes politikk".

Wilson svarer med å lage rubrikker på listen for disse to organisasjonene og legger inn to navn under "Sovjetrussisk sambann", begge arbeiderpartifolk, den ene medlem av bystyret i Stavanger, den andre varamann, og to navn under "Fredens Forkjempere", den ene er samme varamann til bystyret, den andre er sannsynligvis partiløs.

Dette var organisasjoner som interesserte overvåkingspolitiet. De kan også ha interessert Fst II. Sulutvedt nevner i sitt notat til statssekretæren i Forsvarsdepartementet (se 15.2.2.1) "arbeidet med de ymse fredsorganisasjonene" som en del av arbeidet til "kontoret" og "hjelpersonalet" (se ovenfor). Videre kan det ha interessert Arbeiderpartiet sentralt hvem som var med i slike organisasjoner og som ikke var kommunister.

Kommisjonen har også funnet enkelte andre spredte indikasjoner på at overvåkingspolitiet kjente til eller interesserte seg for listene Sverre Sulutvedt m fl samlet inn. Politiet i Bergen visste at Arbeiderpartikontoret i byen hadde en liste over kommunister blant havnearbeiderne. Johan Olsen, som var "hjelpersonalets" mann i Bergen, laget en slik liste. I Tønsberg avviste politiet å medvirke i registreringen for "kontoret", men de fikk overlevert en liste over kommunister i distriktet som de sendte videre til Overvåkingsentralen.³⁸⁸ Listen kom fra Sverre Sulutvedts far som opplyste at sønnen hadde engasjert ham til dette ifølge et notat til Overvåkingsentralen fra

³⁸⁷Brevet finnes i Rogaland Arbeiderpartis arkiv, Arbeiderbevegelsens arkiv, Stavanger.

³⁸⁸Se fotnote om Sulutvedts far

politikammeret i Tønsberg. Han nevnte i samme forbindelse at hans sønn arbeidet i "etterretningstjenesten for Hauge".

Listene fra Stavanger inneholdt altså langt flere navn enn de det var aktuelt å føre på politiets A- eller B-liste. Det ligger nær i tolke kildematerialet slik at det ble samlet inn lister over kommunister og "medløpere" både til bruk for personklarering og beredskapsformål i Forsvaret. Oppdraget - og pengene - kom derfra. Men det er rimelig å anta at materialet også sto til disposisjon for overvåkingspolitiet til arbeidet med beredskapslister og andre registrerings- og overvåkingsoppgaver.

Kommisjonen har ikke kommet over andre kilder som i klartekst dokumenterer at Gunnar Sand - faglig sekretær i Arbeiderpartiet - systematisk samlet inn lister over kommunister ved hjelp av en av partiets fylkessekretærer. Det er imidlertid liten grunn til å tro at Wilson var den eneste fylkessekretæren som fikk slike oppdrag. Likevel er det ikke nødvendig å anta at alle fylkessekretærene fikk samme oppgave. Hadde det vært tilfellet, ville arbeidet trolig ha etterlatt flere spor i fylkespartienes arkiver.

Sulutvedts notat omtaler bare innsamling ved "hjelpespersonalet". Dette var altså sekretærer i partiet og AOF som ble betalt av Fst II og registrerte kommunister i fagbevegelsen. Samtidig virket de som "vanlige" parti- og opplysningssekretærer. De virket i spesielt viktige områder: Engebretsen og Jønsson i Nord-Norge der kommunistene var mange og der det ble lagt særlig stor vekt på å følge med. Johan Olsen i Bergen der NKP hadde en sterk og tradisjonsrik base. Sulutvedt dekket dels Oslo-området, dels noen andre distrikter.

Men når dette "hjelpespersonalet" ikke strakk til, ble enkelte andre fylkessekretærer brukt til å fylle ut bildet: Når Johan Olsen på Vestlandet hadde nok med Bergensområdet, ble Wilson bedt om å gjøre jobben i Rogaland. Dessuten brukte Sulutvedt forskjellige kontakter i fagbevegelsen, slik det går fram av notatet hans.

Et annet spørsmål er om den faglige sekretær var den eneste på partikontoret som arbeidet med slike oppgaver. Svaret er noe usikkert. En indikasjon på at flere arbeidet med dette er en brevveksling mellom Olaf Børnes, sekretær i Sogn og Fjordane Arbeiderparti³⁸⁹ og Arbeiderpartiets sekretær, Haakon Lie. Av brev fra Børnes, datert 8. september 1951, fremgår at Haakon Lie har bedt ham sende inn "alle lister som kommunistane stiller i Sogn og Fjordane" og at Lie vil ha "nærare opplysningar om dei einskilde kommunistar". Kommunistene sto svakt i Sogn og Fjordane. Det var i Høyanger og Årdal de stilte liste og hadde organisasjoner. På spørsmål om Lie kan vente til Børnes har besøkt de to kommunene, svarer Haakon Lie i brev 11. september at "det er like greitt at du sender meg noen ord om vennene våre i Høyanger og Årdal når du har vært på besøk der inne".³⁹⁰ I kommuner med få organiserte kommunister ville kommunevalglistene gi et godt bilde av hvem som var NKPs medlemmer og nærmeste

³⁸⁹Børnes avløste Oddleiv Fagerheim 1. september 1950. Børnes var sekretær i AOF i Sogn og Fjordane. Fra 1950 var han også fylkessekretær i partiet. Se Arbeiderpartiets beretning 1950 og AOFs beretninger 1949-52.

³⁹⁰Begge brev - det siste i kopi - finnes i Arbeiderpartiets sentralarkiv i Arbeiderbevegelsens arkiv i Oslo, Boks 49., Mappe Sogn og Fjordane.

meningsfeller. Haakon Lie ber om dette materialet omtrent samtidig med at Sulutvedt vender seg til Andreas Andersen om fremtiden for "kontoret".

Også andre fylkespartier samlet inn navn på kommunister fra kommunevalglistene og andre kilder. Kommisjonen har blant annet funnet lister i Arbeiderbevegelsens Arkiv i Tromsø som kretspartiet nordpå har fått fra kommunepartier, med navn fra kommunevalglistene og tilleggsopplysninger. Det er uklart om de ble sendt videre fra fylkes/krets-partiet til noen sentral instans. Eksemplet fra Sogn og Fjordane kan tyde på at det skjedde.

Kommisjonen har også kommet over tilfeller der andre ledd i Arbeiderbevegelsen samlet inn lister over kommunister og "medløpere" omkring 1950: Torbjørn Berntsen forteller i sin memoarbok Klar tale og i forklaring til kommisjonen om et faglig kurs for medlemmer av Jern og metall-klubben på Akers mekaniske verksted der det var gruppearbeid å lage lister over kommunister på arbeidsplassen. De skulle samles inn - uten at Berntsen visste hvem som skulle bruke dem. I det tilfellet vakte opplegget motstand og ble visstnok ikke realisert.

Den 7. oktober 1950 skriver formannen i Norsk Sjømannsforbund, Ingvald Haugen, "privat" til hovedkassereren i Norsk Transportarbeiderforbund og ber om "oppgave over hvor mange kommunister som er medlemmer av Oslo Bryggearbeiderforening. Kunne jeg i den forbindelse få navn iallfall på en del av dem, ville meget vært vunnet." Begrunnelsen er beredskap: "Jeg ber om dette fordi vi nå er i besittelse av opplysninger fra kommunistisk hold når det gjelder sabotasjehandlingene av forskjellig art. Ordren de har fått gjennom fredskomiteer og på andre måter er ikke til å misforstå." Haugen avslutter brevet med å forsikre om diskresjon: Opplysningene "vil bli benyttet som en rapport fra meg, men kilden vil aldri bli gitt videre". Om Ingvald Haugens innsamlingsarbeid hadde noen forbindelse med "kontoret" er uvisst. Det kan være tale om et spesialprosjekt i arbeidet med på sikre ilandføring av NATO-materiell mot demonstrasjoner og sabotasje, se nærmere under 15.3.2.1.a).

15.2.2.4. Avvikling eller omlegging?

Det ser ut til at Sulutvedt våren 1951 overtok et apparat som var under avvikling eller omlegging. Når han skriver sitt notat høsten 1951 har Hans Engebretsen og Johan Olsen alt sluttet. Magne Jønsson er ute av lønningslisten. Av Andreas Andersens notat går det frem at "grovarbeidet med registreringen ... [er] gjort". Også overvåkingspolitiet har gjort ferdig sine første beredskapslistene. De mest presserende oppgavene var fullført.

Men det var også andre grunner til å legge om, slik det kommer frem i Andreas Andersens notat og Hauges påtegning. Andersen er misfornøyd med effektiviteten og personalet. Skal ordningen fortsette, må det komme inn andre folk og en mer effektiv arbeidsordning, mener han. Dessuten må det vises "en mer imøtekommende holdning overfor andre organisasjoner som måtte sysle litt med lignende ting". For Andersen var redd for den politiske "risiko", dersom ordningen skulle lekke ut - særlig når bare Arbeiderpartifolk medvirket.

Videre er det altså tydelig at Evang har satt apparatet på sulteforing. Solutvedt skriver at det var vanskelig å få pengene ut av Fst II, sannsynligvis fordi Evang ikke var fornøyd med ordningen. Trolig er de økonomiske vanskene den direkte årsak til at Solutvedt går til Andersen med notatet.

Det ser likevel ut til å være uenighet om fremtiden: Oberst Evang anbefaler å skjære ned til helst bare to personer, en i Oslo og en i Finnmark. I en tilleggsnotis, datert 1. mars, skriver Andreas Andersen at Vilhelm Evang "mener problemene kan løses ved å ansette folk som kan arbeide i kontakt med fagorganisasjonen ved etterretningstjenesten ved regimentene". Han vil altså basere arbeidet mer på militære tjenestemenn som arbeidet ut fra regimentene, slik etterretningssystemet hadde vært i mellomkrigsårene.

I Arbeiderpartiet er holdningen noe annerledes. "HL og RG" ser gjerne at ordningen fortsetter med samme antall stillinger, skriver Andersen. Denne uenigheten ser ut til å være grunnen til at Andreas Andersen nå tar opp saken med forsvarsministeren, som altså svarer på notatet med sin påtegning, jf 15.2.2.1.

Det er uklart hva som ligger i påtegningen fra Jens Chr. Hauge og han kan i dag ikke huske noe som kan avklare det nærmere. Påtegningen kan leses som et ønske om en ryddigere ordning: Han vil ha "noen folk 2-4, som helt ut er våre folk (Fst II eller politiet) som så lønnes helt ut, men som kamoufleres i LO eller Opplysningsforbundet". Det kan bety at han vil ha profesjonelle etterretnings- eller overvåkingsfolk til dette arbeidet, folk som helt ut er lønnet fra sine etater. De bør "kamoufleres i LO eller Opplysningsforbundet". Det kan bety at han vil bort fra de skiftende kombinasjoner av stillinger og unngå at spesielt partisekretærstillinger blir brukt som kamuflasje. Det ser altså ut til at Hauge heller ville ha en omlegging enn en avvikling. I Andersens notat fra 1970-årene gis det uttrykk for at "den ordningen han [Hauge] antydte betydde at man i praksis ville opprettholde de politiske kontakter".³⁹¹

Men hva som deretter skjedde med dette apparatet er ikke klart. Solutvedt fortsatte som faglig sekretær i DNA iallfall ett år til. Magne Jønsson ble leder i full stilling for et nytt avdelingskontor i AOF for Nord-Norge. Selv om ordningen ble avvirket i den formen som her er fremstilt, ser det ut til at medarbeiderne også siden virket som et mer uformelt nettverk for Fst II og trolig også for overvåkingspolitiet, altså at "man i praksis ville opprettholde de politiske kontakter" som Andreas Andersen skrev i ettertid, 15.2.2.1.

I Overvåkningssentralens arkiv er det funnet en del lister fra 1952-53 og senere med navn på kommunister ved bestemte arbeidsplasser, foruten at A og B listene stadig oppdateres. Og det ble ført et kommunistregister i Fst II, se under 13.3. Man kan ikke se bort fra at funksjonærer i arbeiderbevegelsen fremdeles var hjelpsomme med å skaffe navn til slike lister.

Vitneforklaringer har særleg gitt holdepunkter for at dette foregikk i Fst II tidlig i femtiårene. John Øvrebø, som kom til E-staben i desember 1950 og var der til ut 1957, opplyser i forklaring for kommisjonen at det fantes et nettverk i fagbevegelsen som han

³⁹¹Dagbladet 12. oktober 1978.

samarbeidet med og nevner Hans Engebretsen, Johan Olsen og Magne Jønsson - med Ivar Hobbelhagen i LO som hovedmann, 15.3.2.1. Han opplyser at han ikke kjente til at Sverre Sulutvedt hadde noe med dette å gjøre. Øvrebø hadde noe skiftende oppdrag den første tiden i Fst II, og da han fikk ansvar for kontakt med dette nettverket, var Sulutvedts rolle fra høsten 1951 blitt mindre fremtredende.

Samarbeidet mellom Øvrebø i Fst II og Hobbelhagen i LO var nært. De var personlige venner og partifeller. Øvrebø har forklart for kommisjonen at han ofte gikk til Hobbelhagen når han arbeidet med å klarere en søker til en militær stilling så sant han trodde Hobbelhagen kunne skaffe opplysninger om vedkommende. Og Hobbelhagen kjente folk over alt og hadde et stort nettverk, se nærmere under 15.3.2.1.

Det kan med andre ord se ut til at Hobbelhagen overtok noen av de funksjonene Sulutvedt hadde i 1951 - og arbeidet videre med delvis de samme folkene. Hvem som nå betalte er ikke klart. Engebretsen var altså tilbake i E-tjenestearbeid og fikk lønn der. Magne Jønsson var over i en fast AOF-stilling og var trolig lønnet på ordinært vis der. Hvem som lønnet Hobbelhagen er uklart. Nordahl skriver i sin dagbok at det var HL³⁹², men Haakon Lie sier bestemt at det ikke var ham, se under 15.3.1.5. Like uklart er det hvem som betalte Johan Olsen i Bergen. Ifølge en vitneforklaring trodde man i Bergen at han ble betalt fra Arbeiderpartiet eller LO i Oslo.

Joachim Helle, som ble ansatt ved Sikkerhetskontoret i Fst II i 1950, og som tidligere hadde vært partisekretær i Bergen, bekrefter i sin forklaring for kommisjonen at det foregikk registrering av kommunister i Sikkerhetskontoret og at Øvrebø var engasjert i det:

"Registreringen av kommunister var ikke godt organisert, slik vitnet oppfattet det. Den ble drevet på landsbasis og ble igangsatt etter ordre fra Evang ... Registreringer skjedde altså mer tilfeldig etter som staben kom i kontakt med sentrale, betroede personer som hadde arbeid i Forsvaret. Det var en egen seksjon som bestyrte registreringsarbeidet, og det rent faktiske registreringsarbeidet sentralt ble utført av de kontoransatte kvinnene ... Det nevnte kommunistregistret ble primært brukt ved ansettelse i Forsvaret. Det var ellers slik at mange sendte inn lister over personer til Sikkerhetsstaben, men dette var ikke særlig organisert."

³⁹²Konrad Nordahl, Dagbøker bind I (Oslo 1991), s. 14.

Helle sier ellers i sin forklaring for kommisjonen at han ikke hadde "kontakt med tillitsvalgte, f eks i LO". Det var hans underordnede, John Øvrebø, som hadde det. Øvrebø var også arbeiderpartimann med krigsinnsats og med gode kontakter i LO.³⁹³ Han kom til Fst II i 1950. Etter noen måneders arbeid med en rapport for E-sjefen om kommunistiske dekkorganisasjoner, fikk han utpå høsten 1951 ansvaret for "kommunistarkivet", 10.2.2.1.

Øvrebø har til kommisjonen opplyst om arbeidet sitt at

"oppgaven var å være E-stabens representant og ekspert på fagbevegelsen og å følge med i det som skjedde der. Oppgaven var generelt å følge med i det som skjedde i samfunnet. F eks var det på 1950-tallet ofte problemer med at havnearbeidere vedtok resolusjoner om å nekte å losse materiale med amerikansk våpenhjelp. I slike tilfeller ville man gjerne vite hvem som sto bak ... Opplysninger ble samlet inn via åpne kilder og på alle områder hvor det var mulig."

Om registrering av kommunister har John Øvrebø forklart at han

"kjenner til at det fantes slike registre i Forsvaret, men han kjenner ikke til, eller har ikke kunnskaper om de som foretok registreringen. Registerne var på Akershus den første tiden i annet kontor ved det såkalte Forsvarets utenriks- og etterretningsavdeling ... Vitnet hadde også tilgang til dette arkivmaterialet. Det man brukte som bakgrunnsmateriale for registrering av kommunister var så vidt vitnet vet åpne kilder så som aviser. Det ble også fulgt med i arbeidskonflikter. Men kun gjennom massemedia. Vitnet forklarer dog at Evang hadde en egen person i Finnmark som innhentet personopplysninger. Dette var Hans Engebretsen. Vitnet kan ikke tenke seg andre som drev tilsvarende innhenting av opplysninger."

Både John Øvrebø, Joachim Helle og Ola Evensen - også han var sentral i Fst II - var arbeiderpartifolk med krigsinnsats bak seg. To av dem, Øvrebø og Evensen, har forklart for kommisjonen at de reduserte sin partipolitiske virksomhet til lite eller ingenting mens de var i Fst II for at ikke politiske motsetninger til medarbeidere med et annet syn skulle skade arbeidet.

15.2.2.5. *Også en partiinteresse*

Det ser ut til at ledende folk i Arbeiderpartiet så seg bedre tjent med "hjelpepersonalet" enn forsvarsministeren, statssekretæren og E-sjefen og helst ikke ville ha det nedbygget eller avvirket. De kunne ha grunner for det. Å kartlegge og vurdere politiske forhold i de forskjellige lokalsamfunn var naturlige oppgaver for sekretærer i et partiapparat. Partiet kunne ha god nytte av arbeidet deres selv om de leverte navn til et kontor som Forsvaret også hadde nytte av.

Det kan ha spilt en viss rolle at dette hadde en økonomisk side. Lønnene til "hjelpepersonalet" var ca ti tusen kroner på årsbasis, en brukbar betaling for en partifunksjonær på den tiden. Partiet hadde ingen offentlige støtteordninger omkring 1950. De var avhengige av kontingent, innsamlinger og tilskudd fra organisasjoner, først

³⁹³Nordahls dagbøker I s. 136 og s. 331. John Øvrebø sto på god fot med LO-formannen og hadde fått låne penger til utdanning (Sosialscole i Stockholm). Det er ikke klart om han lånte pengene av Nordahl personlig eller av eventuelle LO-midler eller om Nordahl ordnet lån fra Arbeidernes Landsbank. Nordahl skriver at "vi hadde nærmest avskrevet dem" (Nordahls dagbøker I s. 136).

og fremst fagbevegelsen. Partiapparatene var små sammenliknet med senere tider: 7-8 politiske stillinger og omtrent like mange kontorstillinger, var hele regjeringspartiets sentraladministrasjon kort etter krigen.

Arbeiderpartiet satset i disse årene på å ansette heltids- eller deltids- sekretærer i fylkes- og distriktsorganisasjoner over hele landet. Dette var et stort løft og noe nytt de fleste steder. Finansieringen var vanskelig. Ved hjelp av kombinasjoner og stillingsbrøker med AOF, partiaviser og lokal finansiering ble penger skrappt sammen³⁹⁴. Noen tusen fra Fst II til tre-fire stillinger kom vel med, selv om det var for et begrenset tidsrom. Det ligger derfor nær å tro at sentrale folk i partiet som "RG og HL" også kunne ha en partiinteresse i at ordningen med "hjelpespersonalet" skulle fortsette.

Kommisjonen legger altså til grunn at det materialet som ble samlet inn til "kontoret" ved "hjelpespersonalet" og andre var nyttig både for Fst II, for overvåkningspolitiet og for partiet. Mens Haakon Lie og Jens Chr. Hauge i ettertid generelt understreker at det var tjenestene som ba partiet om bistand (se under 15.3.1.5 og 15.2.2.8), skriver Andreas Andersen om den gjensidige nytten for Arbeiderpartiet og de hemmelige tjenestene:

"Det norske Arbeiderparti var sterkt interessert i denne virksomhet både som regjeringsparti og fordi kommunistene ble sett på som partiets farlige konkurrent på venstre fløy. Dessuten satt det på partikontoret og i Arbeiderbladets redaksjon folk som var særlig godt informert om kommunistenes virksomhet og som også fra sin politiske virksomhet hadde stor personalkunnskap når det gjaldt det kommunistiske ledersjikt. Politiet fant det derfor naturlig å søke råd hos dem. Til gjengjeld fikk kontaktpunktene innen DNA tilgang til de opplysninger Overvåkingstjenesten og Fst II skaffet til veie om kommunistene."

15.2.2.6. *Et overblikk*

Fra disse mange detaljene avtegner det seg et bilde av en utvikling i forholdet mellom Arbeiderpartiet og de hemmelige tjenestene:

Straks krigen er slutt kastes Arbeiderpartiet inn i en kamp med et sterkt kommunistparti om makt og kontroll i fagbevegelsen. En lojal fagbevegelse er nødvendig dersom arbeiderpartiregjeringen skal kunne gjennomføre sin økonomiske politikk. Derfor gis kampen mot kommunistene i fagbevegelsen høy prioritet: Den *må* vinnes. Et sentralt faglig utvalg etableres med Ivar Hobbelhagen som sekretær for å samordne innsatsen i denne kampen. Det satses på skoloring av tillitsvalgte i debatteknikk og agitasjon og det bygges opp et finmasket nett av partigrupper og kontakter på arbeidsplassene som fores med materiell.

Fra 1948 med Gerhardsens Kråkerøy-tale som en merkestein, endrer kampen mot kommunistene karakter til å bli en kamp først og fremst om utenrikspolitisk- og sikkerhetspolitisk kurs. Norge velger side og allianse i den kalde krigen, mot kommunistenes motstand. Det blir viktig å sikre støtte i arbeiderklassen for NATO-medlemskap og opprustning. Kommunistene anses nå som nasjonens fiende, en farlig femtekolonne. Den organiserte kampen mot dem på arbeidsplassene utvides og

³⁹⁴Trond Bergh: Storhetstid s.75ff Oslo 1987, Arbeiderbevegelsens Historie Bind V.

skjerpes. Omtrent samtidig bygges de hemmelige tjenestene opp, Fst II og overvåkingspolitiet: De skal finne sin form, sine arbeidsmåter og sitt materiale - og de skal bygge opp sine arkiver.

I kampen for å befeste landets sikkerhetspolitiske orientering har Arbeiderpartiet støtte fra de borgerlige partiene. Det oppfattes som en felles nasjonal kamp for rikets sikkerhet og motparten er ikke lenger bare Arbeiderpartiets konkurrent i fagbevegelsen, men alle partiers - hele folkets - fiende. Det ses som en felles nasjonal oppgave å nedkjempe denne fiende, og på ett frontavsnitt er det Arbeiderpartiet alene som kan føre kampen - blant arbeiderne og i fagbevegelsen.

Når Forsvaret i sterk vekst skal rekruttere pålitelig personell og når politiet skal utvikle indre beredskap for en krise- eller krigssituasjon foruten å kartlegge mulige femtekolonnister i etater og sektorer av betydning for totalforsvaret, har begge tjenester behov for å kunne registrere dem som skal holdes utenfor Forsvaret og som skal under kontroll i en krisesituasjon. Både Forsvaret og politiet søker hjelp blant dem som står i daglig politisk kamp med kommunistene og som vet hvem de er: Den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen. Siden dette oppfattes som en nasjonal fellesoppgave, går ledende tillitsvalgte i partiet og fagbevegelsen inn i et nært og direkte samarbeid med Fst II og overvåkingspolitiet. Den faglige ledelse i Arbeiderpartiet nøyer seg ikke lenger med å samle situasjonsrapporter for å samordne kampen mot kommunistene i fagbevegelsen. De går i gang med å samle navn på kommunister på arbeidsplassene til bruk for de hemmelige tjenestene. Og Fst II går med på å betale en del av kostnadene med dette.

Dette arbeidet ledes altså en tid av Arbeiderpartiets faglige sekretær. Han og to-tre personer i stillinger i partiet og AOF betales av Fst II: "Kontoret" og "hjelpepersonalet". Hvor langt man passer på å holde dette arbeidet administrativt og økonomisk atskilt fra det øvrige partiapparat, er uklart. Men det ser ut til at de sekretærene som rubriseres som "hjelpepersonale" gjør det samme partiarbeidet i sine distrikter som vanlige parti- eller AOF-betalte sekretærer i andre (kanskje bortsett fra Johan Olsen i Bergen). Videre kan det dokumenteres at en partisekretær (i Rogaland) på oppdrag fra partiets faglige sekretær utfører samme slag arbeid som "hjelpepersonalet" uten å være betalt fra Fst II - ved siden av eller som del av sitt vanlige fylkessekretærarbeid. Det er lite sannsynlig at han var den eneste. For medlemmene og de lokale organisasjonsledd var "hjelpepersonalet" vanlige sekretærer som utførte vanlig parti- og AOF-arbeid. At de var finansiert på en spesiell måte var ukjent nedover i rekkene - kanskje også for enkelte av sekretærene selv.

Dette registreringsarbeidet og samarbeidet mellom Fst II og organisasjonsledd i Arbeiderpartiet kulminerer i 1951: Da fullføres krafttaket med å bygge opp basislister til bruk for Fst II og overvåkingspolitiet for personellklarering og beredskap. Deretter flater samarbeidet noe ut og finner andre former for et mer langsiktig arbeid i en situasjon der kommunistpartiet dessuten er svekket.

15.2.2.7. Hva er holdbart og hva er usikkert?

Denne framstilling av forholdet mellom Arbeiderpartiet og de hemmelige tjenestene under den kalde krigens første år, bygger i all hovedsak på slutninger og fortolkning av skriftlige kilder fra forskjellige arkiver. De fleste aktørene er døde og flere av dem som lever forklarer at de husker lite eller ingen ting av dette. Arkivene er også meget ufullstendige. Sannsynligvis er det meste holdt unna vanlige arkiveringsrutiner. Kommisjonen har derfor måttet bygge sine slutninger på et sparsomt materiale. Hvor holdbare er slutningene og kommisjonens fortolkning?

Opplysningene om "hjelpepersonalet" av sekretærer i Arbeiderpartiet og Opplysningsforbundet, betalt av Fst II, bygger på to samtidige og uavhengige kilder, den ene fra lederen av arbeidet et halvt års tid i 1951, Sverre Sulutvedt. Den andre kilden, et notat fra lederen for Koordineringsutvalget, Andreas Andersen, er utdypet av forfatteren i ettertid. Jens Chr. Hauge har bekreftet at en påtegning på dette notatet er fra hans hånd. Disse kildene må anses tilstrekkelige til å slå fast at et slikt apparat fantes - iallfall inntil høsten 1951. Det er videre på det rene at lederen for dette arbeidet fra våren 1951, Sverre Sulutvedt, samtidig var Arbeiderpartiets faglige sekretær. Det framgår både av Arbeiderpartiets sentralstyreprotokoll og partiets trykte årsberetning.

Korrespondansen mellom hans forgjenger som faglig sekretær, Gunnar Sand, og fylkessekretær Wilson i Rogaland, sammen med kopi av en liste over kommunister, sympatisører og i samme fylke, dokumenterer at det fra Arbeiderpartiets faglige sekretær ble samlet inn slike opplysninger fra Rogaland. Listen fra Rogaland inneholder navn, fagforening og politisk forhold (medlem av kommunistpartiet, sympatisør, upålitelig).

Kommisjonen har ikke klart å oppspore det registret Sulutvedt omtaler at han overtar med 8500 navn og som øker til ti tusen innen høsten 1951. Kildematerialet gir grunnlag for å anta at det inneholdt opplysninger av den art fylkessekretær Wilson i Rogaland utarbeidet våren 1950. Kommisjonen finner det altså overveiende sannsynlig at materialet fra Wilson gikk inn i det arkiv Sulutvedt forteller at han overtok våren 1951.

Kommisjonen har ikke materiale til å avgjøre i hvilken utstrekning andre fylkessekretærer - ut over "hjelpepersonalet" - fikk liknende oppdrag som Wilson i Rogaland. En brevveksling mellom sekretæren i Arbeiderpartiet, Haakon Lie, og sekretæren i Sogn og Fjordane Arbeiderparti tidlig på høsten 1951 kan tyde på at liknende oppdrag gikk til flere.

Kommisjonens antakelse om at materialet fra Rogaland blant annet var tenkt brukt av overvåkingspolitiet til å sette opp såkalte "interneringslister", bygger på en setning i sekretær Wilsons brev til Gunnar Sand av 18. mai 1950: Han setter opp en del navn "som du kan kjøre inn på A-listen".

Kommisjonen har ikke funnet andre samtidige kilder som direkte knytter innsendte navn fra funksjonærer i Arbeiderpartiet til overvåkingspolitiets arbeid med interneringslister. Det kan tenkes at betegnelsen "A-liste" også ble brukt av andre som samlet navn på kommunister. Kvantitativt er altså dokumentasjonen på dette punkt tynn. Men den styrkes av flere forhold. Sammenfallet i tid, i terminologi, og tegn til "farlighetsgradering" på Wilsons dokument. Dessuten faller oppdraget til Wilson om å

kartlegge arbeidskontoret politisk sammen med en politiinteresse for kommunister i slike etater.

Når Haakon Lie i sin forklaring til kommisjonen så sterkt understreker at partiet for sitt arbeid ikke hadde behov for et sentralt kartotek over kommunister, og når det er på det rene at funksjonærer ved Arbeiderpartiets kontor likevel var engasjert i arbeid med å bygge opp et slikt kartotek, ligger den tanke nær at den primære hensikten med innsamlingen lå et annet sted enn partiorganisasjonens egne behov.

Det er fortsatt noe usikkert hvem som tok initiativet til samarbeid mellom den organiserte arbeiderbevegelsen og de hemmelige tjenestene. Det virker mest sannsynlig at initiativet kom fra Fst II, som hadde behov for personkontroll og dessuten hadde penger.

Kommisjonen vet ikke hva som siden skjedde med materialet som "kontoret" samlet inn. Det kan ha blitt overført til Forsvaret som en del av "kommunistarkivet" i Fst II - slik det gikk med "femmannsgruppens" kartotek (se under 10.2.2.3). Det kan ha blitt overført til overvåkingspolitiet (kanskje mindre sannsynlig). Det kan ha blitt makulert. En annen mulighet er at det ble overtatt av Ivar Hobbelhagen og hans kontor i LO, eller at det dannet grunnstammen i Arne Hjelm Nilsens kartotek som etter hvert fikk plass i "9. etasje" etter at Folkets hus ble ombygd. Arne Hjelm Nilsen ble ansatt i Arbeiderbladet 5. september 1951, mens faglig sekretær Sulutvedt trolig er i gang med å omorganisere "kontoret". Fra andre kilder (se under 15.3.2.2) er det kjent at Arne Hjelm Nilsen temmelig snart var i sving med kommunistregistrering. Kommisjonen har funnet spor etter et personkartotek i tilknytning til Hjelm Nilsen/Bye-arkivet, se under 15.3.2.2 c), men materialet er for tynt til å fattså eller avkrefte en sammenheng.

15.2.2.8. *Haakon Lie og Jens Chr. Hauge*

Kommisjonen hadde håpet at disse to sentrale politiske aktører fra de første etterkrigsår kunne avklare disse omtalte forhold nærmere. Men det er gått lang tid og en god del ligger i glemselens halvllys i disse menns forklaringer.

Begge er forelagt Andreas Andersens notat til statsråden av 28. februar 1951 om "Hjelpepersonale i overvåkingstjenesten" og Sverre Sulutvedts "Notater om kontorets arbeid" fra samme år.

Haakon Lie forklarer at han ikke hadde kjennskap til de forhold som omtales i notatene. Om Andreas Andersens opplysninger, som ble omtalt i Dagbladet i 1987, forklarte Lie:

"Når de ringte fra Dagbladet den morgenen, da følte jeg, dere får tro hva dere vil. Dette ante jeg ingenting om, og slett ikke kunne jeg ane at denne reddharen Andreas Andersen skulle begi seg inn i det."

Da han ble forelagt notatet fra Sulutvedt, forklarte Lie:

"Det er vi som har et register over våre egne partifeller. Vi har ikke noe register over kommunister. Hva skal vi med det?"

Videre forklarte Lie på kommisjonens spørsmål om dette:

"Kommisjonen: Men at Evang bistod finansielt, for å skaffe seg hjelp, det kom aldri deg for øret?

Lie: Aldri hørt snakk om det.

Kommisjonen: Men det fremgår at Sulutvedt har fått låne 5.000 kr. , fordi han hadde vanskelig for å dekke lønn. Jeg vet ikke hvem som stelte med finansene på DNAs partikontor.

Lie: Det var Ivar Opsahl, men jeg vet ingenting om utbetalinger. På en måte er det hyggelig at gutta ikke involverte oss andre når de drev med visse ting.

Kommisjonen: Hvem på partikontoret hadde myndighet til å utbetale 5.000 kroner ?

Lie: Det var en mann som har myndighet, det var Ivar Opsahl. Det var han som hadde ansvaret for kontorets økonomiske drift. Han hadde også ansvaret for Aksjetrykkeriets økonomiske virksomhet.

Kommisjonen: Det må i så tilfelle ha vært anvist av ham?

Lie: Dette vet jeg ingenting om.

Kommisjonen: Men Sulutvedt - han var jo i formen iallfall, og også delvis i realiteten ansatt på partikontoret og arbeidet der. Men samtidig hadde han en jobb i tillegg. Hans lønn var tydeligvis betalt i sin helhet via dette systemet.

Lie: Det vet jeg heller ikke noe om. Men det går vel an å sjekke regnskapene. Dette har jeg overhodet ikke noe kjennskap til. Som sagt: Jeg synes det er hyggelig at han har gjort ting uten å skulle involvere oss andre."³⁹⁵

Haakon Lie la vekt på at kampen med kommunistene foregikk lokalt, og der var forholdene oversiktlige. Noe landsomfattende register var ikke nødvendig:

"Vi hadde aldri noen registrering av kommunister, aldri noe kartotek over kommunister. Vi hadde kartotek over våre partifeller."

Under 3.1.2 er det gjort rede for Haakon Lies forklaring og kontakt med kommisjonen. De fleste opplysningene om samarbeidet mellom Arbeiderpartiet og de hemmelige tjenestene omkring 1950, som det er redegjort for i dette kapitlet, har kommisjonen funnet etter at Haakon Lie av slo å møte kommisjonen for å avgi tilleggsforklaring. Kommisjonen har derfor ikke kunne forelegge dette for Lie.

Kommisjonen konstaterer at Haakon Lie i sin forklaring gir uttrykk for at han ikke kjenner noe til disse forhold som involverte både nære medarbeidere, som partiets faglige sekretærer og flere distriktssekretærer, og som ikke var uten betydning for partiets økonomi sentralt. Selv om Haakon Lie ikke kan huske noe av dette nå, virker det lite sannsynlig at disse forhold skulle ha vært ukjent for partiets sekretær mens de pågikk.

Jens Chr. Hauge ble under sin forklaring for kommisjonen forelagt Andreas Andersens notat fra hans eldre dager og notatet av 28. februar 1951 (se under 15.2.2.1). Han bekreftet at påtegningen til Andreas Andersens notat var fra hans hånd, men kunne ikke huske noe om denne ordningen:

³⁹⁵Haakon Lies omarbeidete versjon

"Hauge hadde inntil notatet ble ham forelagt ingen erindring om notatet eller om forholdene omkring dette. Han tilføyer etter å ha lest begge notater at det tydeligvis dreier seg om et opplegg der forsvarsstaben har betalt for en del folk som gjorde arbeid for Forsvarets sikkerhetstjeneste. Han forstår det slik at det har vært et intrikat samarbeid mellom Etterretningstjenesten og opplysningssekretærer i AOF. Sikkerhetstjenesten har åpenbart hatt behov for å få hjelp fra disse sekretærene. Hauge har i og for seg ingen kommentarer til dette. Det som således ser ut til å ha blitt forelagt Hauge, er om dette opplegget skulle fortsette eller om det skulle nedlegges. Hauge gir uttrykk for at det ikke bør overraske noen at folkene i Sikkerhetstjenesten hadde behov for hjelp fra personer som presumptivt visste mer om de folkene som interesserte Sikkerhetstjenesten. Han kjenner imidlertid ikke til hvilken hjelp Sikkerhetstjenesten ellers har søkt utenfra for å løse sine oppgaver, hvilket har betydning for denne saks bedømmelse ...

Hauge ble foreholdt at registrering av femtekolonnister ikke var forsvarsstabens oppgave, men en oppgave for Politiets overvåkingstjeneste, og at man derfor kan reise spørsmål om ikke et samarbeid mellom Arbeiderbevegelsen og Etterretningstjenesten på dette punkt var på kanten. Hauge svarer til dette at samarbeidet må ha skjedd for å løse Sikkerhetstjenestens behov. Han antar i dag at det kan ha vært et spørsmål om å skaffe penger. Han vil anta at ordningen har vært initiert fordi forsvarsstaben hadde problemer med å få løst sikkerhetsproblemet på en effektiv og anstendig måte. Overvåkingstjenesten hadde mindre midler enn E-tjenesten, og han antar at dette kan ha vært forklaringen.

Hauge advarer mot at de folk som var pålagt denne vanskelige oppgaven nå 50 år etter skal kritiseres for å ha søkt opplysninger på den måte som var beskrevet i notatet. Han vil selv ikke felle noen dom over dette. Han tilføyer at notatet viser at det også omfattet tiltak i Nord-Norge, som var en landsdel som krevde spesiell oppmerksomhet. Hauge tilføyer at han ikke i dag ville ha truffet noen annen avgjørelse enn han traff den gang, basert på forholdene på avgjørelsestidspunktet."

15.2.3. Andre politiske organisasjoner

Andreas Andersen ga uttrykk for en viss uro over den politiske risiko som lå i at bare arbeiderpartifolk var engasjert i dette spesielle registreringsarbeidet som "kontoret" drev, og at det var ønskelig å være imøtekommende overfor "andre organisasjoner som måtte syle med lignende ting".

Som det er gjort rede for, ser kommisjonen det spesielle samarbeidet mellom ledere i arbeiderbevegelsen og hemmelige tjenester de første årene etter krigen i sammenheng med forholdet mellom det statsbærende parti og staten i denne tiden, og dessuten med den betydning fagbevegelsen hadde som landets største organisasjon og som arena i kampen mot kommunistene. De andre politiske partiene hadde ikke det samme forholdet til statsapparatet, og de hadde ikke tilsvarende sterke organisasjoner. Dessuten sto de ikke som organisasjoner innenfor en felles struktur i nærkamp med kommunistene på samme måte som sosialdemokratene gjorde i fagbevegelsen.

Aktiviteten på borgerlig side for å kartlegge og kjempe imot kommunistene i etterkrigs-Norge gikk for det meste gjennom andre strukturer enn de partipolitiske apparatene. Lien/Platou-gruppen (Fem-mannsgruppen) hadde fra 1947-48 næringslivet som basis og bedriftsledere som nettverk. Se nærmere under 13.4.1.2. Ambisjonen var blant annet å kartlegge og følge med i kommunistenes aktivitet, særlig på arbeidsplassene gjennom et privat etterretningsapparat, altså i formålet ikke ulikt det som foregikk i Arbeiderparti-

og LO-kretser. Men de aktive i dette arbeidet hadde for det meste en konservativ innstilling.

Da denne grupperingen gikk inn i et samarbeid med Fst II og oberst Evang, gjorde de E-staben oppmerksom på at det fantes grupper enda lenger til høyre som hadde liknende interesser:

[De] "var noenlunde sikre på at det fantes etterretningsgrupper i Norge som drev relativt intenst og som ikke ønsket at regjeringen skulle få deres opplysninger. De skulle være sterkt høyreorienterte personer som tok sikte på å bygge opp et eget etterretningsapparat som skulle stå ferdig når arbeiderregjeringen falt ved kommende valg. De mente med sikkerhet at bak dette sto utpregete forretningsfolk som ikke offentlig fremtråtte som borgerlige politikere."

Sporene etter slikt samarbeid mellom partipolitiske organisasjonsledd og hemmelige tjenester *utenfor arbeiderbevegelsen* er derfor sporadiske, men de finnes:

Det kom i stand et særpreget samarbeid mellom arbeiderparti- og AOF-sekretæren Hans Engebretsen i "hjelpepersonalet" og Høyres sekretær i Finnmark, Fredrik Gulbrandson. Kontakten mellom de to ble etablert da de hadde et møte på vegne av sine to partier for å avtale fordeling av bruken av forskjellige møtelokaler. Snart kom samtalen inn på forholdet til kommunistene og kontroll med dem.

Flere dokumenter i Overvåkingsentralen viser at de to sammen forsøkte å bygge opp en etterretningsorganisasjon på hurtigruteskipene for "sikring av hurtigrutene" mot å bli kapret av russerne og å "holde øye med mistenkelige personer som reiste omkring". Det var særlig offiserer på hurtigruteskipene som kom med i dette arbeidet - sammen med kontakter på postkontorene. Gulbrandson hadde også tatt opp spørsmålet om å bevæpne skipene. Både han og Engebretsen reiste mye langs kysten og hadde anledning til å opprette kontakter. Materialet tyder også på at de sonderte prosjektet med politiske kretser i Oslo. Hvor langt det kom er uklart. Det ser ut til at Gulbrandson var mest aktiv, iallfall med planer, og han har hevdet at det alt var kommet istand "celler" langs kysten. Gulbrandson tok kontakt med Forsvaret, særlig E-tjenestefolk. Han holdt seg unna politiet da han mente de var for sendrektige i slike saker.

Da denne virksomheten kom overvåkingspolitiet for øret, ble de to kalt inn til avhør i begynnelsen av 1951 og foreholdt at dette var ulovlig virksomhet. Det fremgår av en rapport fra politimesteren i Vadsø at Gulbrandson lovet å slutte. Noen måneder senere reiste Hans Engebretsen sørover. Kommisjonen har ikke funnet spor etter denne organisasjonen senere enn vinteren 1950-51.

I Koordineringsutvalgets møte 23. november 1953 kom det frem spor av en annen virksomhet omkring hurtigruteskipene, denne gangen fra Ålesund. Sjefen for Fst/E meldte at en Unge Høyre-gruppe hadde fått istand et slags apparat i Ålesund med tanke på å drive etterretnings-tjeneste blant annet nordover. Gruppen skulle ha kontakt med offiserer på hurtigrutene. Kommisjonen har ikke funnet andre kilder som kan utdype dette.

I et utdrag fra en månedsrapport nordfra til Overvåkingsentralen juni 1949, ble det meldt om en gruppe medlemmer i Unge Venstre "som har stått i forbindelse med den

overvåkingsvirksomheten som tidligere ble drevet av HV-folk ... og har også en tid stått i forbindelse med E/DKN, Harstad" og som visstnok driver etterretningsvirksomhet. Heller ikke her finnes det kildemateriale som kan kaste mer lys over dette.

Om Libertas' arbeid med å samle materiale om venstreorienterte - se under 8.6.5.

15.3. Arbeiderpartiet, Landsorganisasjonen og de hemmelige tjenestene i femti- og sekstiårene

15.3.1. Struktur og lederskap

"Hjelpepersonalet" og "kontoret" kom altså i stand i en spesiell situasjon som et midlertidig tiltak med et avgrenset formål og ble avvirket i den formen alt høsten 1951.

I de hemmelige tjenestene kom kommunistkartleggingen etter hvert inn i mer langsiktige og rutinemessige former. Midt på femtitallet ble ansvaret en sak for bare Politiets overvåkingstjeneste.

Også for ledelsen i LO og Arbeiderpartiet ble kampen mot kommunistene etter hvert en mer langsiktig oppgave. Selv om dette var en fiende på vikende front etter valgnederlaget i 1949, ble fremdeles situasjonen vurdert slik at det trengtes vaksomhet, informasjon og samarbeid mot kommunistisk innflytelse i fagforeninger, i samorganisasjoner og på forbundslandsmøter.

Både fordi Arbeiderpartiet var det statsbærende partiet og fordi kampen mot kommunistene ble regnet for å være en nasjonal fellesoppgave, var det fremdeles nærliggende med et samarbeid når det kunne effektivisere kampen, slik ledende kretser både i partiet og tjenestene så det.

Men samarbeidet måtte være hemmelig. Det kunne ikke skje i offentlig lys. Dessuten kunne samarbeidet lett overskride de normer som gjaldt for grensdragingen mellom offentlig forvaltning og annen virksomhet. Samarbeidet ble holdt unna media og det kom heller aldri opp på vanlige sakslister i sentralstyret i Arbeiderpartiet eller i LO-sekretariatet. Her gjaldt prinsippet "need to know": Nesten ingen visste alt. Ganske få visste noe. De fleste ante ikke - og noen som ante spurte ikke. Det gjaldt både ledere i fremste rekke og nedover i rekkene. Utvalgte "pålitelige" tillitsmenn i velegnete posisjoner ble engasjert, men ikke flere enn nødvendig.

15.3.1.1. Ledere og mellommenn

Det er nesten ikke mulig å få frem et *fullstendig* bilde av hvem som regisserte, visste og tok politisk ansvar for samarbeidet mellom de hemmelige tjenestene og Arbeiderpartiet/fagbevegelsen. Mye tid har gått, det skriftlige kildematerialet er sparsomt, viktige aktører er borte og ikke alle som lever er like villige til å fortelle det de vet.

Likevel trer en noenlunde klar struktur frem med et lederplan av noen få handlekraftige personer som initierte, legitimerte og hadde nytte av samarbeidet, et mellommannsplan av et lite antall personer som samarbeidet om det praktiske arbeidet, samlet informasjon og formidlet den løpende kontakten mellom tjenestene og organisasjonslederne, og et plan av hjelpere i arbeiderbevegelsen og folk som arbeidet i tjenestene.

Siden strukturen i dette samarbeidet var såpass spesiell, virksomheten hemmelig og knyttet til ganske få personer på leder- og mellommannsplanet, blir fremstillingen her ordnet rundt noen nøkkelpersoner.

På lederplanet opererte Konrad Nordahl, LOs leder, Rolf Gerhardsen, redaksjonssekretær, siden nyhetsredaktør i Arbeiderbladet, og Haakon Lie, generalsekretær i Arbeiderpartiet. De var viktige og sentrale aktører i hele eller deler av perioden. Mer uklart er det hvor viktig rollen til Per Monsen, politisk redaktør i Arbeiderbladet, var. I tjenestene hadde oberst Vilhelm Evang i Fst/E og Asbjørn Bryhn, overvåkingssjef, lederansvaret så lenge de var i embetene.

Nøkkelpersoner på mellommannsplanet i arbeiderbevegelsen var Ivar Hobbelhagen og Arne Hjelm Nilsen. Erik Næss var nøkkelperson på dette planet i overvåkingspolitiet.

På hver sin side hadde de et vekslende tall tillitsmenn/tjenestemenn som *hjelper* i forskjellig praktisk aktivitet - uten at alle slike hadde oversikt over omfanget av den virksomhet de var med på.

Både de tre på lederplanet i arbeiderbevegelsen og de to etatsjefene fikk etter hvert samarbeidsproblemer på hver sin kant. Det oppsto motsetninger mellom Einar Gerhardsen på den ene siden og Lie og Nordahl på den andre siden, om enkelte sider ved sikkerhetspolitikken på siste halvdel av femtitallet. Dette påvirket forholdet mellom Rolf Gerhardsen, som sto broren nær, og de to andre. Nordahls dagbøker viser hvordan mellommennene Hobbelhagen og Hjelm Nilsen en tid forsynte LO-lederen med opplysninger og hemmelige rapporter om Gerhardsen-familien og om interne partiforhold.

På *tjenestesiden* minket det direkte samarbeidet mellom Fst/E og lederplanet i arbeiderbevegelsen ut over på femtitallet, mens overvåkingspolitiets samarbeid vokste. Dette hang sammen med endring i funksjonsdelingen mellom Fst/E og overvåkingspolitiet, se under 13.3.

Regjeringsplanet, statsrådene, den rolle de spilte og hva de hadde kjennskap til, er tatt opp under 9.6.

15.3.1.2. Rolf Gerhardsen og de hemmelige tjenestene

Rolf Gerhardsen (1902-71) var redaksjonssekretær i Arbeiderbladet 1945-52 og deretter nyhetsredaktør frem til 1970. Fra 1958 til 1965 var han leder i Oslo Arbeiderparti med møterett i sentralstyret og landsstyret. Flere vitner og forhold peker på ham som en

samarbeidspartner for spesielt Fst/E. Han engasjerte folk til oppdrag og de rapporterte til ham.

Kommisjonen har bare kunnet klarlegge noen trekk ved hans rolle og nettverk i forhold til de hemmelige tjenestene. Mange av hans personlige papirer er kastet ifølge sønnen Tron Gerhardsen, og det finnes få spor etter ham i arkivene til de hemmelige tjenestene. Et vitne som samarbeidet med ham om bl a registrering av kommunister, forteller om en mann som var flinkere til å spørre og skaffe opplysninger enn til å fortelle hva han stelte med.

Før krigen arbeidet Rolf Gerhardsen som journalist og redaktør i forskjellige arbeideraviser. I 1943 kom han til Sverige. Der ble han knyttet til Pressekontoret ved den norske legasjonen og samarbeidet med Rettskontoret som skulle holde "justis i flyktingesamfunnet" og drive med "observasjon av opposisjonelle flyktingegrupper".³⁹⁶ Videre ble Rolf Gerhardsen i 1944 sekretær i "Arbeiderpartiets landsutvalg" i Sverige (med Arbeiderblad-redaktøren Martin Tranmæl som formann).³⁹⁷ De opposisjonelle i emigrantmiljøet var først og fremst kommunistene. Rolf Gerhardsen samarbeidet med Asbjørn Bryhn, som en tid var leder for overvåkingsavdelingen³⁹⁸ ved Rettskontoret. Også Kaleb Nytrøen³⁹⁹ og Odd Biltvedt arbeidet ved rettskontoret, 15.2.1.1. Da overvåkingspolitiet ble gjenreist i 1947, ble disse tre de bærende kreftene.

Krigssamarbeidet fikk forresten et noe spesielt etterspill kort etter krigen, som Haakon Lie har forklart seg om til kommisjonen. Han og Rolf Gerhardsen delte da seg imellom en samling dokumenter fra krigstiden fra NKPs sentralforlegning i Valdresfjellene.⁴⁰⁰ Trolig hadde milorgfolk fått samlingen over til Sverige. Hvordan papirene kom til Lie og Gerhardsen etter krigen er ikke klarlagt. De to tok med seg Odd Biltvedt til en hytte utenfor Oslo og gikk gjennom samlingen, identifiserte dekknavn osv.⁴⁰¹ Lies del er siden overført til Arbeiderbevegelsens arkiv. Gerhardsens del har det ikke lyktes å oppspore.

Da den kalde krigen satte inn og de hemmelige tjenestene kom i gang for alvor og skulle utvikle kontaktflate i det norske samfunnet, var arbeiderbevegelsen og arbeidsplassene viktige. Det var kommunistenes fremste arena. Rolf Gerhardsen var et naturlig kontaktpunkt. Bryhn og andre kjente ham fra kamp mot kommunistene under krigen.

³⁹⁶Grimnes: Et flyktingesamfunn vokser frem Oslo 1969, s. 185.

³⁹⁷Tore Pryser: Klassen og nasjonen. 1935-46. Oslo 1988 s. 478 i arbeiderbevegelsens historie, b.4

³⁹⁸Etterforskningskontoret" fra november 1943.

³⁹⁹Nytrøen var en av de tre første funksjonærene i Politikontoret fra 1941. Fra oktober 1943 ble det døpt om til Rettskontoret og lagt under Justisdepartementet i London. Bryhn var leder for overvåkingsavdelingen, grunnlagt 1943, siden kalt "Etterforskningsavdelingen". Ole Kristian Grimnes: Et flyktingesamfunn vokser frem. Oslo 1969 s. 195, 345, 184 mm

⁴⁰⁰Roald Halvorsen, som var med i NKP's sentralforlegning, forteller i en kronikk i Dagbladet 17.11.82 at han grov ned en kuffert med papir før han kom seg unna under "Operation Almenrausch". Trolig var det Milorgfolk som fant kufferten og fikk papirene over til Sverige. Arne Kokkvoll har forklart at stortingsrepresentant Lien hadde fortalt ham at Olav Meisdalshagen bekreftet dette. Haakon Lie sier at han vet ikke hvor materialet kom fra og forteller at Rolf Gerhardsen kom med det. Det er rimelig å tro at hvis Milorgfolk fikk arkivet over til Sverige, ville det havne i Rettskontoret. Den avdelingen i Rettskontoret som hadde med kommunistovervåkingen å gjøre ble ledet av Asbjørn Bryhn.

⁴⁰¹Rolf Gerhardsens del er trolig kastet. Ifølge sønnen, Tron Gerhardsen, var det ikke tale om særlig mange dokumenter.

På sin side kunne Rolf Gerhardsen ha nytte av informasjoner og rapporter om kommunistisk aktivitet både som presseemann og som leder i Arbeiderpartiets største avdeling, Oslo Arbeiderparti, med 30-40% av partiets medlemmer.

Tron Gerhardsen har forklart for kommisjonen om sin far i denne perioden:

"Når det gjaldt perioden frem til slutten av 50-årene var Rolf Gerhardsen - som politiker eller som avismann - sterkt interessert i kommunistenes virksomhet, og det er ingen tvil om at han i denne perioden hadde atskillig kontakt med folk i overvåkingstjenesten - det dreide seg først og fremst om Asbjørn Bryhn og Odd Biltvedt. Denne kontakten hadde etter alt å dømme også en side mot overvåkingsmessige forhold og kontakten ville i dag neppe blitt oppfattet som kurant, men det var andre tider, og disse personene hadde vært sentrale under krigen og kjente hverandre også fra den gangen."

To sentrale vitner i overvåkingspolitiet har forklart at det var mye kontakt mellom folk i overvåkingspolitiet og Rolf Gerhardsen, og at dette var velkjent i Overvåkingsentralen, iallfall til opp i sekstiårene.

Men Rolf Gerhardsen hadde også kontakt med den militære etterretningstjenesten. Statssekretær Andreas Andersen nevner "RG og HL" i sitt notat til forsvarsminister Hauge i 1951 om bruken av "Hjelpepersonale i overvåkingstjenesten" (s.15.2.2). Når ordningen skulle i støpeskjeen, var disse to meningsberettigede.

Ola Evensen, Vilhelm Evangs medarbeider, har forklart for kommisjonen at han på ettervinteren 1951 ledet et kurs for å lære opp de som skulle ansettes i Hæren som sikkerhetsoffiserer i distriktskommandoene:

"Etter kurset ble deltakere og vitnet innkalt til et møte hos Jens Chr. Hauge. Der var også Rolf Gerhardsen til stede. Gerhardsen begynte å krysseksaminere deltakerne. Vitnet fant dette ubehagelig og avbrøt Gerhardsen. Vitnet mente innholdet i spørsmålene falt helt utenom det kurset hadde tatt for seg. Spørsmålene ga inntrykk av at Gerhardsen ville at personellet skulle drive lokal overvåking, slik politiet egentlig har som oppgave. Spørsmålene dreide seg om kommunister og kommunistpartiet; om hvilke kunnskaper deltakerne hadde om disse forhold. "Seansen" sluttet etter at vitnet grep inn. Vitnet vet at Gerhardsen hadde nær kontakt med Asbjørn Bryhn og vil ikke utelukke at han agerte på hans vegne i forbindelse med dette."

En annen kursdeltaker som var med på samme møtet, bekrefter at Rolf Gerhardsen var til stede, men tilkjenner ham en mindre sentral rolle: Det var Hauge som var pågående med spørsmål om kommunister. Hauge selv kan ikke huske noe om dette møtet.

Da avlyttingstutstyr ble installert for telefonavlytting i redaksjonslokalene til NKP-organet Friheten i 1948 (s. 13.6.1), skjedde det gjennom lokalene til Arbeiderbladet som holdt til i samme hus - i Folketeaterbygningen. Om dette utstyret ble tatt i bruk er usikkert. Men det ble iallfall installert. Asbjørn Mathiesen, som sto for den tekniske installasjonen, har opplyst til kommisjonen:

"Når slike ting skulle gjøres, sa Evang bare: Jeg kjenner noen der. Så tok han en telefon og folk lukket øynene. Ved denne anledning var det Haakon Lie og Rolf Gerhardsen som var kontaktpersoner i bygningen. Det ble kablet fra Friheten til Ruseløkka-bunkeren."

Andreas Nøkleby, journalist i arbeiderpartiavisen Fremtiden i Drammen, har forklart til kommisjonen (og i intervju med Fremtiden 25. oktober 1995) at Rolf Gerhardsen engasjerte ham til å reise til Finland i 1948 for å rapportere om den politiske utviklingen der i årene etter krigen. Han fikk også anledning til å følge finske militære i grenseområdene og ble ikke hindret i å fotografere. Nøkleby rapporterte til Rolf Gerhardsen, men han regnet med at Etterretningsstaben sto bak. Da han fikk tilbud av finske sosialdemokrater om å kopiere deres kommunistarkiv, var Rolf Gerhardsen interessert. Nøkleby tok med seg arkivet med fly til Norge og møtte to ukjente på flyplassen med avtalt passord. Han fikk arkivet tilbake neste morgen og returnerte til Helsinki.

Redaktør i Fremtiden gjennom mange år, Knut Jagland, har til kommisjonen forklart at Rolf Gerhardsen ønsket å engasjere ham til et liknende oppdrag i Sverige og Danmark, der han både skulle skrive for Arbeiderbladet/A-pressen og levere politiske rapporter som E-staben hadde bruk for, etter det Jagland forsto.

Flere medarbeidere i Arbeiderbladet, som hadde mye med redaksjonssekretæren å gjøre, var sterkt engasjert i kampen mot kommunistene, også utenfor avisspaltene. Sverre Sulutvedt, journalist i Arbeiderbladet, ledet "kontoret" og "hjelpepersonalet" en tid i 1951 (se 15.2.2.2.). Lederen i partiets faglige utvalg like etter krigen, Kåre Haugen (15.2.1.1), var faglig medarbeider i avisen til han døde i 1952. Da var Arne Hjelm Nilsen igang med å arbeide med det faglige stoffet. Han ble fort det viktigste kontaktleddet mellom overvåkingspolitiet og ledende folk i Arbeiderpartiet /LO,15.3.2.2. Men det ser ut til at forholdet mellom Rolf Gerhardsen og Arne Hjelm Nilsen ble vanskeligere etter hvert.⁴⁰²

I et referat fra møte i Moss Distriktssentral av overvåkingspolitiet 15.-17. oktober 1964, er det et avsnitt som forteller noe om hvorledes overvåkingssjefen, Bryhn, så på kontakten med nyhetsredaktøren i Arbeiderbladet og lederen i Oslo Arbeiderparti. Overvåkingssjefen kom inn på et intervju han ga i Verdens Gang 6. juli 1963, der han hevdet at kommunister og østdiplomater sto bak "Kampanjen mot Fellesmarkedet". Bryhn fikk kritikk for dette intervjuet, blant annet i ukebladet Aktuell som Jostein Nyhamar redigerte. Inspektør Bryhn forteller:

"I forbindelse med det som "Aktuell" skrev, ringte jeg red. Rolf Gerhardsen i Arbeiderbladet og spurte om han hadde lest "Aktuell" den dagen. Det hadde Rolf Gerhardsen gjort. Jeg sa da til ham at det er ganske forbausende at dere kan bruke en slik type som denne Nyhamar i et blad som gir seg ut for å være aktuelt og som ikke har mer rede på det som foregår bak kulissene i vårt norske samfunn. Gerhardsen var fullstendig enig i det jeg sa, og han ga forsåvidt uttrykk for at de dessverre ikke hadde noen kontroll med hva Jostein Nyhamar foretok seg, likedan at "Aktuell" er et selvstendig organ."

Bryhn ville altså ha frem at han hadde Rolf Gerhardsens fulle forståelse som politisk ryggdekning.

15.3.1.3. Per Monsen

⁴⁰²Konrad Nordahls dagbøker 4.11.1961 om Hjelm Nilssen: "Han er ikke noen venn av Rolf Gerhardsen"

Per Monsen (1913-86), politisk redaktør i Arbeiderbladet 1952-64 og 68-70 hadde også lang fartstid i arbeiderbevegelsen og arbeiderpressen. Under krigen måtte han rømme til Sverige og var leder for presse- og informasjonskontoret ved legasjonen med god kontakt til "Kretsen" hjemme. Han kom altså tilbake etter krigen med en bakgrunn som Rolf Gerhardsen. Han kjente folk fra Rettskontoret som ble bærende krefter i overvåkingspolitiet, blant andre Asbjørn Bryhn.

Da motsetninger i synet på sikkerhetspolitikken og Sovjetunionen meldte seg i Arbeiderpartiet på femtitallet, og Rolf og Einar Gerhardsen kom i et motsetningsforhold til Haakon Lie og Konrad Nordahl, støttet Monsen de siste, og flere kilder forteller at forholdet til Rolf Gerhardsen ble vanskelig.⁴⁰³

Det er på det rene at både Rolf Gerhardsen og Per Monsen hadde kontakt med de hemmelige tjenestene. Blant folk i redaksjonen hadde de ord på seg for å være like gode i så måte.⁴⁰⁴ Men det er usikkert hvor omfattende Monsens samarbeide med Fst/E og overvåkingspolitiet var. Kommisjonen har funnet lite konkret om dette så vel i arkiv som i vitneforklaringer.

Fra et møte i Bygningsarbeidernes hus i januar 1961 om F.I.R. (Fédération Internationale de Resistance, internasjonal organisasjon av motstandsfolk fra 2. verdenskrig med kommunistpreg) foreligger både en spaningsrapport fra to tjenestemenn som fulgte med hvem som kom og gikk, og et notat om hva som hadde foregått på møtet, som var åpent og annonsert i aviser. Etter skriveoppsettet å dømme er det siste notatet laget av Arne Hjelm Nilsen. Navnet på den som har gitt det til politiet er klippet bort på ett eksemplar, men er å finne på dokumentlisten og i et annet eksemplar. Der står Per Monsens navn.

Omtrent på samme tid eller noe senere skal en episode ha funnet sted, da justisminister Haugland kalte Asbjørn Bryhn inn på teppet og ba ham forklare seg om overvåkingen av Erik Nord, 16.3.2.1. Ifølge Hauglands første dagbok skal Bryhn ha svart at dette var klarert med "Haakon Lie og Per Monsen"⁴⁰⁵. Men i Hauglands neste dagbok, der samme episode også forekommer, nevner han bare Haakon Lie. Da han var inkalt til Mellbye-utvalget 25. mars 1966, nevnte han at Bryhn hadde sagt "at han hadde drøftet saken med et par av sine kontakter, bl a en journalist". Navnet er ikke med i referatet. På bakgrunn av Hauglands dagbøker er det rimelig å tro at dette var Per Monsen. Men disse tre noe ulike versjonene fra Hauglands side gjør dette noe usikkert.

Fra siste del av femtitallet og senere er det få eller ingen kilder som forteller om Rolf Gerhardsens kontakt med de hemmelige tjenestene. En mulig forklaring kan være at motsetningene i Arbeiderpartiet og Rolf Gerhardsens støtte til broren gjorde forholdet til overvåkingspolitiet vanskelig. At det nettopp fra disse årene kommer frem et dokument om direkte kontakt mellom overvåkingspolitiet og Per Monsen kan passe i et hypotetisk bilde: Rolf Gerhardsen er på vei ut - Per Monsen blir viktigere.

⁴⁰³Se f eks Bengt Calmeyer: Forsinket oppgjør. Oslo 1993.

⁴⁰⁴Op.cit

⁴⁰⁵Jens Haugland: Dagbok fra Kongens råd. Oslo 1986, s 28.

15.3.1.4. LO-formannens rolle

Konrad Mathias Nordahl (1897-1975) var leder i Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon fra 1939 til 1965. Han var sentralstyremedlem i Arbeiderpartiet 1939-1965 og stortingsrepresentant 1958-1965.

For Arbeiderpartiet, regjeringspartiet, var - som tidligere fremholdt - samarbeidet med LO avgjørende om regjeringen skulle lykkes. Et "samarbeidsutvalg" med de fremste lederne fra sentralstyret i Arbeiderpartiet og LO-sekretariatet ble etablert i mai 1945. Et faglig utvalg i partiet arbeidet også med spørsmål som gjaldt fagbevegelsen. Mange fagforeninger var kollektivt tilsluttet Arbeiderpartiet.

Men på arbeidsplassene gjorde altså kommunistene seg gjeldende. De ville bryte opp båndene mellom Arbeiderpartiet og fagbevegelsen og agiterte mot måteholds- og stabiliseringspolitikken.

Dette var bakgrunnen for at særlig LO-lederen fikk behov for folk som kunne følge med i kommunistenes fremstøt i fagbevegelsen og hjelpe til med å organisere mottiltak. Kampen mot kommunistene ble ført i nært samarbeid med Arbeiderpartiet. Nordahl var altså sentralstyremedlem og i partiets faglige utvalg satt ledende LO-folk. Ivar Hobbelhagen, en erfaren fagforeningsmann, ble alt i 1945 ansatt som sekretær for utvalget, 15.3.2.1. Han sluttet etter tre år og gikk over i annen stilling, NKP var da på retur.

Men da Norge var blitt medlem av NATO, skulle det komme tilførsler av våpen og militært materiell, særlig fra USA. LO-ledelsen, som støttet NATO-politikken, måtte regne med at kommunistene ville prøve å hindre ilandføringen. De hadde tilhengere blant havnearbeiderne. Det var viktigste grunnen til at LO-formannen på nytt koblet Ivar Hobbelhagen til LO i en spesialstilling i 1950.

Etter hvert ble også Arne Hjelm Nilssen, se under 15.3.2.2, medarbeider og informant for Konrad Nordahl, med spesialoppgave å følge med i hva kommunistene foretok seg. Siden Ivar Hobbelhagen var mye syk, kom det godt med at de var to. Og begge hadde kontakt med de hemmelige tjenestene.

Med den tette kontakten det var mellom Konrad Nordahl og Arne Hjelm Nilssen, noe kommisjonen kommer tilbake til under 15.3.2.2 e), er det klart at Nordahl var orientert om hans samarbeid med overvåkingspolitiet. Det går frem av Nordahls dagbøker at han fikk en rekke rapporter fra Arne Hjelm Nilssen, blant annet om sovjetiske diplomater, og det synes klart hvor de kom fra.

Kommisjonen regner det for å være lite tenkelig at ikke Konrad Nordahl skulle vite om avlyttingssystemet som ble rigget opp i LOs hovedkvarter Folket Hus i hans formannstid, noe som kommisjonen kommer tilbake til.

Et eksempel på at Nordahl også hadde *direkte* kontakt med overvåkingspolitiet gjaldt en sensitiv sak på Kongsberg Våpenfabrikk. Der var det et spesielt problem at en del av de tillitsvalgte var kommunister. Iblant skulle det sendes delegasjoner til bedrifter i utlandet

som Bofors ol. Det var praksis at arbeiderne skulle være representert og at faglige organer foreslo hvem det skulle være. Dersom direksjonen ikke godtok forslaget, ble det protester og krav om grunn. Fra politimesteren på Kongsberg ble det 5. januar 1957 skrevet til politiinspektør Bryhn med oppfordring om at "sentralledelsen for overvåkingen" skulle tre "i kontakt med rette vedkommende i eventuelt Den Faglige Landsorganisasjon - for å få en forandring i det forholdet at arbeidernes tillitsmenn skal uttale seg om forhold av ovenfor nevnte art og fremsette forslag".

Overvåkingssentralen tok saken opp med "kont. i LOs faglige utvalg som har drøftet saken med Conrad Nordahl og formannen i Jern og Metallarb.forbundet, Josef Larsson", som var enig i at "omhandlede forhold var uholdbart og ikke måtte forekomme". "Kont." er sannsynligvis den faglige sekretæren. Nordahl mente at hvis en ikke kunne komme frem til en ordning, fikk en heller slutte med slike utvekslinger. Josef Larsson skulle til Kongsberg med det første, og han ville "ta problemet opp med pålitelige tillitsmenn ved bedriften for om mulig å finne grunnlag for en løsning". Kommisjonen har ikke undersøkt om det ble funnet noen løsning.

15.3.1.5. *Haakon Lie*

Om Haakon Lies forklaring og senere holdning til spørsmål fra kommisjonen mv vises til fremstillingen under 3.1.2. Det ble gjort båndopptak av Lies forklaring for kommisjonen. Opptaket ble skrevet ut og sendt ham for eventuelle merknader. Lie sendte tilbake en versjon med rettelser som gikk ut over retting av feil, misforståelser mv. Kommisjonen fant ikke å kunne innarbeide Lies rettete versjon i kommisjonens utskrift av hans forklaring. Lies senere holdning har, som det fremgår under 3.1.2, ført til at det er fremkommet flere forhold under granskingen som gjelder ham, og som han ikke er blitt foreholdt.

Det fremgår av fotnoter når kommisjonen siterer fra Lies rettete forklaring.

Haakon Lie (født 1905) var landsmøtevalgt sekretær i Arbeiderpartiet kort etter krigen til 1969. Før krigen var han sekretær i AOF. Mye av okkupasjonstiden var han i USA. Etter krigen kom han til å prege partiorganisasjonen og partikulturen både som leder for partisekretariatet, som organisator, partistrateg og agitator.

Haakon Lies arena var spesielt organisasjonene i arbeiderbevegelsen som etter krigen hadde en glanstid: Et parti med ca to hundre tusen medlemmer i bostedslag, bedriftslag, kommune- og fylkesparti i nært samarbeid med den største organisasjonen i landet, LO, og med en felles studieorganisasjon, et halvt hundre partiaviser og en hel rekke beslektete organisasjoner og virksomheter. De politiske konkurrentene til høyre og venstre hadde lite å stille opp mot denne politiske kjempen som preget etterkrigssamfunnet og vant valg etter valg helt frem til slutten av femtitallet.

Bærebjelken i det sosialdemokratiske etterkrigsstyret var - som tidligere omtalt - partiets hegemoni i fagbevegelsen: Bare kommunistene prøvde å utfordre det. De måtte holdes stangen. Med sin politiske overbevisning, personlige erfaring og strategiske innsikt ble Haakon Lie en motor i denne kampen.

Metoden var først og fremst politisk med organisasjon, agitasjon og argumenter. Medlemmer måtte skoler og mobiliseres til å konfrontere kommunistene på arbeidsplassene og i fagforeningene. Et omfattende nett av kontakter og grupper på arbeidsplassene, bladet "Arbeidsplassen", som gikk ut til 30 000 kontakter på det meste, partiaviser, flygeblad, brosjyrer og møtevirksomhet var redskaper.

Kurs og konferanser på LOs skole på Sørmarka ved Oslo og rundt i fylkene skolerte tusenvis av tillitsvalgte til oppgaven. Men selve mobiliseringen måtte foregå lokalt: Aktive partimedlemmer fikk meningsfeller frem på årsmøtene der slaget om klubben eller fagforeningen skulle stå. De fleste lokalsamfunn og arbeidsplasser var såpass oversiktlige at det sjelden trengtes noe kartotek for å holde rede på hvem motparten var og hvilken styrke han hadde.

Annerledes kunne det være når samorganisasjoner i større byer og fylker og særlig forbundslandsmøtene var mål i maktkampen. Det var viktig å holde oversikt over hvem som var kandidater til verv og hvem som ble valgt til utsendinger. Her kunne sentrale register være nyttige for oversikt og taktiske trekk.

Haakon Lie har altså i sin forklaring bestemt avvist at Arbeiderpartiets sekretariat sto for en omfattende registrering av kommunister og andre venstreorienterte i etterkrigstiden.

Nå ville ikke slik registrering i og for seg være illegitimt eller uvanlig virksomhet i et pluralistisk demokrati med konkurranse og maktkamp mellom politiske alternativer: Å vurdere motpartens styrke og planer er en del av den politiske kampen. Det er normalt at et politisk parti samler informasjon om politiske motstandere, om hva de mener, hvilken strategi og taktikk de følger og hvilke posisjoner og politiske ressurser de disponerer. Et arkiv med artikler, sitater og politiske opplysninger om andre partier og deres aktører er normalt utstyr i et partisekretariat. Det er ikke noe ulovlig eller moralsk kritikkverdigg i slik registrering så lenge det dreier seg om relevante *politiske* opplysninger til bruk i normal opinionskamp.

Med den moderne datateknologien har samfunnet etter hvert blitt mer sensitivt for innsamling og kartotekføring av informasjon om personer - med personregisterlov og datatilsyn, og denne kritiske holdning til innsamling av personopplysninger kan i *ettertid* ha lagt en aura av mystikk og mistanke rundt kartotek og arkiver som *samtiden* fant mer normale.

I årene etter 2. verdenskrig, i en tid da Arbeiderpartiet hadde svært sterke grunnorganisasjoner, var det vanlig at lokale partilag forsøkte å kartlegge hvilke politiske holdninger innbyggerne hadde, hvem som var sikre velgere og hvem som kunne tenkes å bli det. På valgdagen satt gjerne partiets folk utenfor valglokalet med lister og krysset av "sine" velgere etter hvert som de møtte frem, så etternølerne kunne hentes når stengetid nærmet seg. Partilagene ble stimulert fra sentralt hold til slik registrering og mobilisering. Nesten ingen fant på å kritisere dette. Konkurrerende partier som NKP forsøkte det samme, men det var bare Arbeiderpartiet som hadde organisatorisk styrke til å gjennomføre dette i større omfang.

Det er på det rene at partiets faglige sekretær, Ivar Hobbelhagen, like etter krigen drev registrering av kommunistiske tillitsvalgte i fagbevegelsen, da kampen om representasjon og flertall på forbundslandsmøtene var på det hardeste. Likeledes er det på det rene at det i en viss utstrekning foregikk registrering av kommunister på fylkespartinivå. Rundt 1950 samlet partiets faglige sekretær inn lister over kommunister, sympatisører og "upålitelige" - trolig i ganske stort omfang slik det er gjort rede for i 15.2.2.3. Trolig ble dette materialet formidlet videre til bruk andre steder. Kommisjonens undersøkelser har ikke klarlagt at det fantes noe omfattende generelt register over kommunister og andre venstreorienterte *permanent* i Arbeiderpartiets sekretariat.

Haakon Lie har forklart at så langt slik registrering foregikk i etterkrigsårene, var det noe Hobbelhagen stelte med for LO og ikke en sak for Arbeiderpartiet:

"Han arbeider for LO, og det legger ikke vi oss borti. Hvis du kjente Konrad Nordahl, la du ikke fingrene borti hans arbeid. Det skal du passe deg godt for."

Han sier også at

"Hobbelhagen ble satt på arbeidet med å bygge opp våre grupper på arbeidsplassene. Hobbelhagen var aldri på Det norske Arbeiderpartis lønningsliste. Hobbelhagen er landsorganisasjonens mann. Hobbelhagen har ikke en gang kontor på partikontoret ... Hobbelhagen er i alle år lønnet av LO. I denne kampen er jo LO på mange måter like involvert som partiet i kampen mot kommunistene. Det sier seg selv. Til det kommer at vi hadde smått med penger til å betale en faglig sekretær, og de utgiftene som var forbundet med det. Det er LO som finansierer dette arbeidet helt frem til 1969 når jeg går av."

I sin forklaring for kommisjonen sier Lie at han aldri har snakket med Ivar Hobbelhagen. Dette er ikke med i Lies omarbeidete forklaring.

Kommisjonen finner ikke Haakon Lies forklaring dekkende når det gjelder Ivar Hobbelhagens rolle. Fra 1945 til 1948 var Ivar Hobbelhagen Arbeiderpartiets faglige sekretær og hørte til staben på partikontoret. Det fremgår av partiets årsmeldinger. Skriv gikk ut på partiets papir med Hobbelhagens underskrift på partiets vegne, og svar til Hobbelhagen fra tillitsvalgte og kontakter ble stilet til partikontoret.

Når det gjelder Hobbelhagens lønn, foreligger det et notat i partiets sentrale arkiv med overskriften "Oppgave over lønninger ved partikontoret etter landsstyrets vedtak 11. mars 1946 + 5 øres tillegget pr. 1/9-1946". Deretter fulgte navnene på dem som fikk lønn, både de i landsmøtevalgte verv, de ansatte i politiske stillinger og kontorfunksjonærene - med oppgave over fastsatt årslønn for hver enkelt og med fotnoter for de stillinger og personer der deler av lønnen ble refundert fra andre ledd i bevegelsen. Ivar Hobbelhagen er nevnt i dette skrevet blant de på partikontoret som ble lønnet helt ut av partiet.

Derimot er det korrekt at Hobbelhagen ikke arbeidet på partikontoret da han *senere* i årene fra 1950 til han døde i 1964 hadde en spesialstilling i LO, som det er gjort utførlig rede for tidligere. Og det virker rimelig at han i disse årene ikke mottok lønn fra partiet på vanlig måte selv om han iallfall i ett tilfelle sender ut skriv på vegne av "DNAs faglige utvalg" (se under 15.3.2.1.)

Konrad Nordahl skriver i dagbøkene at Hobbelhagen fra 1950 fikk lønn av H.L. Haakon Lie sier i sin forklaring at H.L. ikke står for hans navn. Lie hevder at det var LO som betalte Hobbelhagens lønn. Kommisjonen kan ikke legge til grunn at innførslen H.L. i Nordahls dagbok er skrivefeil for LO.

Haakon Lies forklaring om Hobbelhagens stilling stemmer altså i hovedtrekk når det gjelder årene fra 1950 til 1964, men er ikke dekkende for årene 1945-48 da Ivar Hobbelhagen var faglig sekretær i partiet. Denne første kortere perioden, da Hobbelhagen faktisk arbeidet på partikontoret (1945-48), kan ha kommet i bakgrunnen for Lie siden Hobbelhagens periode i LO fra 1950 var så mye lenger.

Det er altså en kjensgjerning at iallfall to av Haakon Lies nærmeste medarbeidere på partikontoret omkring 1950 var direkte engasjert i arbeid med å samle inn data til et kommunistregister og at lokale ledd i partiapparatet ble brukt til dette (se under 15.2.2.3). Dersom dette materialet ikke forble på partikontoret til partibruk, er det rimeleg å tro at det ble stilt til disposisjon for andre formål. Kommisjonen viser til det som alt er skrevet om Fst II og overvåkningspolitiet.

Når det gjelder virksomheten i 9. etasje noen år senere med oppbygging av et kartotek i regi av Arne Hjelm Nilsen, forstår kommisjonen Lie slik at dette var noe han ikke kjente til.

Kommisjonen stiller seg tvilende til dette punkt i Lies forklaring fordi

- det finnes dokumenter i arkivet fra 9. etasje som først har vært innom partikontoret i Haakon Lies tid som partisekretær,
- det finnes brev i dette arkivet som er stilet til partikontoret om personer på venstresiden
- mange dokumenter har ikke noe med fagbevegelsen å gjøre, men kan bare ha interesse i partipolitisk sammenheng,
- Haakon Lie og Arne Hjelm Nilsen hadde et så nært samarbeid at det virker lite sannsynlig at han skulle holde arkivarbeidet skjult for Haakon Lie.

Hva med de hemmelige tjenestene? Hva kjente Haakon Lie til av kontakt og samarbeid mellom folk i arbeiderbevegelsen og disse, og hvilken rolle spilte han selv i dette?

Når det gjelder forholdet til Fst II, sier Haakon Lie i sin forklaring at "kontoret" og "hjelpespersonalet" rundt 1950, var ukjent for ham. Men Andreas Andersens samtidige notat forutsetter at HL og RG kjenner til arrangementet. "Kontoret" var en tid bestyrt av partiets faglige sekretær som var en del av den politiske staben på det partikontor Haakon Lie ledet som partisekretær. Kommisjonen ser bort fra at Haakon Lie ikke kjente til hva disse stelte med. Flere i "hjelpespersonalet" hadde stillinger som partisekretærer i fylkespartiene. Selv om slike gjerne ble ansatt lokalt, finner kommisjonen det lite sannsynlig at Haakon Lie ikke hadde oversikt over hvem de var, hva de gjorde og hvorledes de ble lønnet.

Sulutvedt forteller i et samtidig notat, se 15.2.2.1, at partikontoret forskutterte lønningene til "hjelpespersonalet" med kr. 5.000,- da det knep med å få pengene fra Fst II. Det virker lite rimelig at en så stor utbetaling til et spesielt formål skulle være ukjent for lederen av partikontoret. Økonomien i partiet var trang ifølge Haakon Lie: "Vi var jo raka fant", sier han i sin forklaring. Kommisjonen har vanskelig for å tro at "kontoret" var ukjent for partisekretæren på den tiden dette foregikk.

Asbjørn Mathiesen har forklart for kommisjonen at initiativ til å installere avlyttingsutstyr av et NKP-landsmøte tidlig på femtitallet kom fra Haakon Lie via Vilhelm Evang og at Haakon Lie sammen med andre politikere var i Ruseløkkabunkeren og lyttet på møtet mens det ble stenografert. Se nærmere under 13.6.

Trond Johansen har forklart for kommisjonen at han ble kjent med at Fst II tidlig på femtitallet - han var usikker på tidspunktet - "avlyttet et kommunistisk landsmøte" fra en bunker - trolig den i Ruseløkkveien. Ingeborg Lygren hadde fortalt dette i samtale med ham i forbindelse med spionsaken mot henne. Hun var til stede i bunkeren for å skrive av. Det var ifølge Lygren mange mennesker til stede i bunkeren, mange "høye folk" og hun nevnte Haakon Lie, forklarer Trond Johansen.

Kommisjonen har ikke kunnet forelegge dette for Haakon Lie av den tidligere omtalte grunn. Kommisjonen finner det vanskelig å se bort fra at det Mathiesen og Johansen forklarer er korrekt, selv om den siste uttrykker seg forsiktig.

To sentralt plasserte vitner i Fst II har forklart for kommisjonen at Haakon Lie fikk informasjon direkte fra tjenesten, og at han ventet å få mer enn de ønsket å gi. En offiser i Fst/E med medlemskap i Arbeiderpartiet, Joachim Helle, har forklart:

"Det hendte at vitnet orienterte Haakon Lie om de forhold vitnet hadde befatning med arbeidsmessig. Og det var da å forklare hvordan det rent politisk lå an i de ulike landsdelene. Haakon Lie skulle ha en generell orientering om kommunister og forholdene rundt disse. Og Lie orienterte tilbake om sitt syn. Han mente vitnet ikke var aktiv nok i sin innhenting av opplysninger. Evang visste for øvrig ikke om kontakten mellom vitnet og Haakon Lie, og han var vel heller ikke spesielt interessert i dette."

Et annet vitne, Ola Evensen, også offiser i Fst II med medlemskap i Arbeiderpartiet, som overtok Helles stilling i 1955 som leder av Sikkerhetsavdelingen i Fst/E, forteller at han var

"klar over at det var en forbindelse mellom Øvrebø og Arne Hjelm Nilsen. Dette ble han ved at Hjelm Nilsen en gang klaget over at man fikk for lite opplysninger fra E-staben. Haakon Lie hadde klaget over dette til Hjelm Nilsen. Vitnet ga da beskjed til Øvrebø at han ikke skulle ha noen ytterligere kontakt med Hjelm Nilsen. Man ville ikke ha rapportering til Arbeiderpartiet. Denne hendelsen må ha inntruffet rett etter at vitnet begynte i S-tjenesten i 1955. Vitnet gikk ut fra at Øvrebø etter dette fulgte pålegget lojalt. Han var dog ikke overrasket over at det var slik tett kontakt mellom staben og Arbeiderpartiet."

Om avlyttingen av et møte i Oslo og Akershus distrikt av NKP i oktober 1949, som er omtalt under 8.4.1.4 - der oppgjøret med Furubotnfraksjonen satte inn - forklarer Haakon Lie at "en av gutta gikk på toppen av taket av Folketeateret og sto ... der hvor luftkanalene kommer opp og overhørte hele møtet." Kommisjonen kan bekrefte at dette er mulig slik bygningen er konstruert.

Det er på det rene at Haakon Lie hadde kontakt med Erik Næss i overvåkingspolitiet, slik det er gjort rede for under. Haakon Lie kaller i forklaringen for kommisjonen forholdet mellom dem "fortrolig", "en fortrolighet som gikk begge veier":

"Han kom aldri innom mitt kontor. Aldri på partikontoret. Men Erik kom ... han er så prektig. Det er en virkelig israelitt, en trofast tjener i Herrens vingård. .. Han kom av og til ut til meg på Ulvøya. Sjelden, men han kom. Da var han bekymret. Vi snakket om infiltrasjon. Jeg tror Erik ikke var medlem av Det Norske Arbeiderparti. Det er ikke sånn å forstå. Vi betraktet ham som en av våre. Men jeg tror aldri han var medlem av partiet. Men han var som en av oss andre. Når han kom var det i forbindelse med at KGB hadde tatt kontakt med ungdomsgrupper osv: Og så: Haakon, se til at det ikke skjer mer eller noe verre.

Det hendte. Men aller mest var det når hele det internasjonale bildet knøt seg. Vanskeligheter. Da ville han ha en avlasting. Da satt vi på kafé. Erik betraktet vi som en av våre, men han var egentlig ikke i partiet."

Kommisjonen legger til grunn at Haakon Lie kjente til at Arne Hjelm Nilsen hadde et omfattende samarbeid med overvåkingspolitiet, særlig med Erik Næss, slik det fremgår av 15.3.2.2 b). Det må være på det rene at Haakon Lie visste at Arne Hjelm Nilsen la mye arbeid i kartlegging av kommunister og andre venstreorienterte, og at han særlig samarbeidet med Konrad Nordahl om dette.

Hjelm Nilsen var en hyppig gjest på partikontoret, og på Haakon Lies kontor. En av hans nærmeste medarbeidere på partikontoret har forklart:

"Arne Hjelm Nilsen, journalist i Arbeiderbladet, var svært ofte hos Haakon Lie, kanskje så ofte som et par ganger i uken. Han gikk som oftest rett inn til Haakon Lie uten å ha vært innom forværelset."

Lie sier det på sin måte i sin forklaring:

"Arne er en del på en måte av familien. Som vi sitter nå, hver dag kl. 11.30 er det smørbrødpakken for ham, og der sitter sersjantstaben og diskuterer og prater. Det er det som andre har som kontormøter, de har disse samtalene hver dag over kaffekoppen. Der kommer Arne slentrende inn, og har han noe nytt så forteller og snakker han om det. Det er en fortrolighet og opplysninger kommer. Det er en diskusjon om hele det politiske bildet."

Haakon Lie forteller selv om et fortrolig og positivt forhold:

"Jeg vil snakke litt om Arne, for jeg synes det er så vondt dette som nå lages om at denne gutten var en undermåler, ikke sant. Arne var en solid, ordentlig arbeider. Jeg kjente ham ikke før i tiden. Han var sannsynligvis med i et eller annet ungdomslag. Han kom til Stockholm under krigen. Jeg har ikke noen kontakt med Arne i Sverige. Det jeg vet er at da Arne var kommet med i polititroppene, gikk han høsten 1945 på en landmine og fikk revet opp hele låret, og det såret grodde aldri. Da han døde sommeren 1967 var det som resultat av kreft som spredde seg inn i lungene fra det såret. Han gikk og slepte litt på det høyre benet, og var på en måte preget av dette. Han var en ung gutt som aldri lo når vi hadde moro. Han var med oss på turer osv. Gjennom solid og ordentlig som vi vil arbeidergutta skal være ...

Og Arne er faglig medarbeider og han fremstilles som hans jobb er liksom en bijobb. Han er opptatt med helt andre ting, han. Arne er den siste skikkelige faglige medarbeider de har hatt i Arbeiderbladet. Avisen trenger en Arne i dag. Han var ikke på jobben fra 9 til 4, gikk på fagforeningsmøtene. Når vi hadde kursene våre, satt Arne blant gutta. Var det en aksjon på en arbeidsplass, la oss si Herøya eller noe sånt, så satt han der med full kunnskap om hva som skjedde på arbeidsplassen, han kunne skrive og han kunne gå til Nordahl og få alle opplysninger, Mentsen osv. De hadde full tillit til ham."

Spor av praktisk samarbeid mellom Lie og Hjelm Nilsen om kartlegging av kommunistene finnes også. Et vitne - tidligere sentralt medlem av NKP - har forklart for kommisjonen at Haakon Lie ringte på forhånd og introduserte Arne Hjelm Nilsen som besøkte vitnet for å innhente informasjon om forhold i NKP, se under 15.3.2.3 d).

Det har videre kommet frem fra flere sentralt plasserte vitner at Haakon Lie oppmuntret til samarbeid mellom overvåkingspolitiet og organisasjonsledd i fagbevegelsen og partiet i arbeidet med å registrere og bekjempe kommunistene:

En av LOs distriktssekretærer i Nord-Norge gjennom mange år, den senere stortingsrepresentant Rolf Nilssen, har forklart for kommisjonen at Haakon Lie oppfordret til slikt samarbeid: Han forteller om et møte i Kirkenes av tillitsvalgte i partiet og fagbevegelsen, blant annet distriktssekretærer i LO sammen med personell fra "overvåkingspolitiet i Finnmark og fra enkelte forsvarsavdelinger". Det var også med folk fra Sverige. Nilssen tidfester møtet til 1963 eller 1964. Møtet var lukket og omgitt med mye "hysj-hysj", forteller han. Emnet var kampen mot kommunistene. Haakon Lie hadde innlegg og oppfordret til et nærmere samarbeid mellom overvåkingspolitiet og distriktssekretærene i LO. LOs distriktssekretær i Øst-Finnmark, Ronald Bye, fikk i

stand en slik konferanse i Kirkenes november 1964 om "Kommunisme på Nordkalotten".⁴⁰⁶ Det er sannsynligvis denne konferansen Nilssen snakker om.

Også fra politiets side ble en slik oppfordring registrert. En tjenestemann i overvåkingspolitiet i Nord-Norge forklarer for kommisjonen at

"han en gang var til stede på et distriktsmøte,, sannsynligvis enten i Tromsø eller Kirkenes, hvor Haakon Lie var til stede og holdt foredrag. Foredraget omhandlet kommunistene og samarbeid mellom Politiets overvåkingstjeneste og LO organisasjonen for å bekjempe kommunistene og holde disse borte fra fagforeningene. Slik han husket det i dag ivret Haakon Lie svært for at det skulle være et godt samarbeid mellom Politiets overvåkingstjeneste og LO i dette arbeidet."

Her gjelder det altså et møte med folk i overvåkingspolitiet. Tjenestemannen er usikker på når dette var, men mener at året var 1964. Han arbeidet i overvåkingspolitiet i Nord-Norge i fra rundt midten av 1960-tallet. Møtet ligger altså langt tilbake i tid. Kommisjonen har spurt tjenestemannen om det kan være en forveksling - om det kan være tale om det samme møtet som nevnt ovenfor - men han mener dette var et møte av politifolk.

Den samme holdning fra Haakon Lies side kommer frem i det en tjenestemann i overvåkingspolitiet i en annen by i Nord-Norge forteller om et møte i den byen - trolig noe senere:

"Han hadde gjennom andre tatt initiativ til et møte i Folkets Hus i X der han orienterte om virksomheten til Sambandet Norge-Sovjetunionen og kommunistenes virksomhet. Vitnet mener bestemt at møtet fant sted før 1968. Til stede på møtet var arbeiderpartirepresentanter fra kommunen, herunder ordføreren. Videre representanter fra Samorg. i X, samt Haakon Lie som kom fra Kirkenes på dette tidspunkt. Videre var også LO-sekretæren til stede på møtet. Vitnet forklarte videre at ordføreren i X hadde uttrykt skepsis til det vitnet redegjorde for, da han var positivt innstilt til Sambandet Norge-Sovjetunionens virksomhet. Imidlertid hadde Haakon Lie da tatt ordet og i sterke ordelag klargjort at man måtte høre på det vitnet sa og tro på det han beskrev." (Anonymisert her.)

Det går igjen i flere forklaringer fra tjenestemenn i overvåkingspolitiet og i referat fra distriktsmøter at overvåkingspolitiet la vekt på samarbeidet med Haakon Lie og hadde stor tillit til ham. Haakon Lies bøker om kommunismen ble brukt som studiemateriell og han ble invitert til å holde foredrag for dem. Det var en vanlig oppfatning i overvåkingspolitiet, særlig i Asbjørn Bryhns tid, at Haakon Lie var en viktig støtte for tjenesten, og at overvåkingspolitiet og Haakon Lie hadde et godt og fortrolig samarbeid. Overvåkingssjef Bryhn ga uttrykk for det, og dette ble snakket om blant tjenestemennene. En tjenestemann i overvåkingstjenesten som var ved politikammeret i en østlandsby fra slutten av førtitallet til begynnelsen av syttitallet, har forklart til kommisjonen:

"Vitnet hadde flere studieopphold i 1960-årene ved Overvåkingssentralen. Disse var av ca. 1 måneds varighet. På et arbeidsmøte trolig i midten av 60-årene opplyste Bryhn at det sentralt var et meget godt og intimt samarbeid mellom sentralen og de faglige og politiske organer som var sentralt etablert i Oslo. Han mener å huske at han konkret nevnte Haakon Lie som en god samarbeidspartner. Det ble opplyst av Bryhn at det var en gjensidig informasjon av opplysning som hadde felles mål og interesse. Vitnet ble meget overrasket over at Bryhn var så åpenhjertet

⁴⁰⁶Kjell Vesje: Youngstorgets hemmelige hverdag. Oslo 1988. s. 193ff

som han var på dette arbeidsmøtet. På dette arbeidsmøtet var flere til stede fra Overvåkingssentralen. Vitnet var den eneste som var med som hospitant. Vitnet kan i dag ikke huske hvem som var med på dette arbeidsmøtet, men det kunne dreie seg om 30-40 stykker. Møtet fant sted på Høyres Ungdomsforbunds kurscenter på Reistad i Asker."

Et eksempel på hvorledes dette tillitsforholdet kunne komme til uttrykk, er en spesiell episode fra 1969: Under arbeidet med en spionmistanke mot en høytstående embetsmann, vendte en av lederne i overvåkingspolitiet seg til Haakon Lie og forhørte seg om hans vurdering av denne personen. Episoden illustrerer at veien til Haakon Lie var kort i en uvanlig sensitiv sak.

Følgende utsagn fra et vitne som i mange år tjenestegjorde ved Overvåkingssentralen er typisk for et inntrykk som går igjen i flere forklaringer fra kommisjonen:

"Vitnet ble forøvrig forespurt om han hadde kjennskap til noen kontakter mellom Arbeiderbevegelsen og Overvåkingssentralen. Til dette kunne han fortelle at Haakon Lie hadde kontakt med flere ved Overvåkingssentralen, blant annet Erik Næss. Vitnet kan ikke huske andre som hadde kontakt med Haakon Lie. Vitnet tilførte i samme forbindelse at man ved Overvåkingssentralen hadde to kompendier om NKP som ble benyttet i forbindelse med opplæring ved Overvåkingssentralen. Såvidt vitnet har kjennskap til var disse to kompendiene om NKP laget av Haakon Lie."

Selv om kommisjonen ikke er sikker på om Haakon Lie er forfatteren til kompendiene, er det ikke uten interesse at dette var oppfatningen i sentralen, og at vitnet satt med inntrykk av at flere ved sentralen hadde kontakt med Haakon Lie.

Den nære kontakt mellom Arne Hjelm Nilsen og Erik Næss var vel kjent i Overvåkingssentralen og flere ser Haakon Lie i bakgrunnen når de snakker om dette:

"Vitnet bemerker at han i alle år har vært kollega og personlig venn av Erik Næss. De hadde også mye med hverandre å gjøre privat ... Vitnet har hele tiden visst at Erik Næss har hatt nær kontakt med personer i Arbeiderpartiet. Blant annet så var Arne Hjelm Nilsen nesten så å si daglig og besøkte Erik Næss på Victoria terrasse. Denne kontakten hadde Næss i årevis og spesielt i den tiden da Haakon Lie var partisekretær ..."

Offentlig har Haakon Lie fortalt om en viss kontakt mellom hemmelige tjenester og folk i arbeiderbevegelsen - som i intervju i Aftenposten 16. november 1987:

"Det er klart vi samarbeidet med overvåkningen i Norge, men folk fra overvåkningen kom til oss på vårt kontor. De stakk innom og vi hjalp dem hvis vi kunne ..."

Ellers var Haakon Lie i sin forklaring for kommisjonen sparsom med opplysninger om samarbeidet med overvåkingspolitiet. Han forklarte ellers at han bare hadde møtt Asbjørn Bryhn ved to anledninger: En gang for å få noen forfulgte ut av Romania og en gang da han holdt foredrag på et kurs på Dovrefjell. Vilhelm Evang hadde han også møtt bare to ganger, forklarte han, en gang i London under krigen og en gang rundt 1950 da NATO-utstyr skulle ilandsettes - nærmere omtalt under 15.3.2.1a.

Ronald Bye forklarer at han leverte skriftlige rapporter til Haakon Lie, men Lie sier i sin forklaring at det ikke forekom: Ronald Bye var aldri innom kontoret hans i den tiden Bye arbeidet i LO på Youngstorget. Bye på sin side forklarer like bestemt at han ofte var innom partikontoret i den tiden, og at Haakon Lie fikk skriftlige rapporter "i form av notater som Bye hadde utarbeidet, men også i form av dokumenter som han hadde fått

fra virksomheten i Folkets Hus". Kommisjonen har avhørt flere vitner om dette uten å finne noen som direkte bekrefter at Bye var innom partikontoret i denne tiden.

Det er på det rene at iallfall ett fortrolig dokument, som var ment for Arbeiderpartiets sentralstyre og for noen få andre i partiet (referat fra et forhandlingsmøte med Orienteringskretsen like før eksklusjonene i 1961) har funnet veien til Overvåkingsentralens arkiv, nærmere omtalt under 15.7.

Kommisjonen har også indikasjoner på at andre dokumenter fra partikontoret i Haakon Lies sekretærtid fant veien til de hemmelige tjenestene. Ett tilfelle er et brev fra Telemark Arbeiderblad - antakelig fra redaktøren - til Haakon Lie om et forsøk i Herøya Arbeiderforening på å få i stand en ny aksjon for kortere arbeidstid (etter at Herøya-streiken høsten 1948 var avsluttet). Brevet kom opp i møte i Koordineringsutvalget 7. juli 1949. Brevet har sannsynligvis gått videre fra Haakon Lie til overvåkingspolitiet eller til sekretæren for utvalget.

På spørsmål om Haakon Lie kjente til den avlyttingen som foregikk i Folkets Hus av møter med NKP, SF, Orientering mm fra Arne Hjelm Nilsens og Ronald Byes kontor i 9. etasje, forklarte han:

"Tillitsmennene i Folkets Hus, disse gutta driver med sitt og vi har overhodet ikke noe kjennskap til at det er en 9. etasje. Og jeg er på en måte imponert, jeg. De gjør et arbeid, men de gjør det profesjonelt. Og de snakker om at Arne går med sine dokumenter til Konrad Nordahl og Haakon Lie. Jeg har aldri sett de dokumentene fra Arne. Jeg har fått ett dokument av Arne, og det tok jeg vare på. For det var skrevet av en - ikke deltager - men tilskuer på landsmøtet i 1957, da vi vedtok atomparagrafen - ingen atomvåpen på norsk jord o s v. Og det var en analyse av deltakernes reaksjoner o s v. Det tok jeg vare på og har brukt en del."

Begge de to praktisk ansvarlige for avlyttingen det meste av tiden, Hjelm Nilsen og Næss, hadde, som fremstillingen har vist, et forholdsvis nært og fortrolig forhold til Haakon Lie. Og de hadde en felles interesse med ham i å følge med på hva kommunistene foretok seg. På denne bakgrunnen finner kommisjonen det nærliggende å anta at Haakon Lie i hovedsak har vært orientert om virksomheten, selv om han ikke kan huske det i dag.

Arne Hjelm Nilsen produserte mange rapporter, men Haakon Lie sier bestemt at han ikke mottok skriftlig informasjon fra ham - med ett unntak.

Kommisjonen legger til grunn at Haakon Lie var vel kjent med samarbeidet mellom overvåkingspolitiet og ledende folk i Arbeiderbevegelsen, at han oppmuntret til slikt samarbeid i kampen mot kommunistene, og ga generelt sin støtte til den virksomheten Arne Hjelm Nilsen drev i femti- og sekstiårene med å samle inn materiale om kommunistene. Han hadde direkte personlig kontakt i overvåkingspolitiet. Videre legger kommisjonen til grunn at Haakon Lie rundt 1950 kjente til samarbeidet med etterretningstjenesten gjennom "kontoret" og "hjelpespersonalet" for å bygge opp et kartotek over kommunister i fagbevegelsen. Ola Evensens forklaring tyder på at Lie hadde forventninger om jevnlig informasjon fra E-tjenesten, 15.3.1.5.

I hvilken grad var Haakon Lie pådriver for å etablere og utvikle samarbeidet mellom ledende partifolk og de hemmelige tjenestene? Dette har ikke latt seg klarlegge fullt ut med det materialet kommisjonen har hatt til disposisjon. Han forklarer selv at særlig Ivar Hobbelhagen og også Arne Hjelm Nilsen først og fremst arbeidet for Nordahl. Det virker sannsynlig at dette er riktig.

Det kan se ut som Konrad Nordahl og Rolf Gerhardsen hadde en mer *operativ* rolle i samarbeidet med tjenestene enn Haakon Lie. Men kommisjonen legger til grunn at Lie var orientert om det meste som foregikk gjennom fortrolig kontakt med nøkkelpersoner som Arne Hjelm Nilsen og Erik Næss og at han fikk informasjonen den veien i sitt arbeid som partisekretær. Han var videre en viktig moralsk og politisk støtte for overvåkingspolitiet og han oppmuntret andre organisasjonsfolk i nøkkelposisjoner i arbeiderbevegelsen til å samarbeide med overvåkingspolitiet.

15.3.2. Mellommennene

15.3.2.1. Ivar Hobbelhagen

Hobbelhagen arbeidet altså fra 1950 i mange år i en spesiell stilling i LO med å organisere kampen mot kommunistene og formidle informasjon til LO-lederen. Nordahl ga ham i dagboken karakteristikken "Vår etterretningsmann". På mellommannsplanet var Hobbelhagen sentral.

Han hadde bakgrunn som faglig tillitsmann, tidligere leder i Herøya Arbeiderforening. Under krigen kom han med i den illegale ledelsen i Kjemisk forbund og ble tilsatt som midlertidig sekretær i forbundet straks krigen var over. Men da han stilte til valg som forbundssekretær på det første landsmøtet etter krigen, ble han vraket. Mot ham ble brukt at han motarbeidet kommunistene og viste tendenser til "silkefront".

Straks etter fikk han stilling på Arbeiderpartiets kontor som sekretær i det faglige utvalget der Kåre Haugen var leder og var der i ca tre år til 1948. Kamp mot kommunistene i fagbevegelsen hørte med til arbeidet, men han skulle også passe på at tidligere nazister ble holdt utenfor partiet og det faglige tillitsmannsapparatet.⁴⁰⁷

Fra 1948 var han forretningsfører i Folkets Hus Landsforbund i et par år.⁴⁰⁸ Fra 1. februar 1950 ble han altså kalt til en spesiell stilling i LO. I første omgang skulle han hjelpe til med å sikre at forsyninger av militært materiell under NATO-programmet kom i land uten hindringer, Kommunistene sto sterkt i en del havner, og det var ventet demonstrasjoner mot ilandføringen, kanskje også aksjoner for å hindre eller forsinke arbeidet. Spørsmålet hadde høy politisk temperatur og regjeringspartiet la stor vekt på å vise at de mestret situasjonen. Også for Forsvaret var det viktig at materiellet uhindret kom dit det skulle.

⁴⁰⁷Kjell Vesje: Youngstorgets hemmelige hverdag. Oslo 1988. s.51

⁴⁰⁸Harald Berntsen: 100 år med Folkets Hus. Oslo 1987. s. 394

Konrad Nordahl kalte Hobbelhagen til den nye stillingen. Han og LOs nestleder, Gunnar Bråthen, møtte ham dagen før han skulle begynne.⁴⁰⁹ De diskuterte "lossing av ammunisjon og våpen". Nordahl la til i dagboken at "det kommer antagelig til å gå bra".⁴¹⁰

Nå skal en ikke legge for stor vekt på hvilke formelle stillinger Hobbelhagen opererte i. To lister fra Stavanger over delegater til forbundslandsmøter i 1949 og hvilke partier de sognet til, er stilet til Ivar Hobbelhagen (fra sekretær Wilson) selv om Hobbelhagen forlenget har flyttet fra partikontoret til Folkets Hus landsforbund, noe avsenderen er fullt klar over. Mobilisering framfor forbundslandsmøtene ser ut til å være hans oppgave fortsatt. Og fra mars 1953 foreligger et brev med veiledning i kampen om delegater til Fagkongressen - undertegnet "DNAs Faglige Utvalg, Oslo, Ivar Hobbelhagen".⁴¹¹

Likevel var nok Hobbelhagen en del av LO-systemet og ble oppfattet som LOs mann selv om han ikke hadde kontor i Folkets Hus.⁴¹² Det går videre frem av Konrad Nordahls dagbøker at han rapporterte regelmessig til LO-lederen.

Det er altså uklart hvem som betalte Hobbelhagens lønn. Se under 15.3.1.5. Hobbelhagen sto ikke på "kontorets" lønningsliste i Sulutvedts tid, 15.2.2.2. Det har vært fremsatt påstander om at penger ble overført fra amerikanske fonds til norsk fagbevegelse til hjelp i kampen mot kommunistene. Kommisjonen har ingen konkrete holdepunkter for at de uklare forholdene omkring Hobbelhagens lønn skulle ha sammenheng med slike forhold.

Hobbelhagen hadde dårlig helse, særlig etter et infarkt i 1958. Derfor ble Arne Hjelm Nilsen gradvis viktigere som informant for Konrad Nordahl.

a) *Ilandføring av militært materiell fra allierte rundt 1950*

Hobbelhagen ble altså kalt til LO i 1950 da et spesielt problem presset på: Hvordan sikre ilandføring av militært materiell fra NATO-allierte mot demonstrasjoner, aksjoner og sabotasje? Siden fikk han mer permanente oppgaver. Men problemene rundt ilandføring opptok langt flere enn Hobbelhagen og hans nærmeste medarbeidere. Jens Chr. Hauge forteller i sin forklaring for kommisjonen om et møte i Forsvarsdepartementet, der både Vilhelm Evang og Haakon Lie var til stede for å drøfte hvorledes en skulle få våpenlastene i land på en udramatisk måte. John Øvrebø i Fst II med kontakt til fagbevegelsen og kartotekoppbygging som oppgaver, legger i sin forklaring for kommisjonen vekt på dette spørsmålet.

⁴⁰⁹Nordahls dagbøker B.1 30. januar 1950.

⁴¹⁰S.s.

⁴¹¹Faglig sekretær i DNA i 1953 var Olav Nordskog. I den trykte beretningen er det ikke opplyst at DNA har noe sentralt faglig utvalg (bortsett fra Samarbeidskomiteen) og en gjennomgang av protokoller fra landsstyret og sentralstyret gav heller ikke spor av noe faglig utvalg med Hobbelhagen som medlem e.l. Skrivene er funnet i Rogaland Arbeiderpartis arkiv, Arbeiderbevegelsens arkiv, Stavanger.

⁴¹²Fra først av hadde han kontor i Torggt. 10, "Det gamle arbeidersamfundet." Senere - da det ble revet - holdt han til i Samfunnshuset.

Av papirene etter Sjømannsforbundets formann, Ingvald Haugen, går det frem at han i februar 1950 holder kontakt med formannen i Bergen faglige samorganisasjon om et opplegg for ilandføring av våpen der, og at han like etter reiser til Stavanger og Bergen for å møte megler, speditør og fagforeningsfolk og føre "parter" sammen til hemmelige forhandlinger om ilandføring. Det gjør han etter "anmodningfra høyeste hold ". Han er også sterkt interessert i at hans kontakter i Trondheim, Bergen og Stavanger prøver finne ut hva "rottene" har planer om og hvorvidt "katta kommer ut av sekken for å gjøre skade".⁴¹³

Midt i mars fremgår det av nye brev fra Haugen at det nå er gått i orden med avtaler mellom speditør og Norsk Transportarbeiderforbund for disse to byene, og at han skal videre til Trondheim for å ordne det samme der.⁴¹⁴ Utpå sommeren skriver han til sentrale personer i fagbevegelsen i Trondheim og vestpå - og i Oslo - og ber om lister over styremedlemmene i Losse og lasteforeningene og opplysninger om hvor de står politisk: Sikre kommunister, usikre og medlemmer av Arbeiderpartiet. Han skriver at dette skjer etter oppfordring fra "vår felles venn Wilhelm". Sannsynligvis er det tale om Vilhelm Evang i Fst II. Brevvekslingen har ellers et noe konspirativt preg. Haugen henvender seg for eks uttrykkelig *privat* til hovedkassereren i Transportarbeiderforbundet og ber om om få lister som viser den politiske sammensetning av styret i Oslo Bryggearbeideres Forening og oppgave over hvor mange som er kommunister, helst med navn.

Av dagboka til formannen i Vestfold faglige samorganisasjon, Artur J. Olsen går det fram at da et amerikansk libertyskip skulle losse ammunisjon i Melsomvik, tok formannen i Norsk Sjømannsforbund, Ingvald Haugen telefonisk kontakt, bestilte pålitelig lossemannskap (ikke "kommunister eller usikre folk") og avtalte at en offiser i Fst II og en speditør skulle komme nedover til et møte med Olsen for å avtale opplegget for lossinga. I møtet deltok også en mann fra politiet som skulle "godkjenne folkene når de er tatt ut".⁴¹⁵

Ifølge John Øvrebø var det denne offiseren som ledet dette arbeidet fra Fst II 's side i god kontakt med Sjømannsforbundet i Oslo som han også fikk notater fra.

Av et brev fra politimesteren i Trondheim til inspektør Bryhn, datert 8. mars 1951, går det frem at denne offiseren var innom byen "i forbindelse med lossing av A-paktmateriell" og bad politiet om å få en liste over kommunister og sympatisører blant jernbanefolk. Med brevet til Bryhn fulgte en slik liste 8. august 1951 med "en gjenpart for eventuell utlevering til [offiseren] - dersom en finner det formålstjenlig."

Formannen i Bergen faglige samorganisasjon klager i brev til Ingvald Haugen over at en tidligere sekretær i Bergen Arbeiderparti (Jack Helle) også var blitt informert fra annet militært hold ("admiralen") og at motstridende opplysninger om losseplass verserte. Han misliker sterkt at det benyttes flere informasjonskanaler. Haugen svarer at "den person

⁴¹³Brev til Alfred Lindø, Stavanger Faglige Samorganisasjon av 22.2.1950 og likelydende brev til Bernhard Berntsen, Bergen, Alfred Lindø, Stavanger og Birger Aspås, Trondheim av 4. mars 1950.

⁴¹⁴Ingvald Haugens etterlatte papirer: Brev til Alfred Lindø, Rogaland faglige samorganisasjon og Bernhard Berntsen, Bergen faglige samorganisasjon av 16. mars 1950.

⁴¹⁵Gjengitt etter Kjell Vesje: Youngstorgets hemmelige hverdag. Oslo 1988 s. 15f.

som er Haakon Lie og Hobbelhagens kontakt i Bergen" (Helle) skulle ha holdt tett: Det er viktig "at dette med å få en last frem, losset og lastet, er et faglig spørsmål og det må vi fastholde. I det øyeblikk det blir gjort til et politisk spørsmål tror jeg vi har benyttet feil framgangsmåte."

Det er uklart hva dette betyr. Det kan ha sammenheng med at det ble betalt ekstra for å få våpen og ammunisjon i land uforstyrret. Da en skipslast ammunisjon i august 1950 skulle i land i Melsomvik i Vestfold fra et amerikansk skip, ble lossingen nøye forberedt i samarbeid mellom folk i Fst II, samorganisasjonen og fylkessekretæren i Arbeiderpartiet: En lossegjeng av helt "sikre" folk ble håndplukket i nabobyene og fikk ekstra god betaling.⁴¹⁶ Også Haakon Lie har i sin forklaring for kommisjonen fortalt om den spente atmosfæren da de første våpenlastene skulle i land og om kontakt med Fst II: Var det best å unngå Oslo havn og losse i Drammen der faren for aksjoner var mindre? Lie forteller at lossingen ble sikret i Oslo ved ekstrabetaling til havnearbeiderne.

Gnisningene i Bergen ble sannsynligvis uaktuelle da Helle flyttet til Oslo og ble ansatt i Fst II (se under 15.2.2.4). Hobbelhagens (og "kontorets") kontakt i Bergen på femtitalet ble Johan Olsen, som også en tid var partisekretær i Bergen - og som utarbeidet en liste over kommunister blant havnearbeiderne (se under 15.2.2.3).

Sannsynligvis var Sulutvedt og hans "kontor" ikke direkte engasjert i arbeidet med å sikre ilandføring av våpen. Deres oppgave var først og fremst å bygge opp et kartotek over kommunister som de hemmelige tjenestene kunne ha nytte av. Men det "hjelpespersonalet" Sulutvedt hadde overtatt til kartotekoppbygging, var til dels de samme folkene som ble brukt av blant andre Hobbelhagen i arbeidet med å sikre våpenforsyningene. Samme arbeid kunne være nyttig for "kontoret" og for andre formål. Navnelister over kommunister blant havnearbeidere kunne for eksempel brukes til å sile ut upålitelige folk når det gjaldt ilandføring av våpen samtidig som "kontoret" kunne innlemme dem i sitt kartotek - og de kunne være av interesse for overvåkingspolitiet.

b) Nærmere om Hobbelhagens oppgaver og rapportering

Kommisjonen har ikke funnet noe arkiv etter Ivar Hobbelhagen. Det finnes noe materiale fra perioden som faglig sekretær 1945-48, men lite eller ingenting om hans LO-periode fra 1950. I det hele er de skriftlige kildene etter Ivar Hobbelhagen sparsomme. Heller ikke forklaringene til partimedlemmer eller tjenestemenn har gitt noe oppklarende bilde. De fyldigste kildene til Hobbelhagens virksomhet er Konrad Nordahls dagbøker, der han noterer en hel del møter med Hobbelhagen og gjerne noen ord om hva møtene gjaldt. Nordahl nevner møter med Hobbelhagen i alt vel 20 ganger mellom 1951 og 1961. Trolig var det flere møter; Nordahl skriver ikke daglig og tar ofte lange pauser.

⁴¹⁶Kjell Vesje: Youngstorgets hemmelige hverdag. Oslo 1988 s. 15ff. Forfatteren bygger her stort sett på samtidige dagboksnotat fra Artur J. Olsen, fastlønnet tillitsmann i Vestfold faglige Samorganisasjon, leder fra 1950.

Utover arbeidet med på sikre ilandføring av NATO-våpen fikk altså Hobbelhagen snart mer langsiktige oppgaver. Nordahl skriver at han skulle "organisere fraksjonsvirksomheten når det gjelder valg til forbundslandsmøter og kongressen".⁴¹⁷

Videre går det frem av dagbøkene at Hobbelhagen orienterte LO-lederen om spesielle faglige og politiske spørsmål. I april 1956 fikk han en fyldig orientering om grupperingen rundt bladet Orientering.⁴¹⁸ Men viktigere var det at han skulle holde LO-lederen "underrettet når det skjer noe innen den kommunistiske leir og om den russiske infiltrasjon i norske kretser".⁴¹⁹ To ganger omtaler Nordahl ham som "vår etterretningsmann" som holdt øye med kommunistene og andre som hadde kontakter blant østdiplomater.⁴²⁰

Av de seksten møtene med Hobbelhagen der Nordahl i den trykte utgaven av dagboken nevner noe om innholdet, gjelder ti av dem forholdene til sovjetrussiske diplomater og sovjetisk aktivitet. I seks av de ti møtene er emnet forholdet mellom Gerhardsen-familien, særlig Werna Gerhardsen, og russiske diplomater, først og fremst KGB-offiseren Xenia Beljakov.

c) *Hobbelhagen og de hemmelige tjenestene*

Flere av møtenotatene i Nordahls dagbøker tyder på at Hobbelhagens informasjoner kommer fra hemmelige tjenester. Noen eksempler:

Februar 1956:

"Hadde en samtale med Hobbelhagen. Han fortalte meg at Halvard Lange og Einar Gerhardsen får den samme informasjon som jeg får. Det kan ikke være lett for Gerhardsen å lese hvordan hans kone blir "skygget". Beljakov, som er Wernas spesielle kontaktpunkt, skal foreløpig bli i Oslo."

Fra juni 1956:

"Hadde en rutinemessig samtale med Hobbelhagen og han ga rapport om en rekke forhold. Fikk en rapport av ham som viser at familien Gerhardsens forbindelse med russerne fortsetter. Werna og Beljakov kontakter hverandre i noe mindre utstrekning enn tidligere."⁴²¹

August 1956:

"I går fikk jeg noen nye rapporter fra Hobbelhagen. Den ene viser at russernes forbindelse med familien Gerhardsen er like intim."⁴²²

⁴¹⁷K. Nordahls dagbøker b 2, s. 229 3. og 4. januar 1961

⁴¹⁸K. Nordahls dagbøker 4. april 1956

⁴¹⁹K. Nordahls dagbøker b. 2 s. 229 3. og 4. januar 1961

⁴²⁰Nordahls dagbøker 2 s. 13 9. januar 1956. Dessuten Bind 2 s.299: "Tirsdag hadde jeg en samtale med Ivar Hobbelhagen. Han er vår etterretningsmann, samtidig som han skal organisere fraksjonsvirksomheten når det gjelder valg til landsmøter, forbundslandsmøter og kongressen." (Tirsdag 3. og onsdag 4. januar 1961)

⁴²¹Nordahls dagbøker 22. juni 1956 Bind 2

⁴²²Nordahls dagbøker 4. august 1956 Bind 2

Det ser ut til å være tale om skriftlige rapporter, blant annet om aktiviteten til russiske diplomater. De kunne stamme fra overvåkingspolitiet. Noen gikk kanskje veien om Koordineringsutvalget for de hemmelige tjenestene:

"Hadde en samtale med Hobbelhagen idag. Einar Gerhardsen ble sinna da han fikk se et utdrag av etterretningstjenestens rapporter om russerne. Utdraget var blitt gitt til Andreas Andersen, også kalt "Den ensomme ulv." Etter å ha studert den, hadde han gått til Gerhardsen med den."⁴²³

Men Hobbelhagen hadde også kontakt med Fst/E. Det var naturlig da han skulle sikre ilandføring av våpen. Men også senere hadde han samarbeid til den kanten. John Øvrebø, som arbeidet i Fst/E på femtitallet (15.2.2.4), bekrefter det i sin forklaring for kommisjonen:

"Selv hadde han først og fremst kontakt med Ivar Hobbelhagen som var hans fremste kontaktperson i fagbevegelsen. Hobbelhagen informerte om forhold innenfor fagbevegelsen særlig såvidt det gjaldt kommunister og hadde på sin side et solid nettverk for å innhente opplysninger ... Informasjonsstrømmen gikk i det vesentlige fra Hobbelhagen og til vitnet, men det hendte også at Hobbelhagen en sjelden gang fikk opplysninger fra arkivet. Bakgrunnen for samarbeidet var den redsel for kommunistisk infiltrasjon i fagbevegelsen og i militæret som hersket på denne tiden."

John Øvrebøs forklaring tyder på at Hobbelhagen - som før nevnt - brukte det samme nettverket som Sverre Sulutvedt, 15.3.2.1 a), for å skaffe informasjon som tilfalt Fst/E.

Øvrebø forklarer altså at noe informasjon også gikk andre veien - fra Fst/E til Hobbelhagen. Det kan tenkes at noen av de rapportene Nordahl forteller at han fikk fra Hobbelhagen kom fra Fst/E. Det er all grunn til å tro at Øvrebø og kanskje andre i Fst/E visste at Hobbelhagen arbeidet for Nordahl og rapporterte til ham, og at han var en kanal til LO-lederen, en sentral leder med stor autoritet og tillit i etterkrigs-Norge. Samarbeidet mellom Øvrebø og Hobbelhagen var ellers nært, og de hadde også privat omgang.⁴²⁴

15.3.2.2. Arne Hjelm Nilsen

Arne Hjelm Nilsen hadde oppgaver som liknet på Ivar Hobbelhagens når det gjaldt kommunistene og andre på venstresiden, særlig i fagbevegelsen. Han rapporterte til Nordahl, men han var ikke ansatt i LO-systemet og neppe heller direkte engasjert i den organisasjonsmessige siden av kampen mot kommunistene, som mobilisering før forbundslandsmøtene ol.

Arne Hjelm Nilsen var journalist. Han kom til Arbeiderbladet i 1951 fra Tidens Krav, Kristiansund. Før det hadde han redigert AUFs ukeavis Arbeiderungdommen. I Arbeiderbladet skulle han arbeide med det faglige stoffet under lederen for faglig avdeling i redaksjonen, først Asbjørn Larsen, så Per Haraldsson fra 1956. Da Per Haraldsson gikk over i en redaktørstilling i LO i 1961, ble Hjelm Nilsen leder for faglig avdeling i Arbeiderbladet. I arbeidet med dette stoffet fikk han et omfattende kontaktnett

⁴²³Nordahls dagbøker 27. mars 1956 Bind 2.

⁴²⁴Øvrebø hadde en tid nøkkel til Hobbelhagens bolig i Oslo.

i fagbevegelsen. Hjelm Nilsen ble værende i Arbeiderbladet til han ble syk og døde i 1967, bare vel førti år gammel.

Alt under krigen fikk Arne Hjelm Nilsen føling med konflikten med kommunistene. Han tjenestegjorde i de norske polititroppene i Sverige og skrev en rapport til Rettskontoret ved legasjonen i Stockholm om kommunistenes aktivitet i emigrantmiljøet.⁴²⁵ I Arbeiderbladet ble han sterkt engasjert i kampen mot kommunistisk innflytelse i fagbevegelsen. Der var det altså redaksjonssekretær/nyhetsredaktør Rolf Gerhardsen og politisk redaktør Per Monsen som særlig interesserte seg for dette arbeidet. Etter hvert gikk mer og mer av Arne Hjelm Nilsens tid med til å følge med på hva kommunistene og andre på venstresiden foretok seg.

Utenfor avisen ble Konrad Nordahl hans nærmeste samarbeidspartner og oppdragsgiver. Etter hvert fikk han også noe lønn for arbeidet for LO-lederen. I Arbeiderpartiet hadde altså Arne Hjelm Nilsen fortrolig kontakt med partisekretæren, Haakon Lie. I overvåkingspolitiet fikk han mest å gjøre med Erik Næss.

Noen hevder at journalistarbeidet var en ren dekkstilling for arbeidet med å følge kommunistene. Chr. Christensen skriver at Arne Hjelm Nilsen også selv mente det.⁴²⁶ Om dette er det forskjellige meninger. Det ser ut til at Arne Hjelm Nilsen greide begge deler.

a) *Arne Hjelm Nilsens kontakt med Fst/E*

I 1955 var Arne Hjelm Nilsen elev ved et etterretningsstabskurs som Fst/E holdt. Ifølge kurslederen, major Chr Christensen, ble han påmeldt som LO-mann og kontorsjef.⁴²⁷

John Øvrebø i E-staben forteller at han "hadde kontakt med Hjelm Nilsen". Men han legger til at "han var imidlertid alltid forsiktig i sin kontakt med ham, idet denne ikke var trent i sikkerhetsarbeid". Ola Evensen har forklart at han hørte av Øvrebø at Haakon Lie ifølge Hjelm Nilsen ble misfornøyd fordi han fikk så lite opplysninger. Evensen hadde da sagt fra at kontakten med Hjelm Nilsen skulle brytes. Se under 15.3.1.5.

John Øvrebø kan ikke huske denne episoden, men sier altså at kontakten var begrenset. Samarbeidet med major Chr. Christensen, som har fått omtale i majorens bøker, kom først i stand senere etter at Christensen hadde sluttet i Forsvaret og var blitt organisasjonssjef i Libertas.⁴²⁸

⁴²⁵Tore Pryser: "Hvordan Hjelm-Nilsen ble "kommunistrapportør". Dagningen 14.10.1987. Også trykket i Kjell Vesje: Youngstorgets hemmelige hverdag. Oslo 1988 s. 56ff.

⁴²⁶Chr. Christensen: Det hemmelige Norge. Oslo 1983 s. 181

⁴²⁷Chr. Christensen: Av hensyn til rikets sikkerhet. Oslo 1990 s. 139f og Chr Christensen: Det hemmelige Norge. Oslo 1983 s. 180f

⁴²⁸Chr. Christensen: Det hemmelige Norge. Oslo 1983 og "Av hensyn til rikets sikkerhet." Oslo 1990.

Kommisjonen har ikke funnet spor av samarbeid med Fst/E ut over dette, og regner med at det først og fremst var overvåkingspolitiet Arne Hjelm Nilsen samarbeidet med. Det var også i samsvar med den oppgavefordeling mellom tjenestene som avklart seg midt på femtitallet: Kommunistkartlegging ble politiets sak.

Det er på det rene at det var et samarbeid mellom Ivar Hobbelhagen og Arne Hjelm Nilsen og begge rapporterte til Konrad Nordahl. Rollefordelingen mellom dem er ikke klar. Til dels hadde de samme oppgavene og arbeidet parallelt. Men Hobbelhagen hadde mer kontakt med Fst/E enn Hjelm Nilsen. Da Hobbelhagen var mye syk, økte Arne Hjelm Nilsens innsats. Av de hemmelige tjenestene var samarbeid med overvåkingspolitiet mest aktuelt for ham.

b) *Arne Hjelm Nilsens samarbeid med Politiets overvåkingstjeneste*

Kontakten lar seg dokumentere fra slutten av 1953 til midt på sekstitallet. Det eldste dokumentet kommisjonen har funnet i Overvåkingssentralens arkiv med signaturen AHN er datert 4. desember 1953.

Det meste av den skriftlige dokumentasjonen av Arne Hjelm Nilsens samarbeid med Politiets overvåkingstjeneste er fra årene 1958-63. Etter en lengre periode med bred offentlig konsensus rundt utenriks- og sikkerhetspolitikken, spisset det seg til med motsetninger og turbulens. Det ble strid om NATOs atomstrategi og "Påskeopprøret" åpnet latente motsetninger i Arbeiderpartiet. Spørsmålet om atomvåpen i Forsvaret av Norge uroet. U2-episoden gjorde inntrykk. Sosialistisk Studentlag kom i konflikt med AUF og Arbeiderpartiet, og det kom til brudd. De ledende i kretsen rundt bladet Orientering ble ekskludert fra Arbeiderpartiet. Straks etter kom det første oppgjøret om norsk medlemskap i EEC. I 1961 ble Sosialistisk Folkeparti grunnlagt, og samme året mistet Arbeiderpartiet flertallet på Stortinget.

Kildene som dokumenterer forholdet mellom Arne Hjelm Nilsen og overvåkingspolitiet er særlig forklaringene til tjenestemenn i Politiets overvåkingstjeneste. Viktig er også arkivet i Overvåkingssentralen, og restene av det arkivet Ronald Bye opplyser at han fant på kontoret i 9. etasje, da han fikk stilling i LO i 1967-68, se 14.4.1.1.. Forklaringene til enkelte ledende folk i LO og Arbeiderpartiet kaster også lys over samarbeidet, selv om det var ukjent for mange.

Det er på det rene at Erik Næss var Arne Hjelm Nilsens nærmeste samarbeidspartner i overvåkingspolitiet. En tjenestemann har forklart for kommisjonen at Arne Hjelm Nilsen "så å si daglig besøkte Erik Næss på Victoria Terrasse" og at Næss hadde denne kontakten i årevis. Også andre tjenestemenn forteller at Arne Hjelm Nilsen ofte var innom sentralen og at samarbeidet med Erik Næss var vel kjent blant flere som arbeidet der.

Erik Næss (1921-1982) hadde tjenestegjort i politiet siden 1941 da han i 1947 ble ansatt i overvåkingspolitiet. Han arbeidet der helt til 1979, fra 1974 som sjef for avdelingen for "ekstrempolitisk virksomhet." I 1979 gikk han av med pensjon og virket som sikkerhetsvakt ved ambassaden i Moskva til han ble syk og døde i 1982.

Han hadde gode kontakter på høyt plan i Arbeiderpartiet og gikk for å være arbeiderpartimann selv om han ikke var medlem. Men han hadde også gode kontakter i andre politiske miljøer, og han hadde forbindelser til Fst E.

Det mest spektakulære samarbeidsprosjektet var likevel avlyttingen av forskjellige møterom i Folkets Hus. Denne operasjonen gikk gjennom forskjellige faser sammen med den tekniske utvikling for slike operasjoner. En tjenestemann i overvåkingspolitiet som lenge fulgte arbeidet, har systematisert utviklingen slik i forklaring til kommisjonen:

"Fase I:

Slik han husker det i dag skjedde det på den måten at de i forbindelse med møtevirkosomhet som kommunistene hadde i Folkets Hus foretok avlytting i sideliggende kontorer/rom. Disse avlyttingene ble gjort i samarbeid med Arne Hjelm Nilsen og [polititjenestemann] A og det var såvidt vitnet husker kun avlytting av NKP, ikke ungenkommunistene, for disse var det Erik Næss som hadde ansvaret for. Avlyttingen skjedde på den måten at de hadde en mikrofon inne i rommet, og en så kort ledning som mulig inn til et siderom, hvor de ved hjelp av høretelefoner kunne høre hva som ble sagt inne i møtesalen. Det var Hjelm Nilsen som lyttet på disse møtene. Han satt og noterte ned det han hørte. I tillegg hadde Hjelm Nilsen en "tyster" inne i møtesalen som kunne fylle ut de eventuelle huller han hadde i notatet. Vitnet forklarte at denne avlyttingsformen må ha skjedd før 1955. Det vil si før Webster-recorderen ble tatt i bruk.

Fase II:

Etter en tid tok de i bruk en såkalt Webster-recorder som gjorde at de kunne ta dette opp og spille av flere ganger. Denne typen recorder ble tatt i bruk fra ca. 1955. Også nå fikk Arne Hjelm Nilsen til bruk i avlytting lånt utstyr fra Overvåkingsentralen. Vitnet la til at også i "Webster-tiden" hadde Hjelm Nilsen en "tyster" inne i møtesalen som kunne bekrefte, eventuelt rette opp og få tak i navn, f eks for de personene som var inne i salen.

Fase III:

I ca 1957 fikk de de første lydopptakerne som var av en vesentlig bedre kvalitet enn de såkalte Webster-recorderne. Men Arne Hjelm Nilsen var fremdeles misfornøyd med kvaliteten på opptakene, og at han mistet for mye av det som foregikk inne i salen, og at han fortsatt var avhengig av en tyster.

Fase IV:

Den neste og siste fasen i denne avlyttingen var slik som beskrevet tidligere [se neste sitat], nemlig bruk av ledning fra rommet i 9. etasje til høyttalerforsterkerrommet. Vitnet forklarte at denne oppkoblingen i siste fase ble foretatt delvis av ham og delvis av denne Televerks-ansatte som nevnt i tidligere forklaring og som Hjelm Nilsen brukte som sin hjelpesmann. Vitnet forklarte at fra overvåkingstjenestens tekniske avdeling, var vitnet og [polititjenestemann] B til stede sammen med Arne Hjelm Nilsen og vaktmester C. Vitnet mener at denne oppmonteringen skjedde etter at [polititjenestemann] D hadde begynt ved Teknisk Avdeling. Så vidt han husker i dag, så var [samme polititjenestemann] involvert i klargjøring av recorderen som ble brukt i 9. etasje ..." (Anonymisert her.)

Om det tekniske opplegget i denne siste fasen har vitnet forklart:

"I Folkets Hus var det et sentralt rom for mikrofonforsterkere. Vitnets forslag til Arne Hjelm Nilsen var at han skulle koble seg inn på høyttalerskinnene, to tråder skulle trekkes fra forsterkerrommet til Arne Hjelm Nilsens kontor. I forsterkerrommet skulle den ene ledningen gå

til felles jord, mens den andre ledningen kunne ved hjelp av en krokodilleklype skifte over fra møterom til møterom. Skiftingen fra et møterom til et annet måtte gjøres fysisk i forsterkerrommet. Selv om mikrofonforsterkeren ikke ble benyttet ble rommet allikevel avlyttet. Dette forklarte vitnet med at en død høyttaler i seg selv er en mikrofon, men som da trenger en forsterkning. Denne forsterkningen skjedde på kontoret til Arne Hjelm Nilsen før lyden gikk inn i recorderen. Så vidt vitnet kjenner til var det den telverksansatte som sørget for å koble opp etter de anbefalinger som var gitt fra vitnet og [polititjenestemann] B. Vitnet fikk senere beskjed fra Arne Hjelm Nilsen at systemet fungerte meget bra. Bekreftelsen på at utstyret ble brukt kom gjennom at vitnet med jevne mellomrom fikk den utlånte recorderen og forsterkeren tilbake til overvåkingstjenesten for ettersyn og service. Bortsett fra det han har forklart her, kjenner ikke vitnet til hva som skjedde med anlegget. Han kjenner derfor ikke til når det ble nedmontert."

"Vitnet har videre forklart at når det gjaldt avlyttinger som ble foretatt i Folkets Hus, så hadde ikke vitnet direkte kontakt med Arne Hjelm Nilsen eller andre i Arbeiderbevegelsen. Han fikk sine instruksjoner fra [polititjenestemann] B som hadde kontakter med blant annet [polititjenestemann] A og eventuelt andre. Det var kun i forbindelse med reparasjoner og annet vedlikehold av teknisk utstyr, at det kunne hende at han hadde direkte kontakt med Hjelm Nilsen, da i følge med [polititjenestemann] A.

Vitnet ble forespurt om han kunne si noe om omfanget av den avlytting som hadde funnet sted i Folkets Hus, nevnt i Fase 1 - 3 foran. Han forklarte at i Fase 1 - 3 så var det kun det viktigste møterommet i Folkets Hus som ble avlyttet. Opplegget med mikrofon og ledning til et tilstøtende rom lå der hele tiden. Det er derfor umulig for ham å si hvor ofte og når dette ble benyttet. Det vitnet kan si er at den møtesalen som ble avlyttet var den viktigste og mest brukte. Vitnet har ikke kjennskap til hvem som rigget ned de nevnte anlegg." (Anonymisert her.)

Andre tjenestemenn har underbygget denne forklaringen ved at de har hatt kjennskap til deler av dette. Samme tjenestemann i overvåkingspolitiet forteller at Arne Hjelm Nilsen på et senere tidspunkt hadde

"behov for å avlytte et kombinert kontor- og møterom hvor det vanket mye fagforeningsfolk og andre ... Vitnet fikk tak i noen mikrofoner og installerte den ene i nevnte kontor. Mikrofonene ble koblet i et rør i veggen inn på det lokale telefonsystemet. Ledningen fra mikrofonen gikk til Hjelm Nilsens kontor og ble slik vitnet forsto det montert opp av den tidligere nevnte televerksansatte."

Vitnet har i en tilleggsforklaring lagt til at

"han kan i dag huske at dette kontoret ble brukt og tilhørte murerne eller malernes fagforening. Dette kontoret kunne ikke avlyttes ved hjelp av det avlyttingssystemet som Hjelm Nilsen hadde fått i stand i Folkets Hus. Han tidfestet dette til 1/2 år eller kort tid etter at anlegget i 9. etasje var i funksjon."

Vitnet forteller også at polititjenestemennene hadde med flere mikrofoner:

"De andre mikrofonene, ca 4-5 stk, som ble overlatt Arne Hjelm Nilsen, tok Hjelm Nilsen selv vare på, og dersom han hadde bruk for tilsvarende opplegg andre steder, så måtte han få hjelp til å montere disse av den televerksansatte."

Vitnet vet ikke om og hvorledes de ble brukt. Han fikk heller ingen tilbakemelding om dette.

Et vitne, ansatt i Televerket, forklarer at Arne Hjelm Nilsen var med på en romavlytting av en "kommunistkongress" i Folkets Hus, Oslo. Til stede var tjenestemenn fra overvåkingspolitiet og Televerket. Her var metoden en annen. Vitnet forteller at han var med "da man strakk linjer fra under scenen på Folkets Hus til en lyttestasjon et annet

sted i Folkets Hus som politiet disponerte". Vitnet kjente Hjelm Nilsen fordi begge hadde vært med i AUF. Vitnet hadde vanskelig for å tidfeste hendelsen, men mente til slutt at det må ha vært i 1961-62. Siden dette skjedde i det gamle Folkets Hus som fremdeles sto og gjaldt det store møterommet der (Storsalen - etter fullførelsen av andre byggetrinn kalt Lillesalen), trengtes det en annen teknologi enn den som ble lagt opp i den nye delen av bygningskomplekset. Dette avlyttingssystemet kan ha fungert samtidig med og eventuelt tidligere enn opplegget i 9. etasje.

Et annet vitne - tjenestemann i overvåkingspolitiet - har forklart kommisjonen

"at man hadde en viss utveksling av opplysninger med Arne Hjelm Nilsen. Arne Hjelm Nilsen fikk utskriftene av avlyttingen for gjennomlesing. Vitnet har skjønt i ettertid at Arne Hjelm Nilsen åpenbart har tatt vare på enkelte dokumenter. Vitnet bemerket at man i denne bransjen må gi noe informasjon for å kunne få informasjon. Arne Hjelm Nilsen satt som nevnt på en rekke interessante opplysninger for overvåkingstjenesten. Vitnet bemerket at så vidt han kjenner til fikk Arne Hjelm Nilsen av skriftlig materiale utelukkende utskriftene fra romavlyttingene ... Vitnet har heller ikke gitt Arne Hjelm Nilsen noe muntlig informasjon fra opplysninger ved Overvåkingssentralen. Derimot har Arne Hjelm Nilsen som nevnt på forespørsel i forbindelse med personkontroller samlet opplysninger som han har gitt til Overvåkingssentralen."

Kommisjonens undersøkelser har også vist at Arne Hjelm Nilsen fikk annet materiale fra Overvåkingssentralen i tillegg til utskriftene av romavlyttingene, se under 15.3.2.2 e.

Om Arne Hjelm Nilsen var med på romavlytting av andre lokaler enn Folkets Hus eller som kunne avlyttes fra Folkets hus, er ikke klarlagt. Avlyttingen av en landskonferanse i NKP i 1955 i Oslo Typografiske Forenings hus i Wilsesgt - der Arbeiderbevegelsens Arkiv også holdt til - ble gjennomført av tjenestemenn i overvåkingspolitiet. De som var med på operasjonen og som har forklart seg for kommisjonen, har ikke kjent til at andre var innblandet - bortsett fra at noen må ha levert dem en nøkkel. (Se under 9.6.2.3.)

Et vitne som sto Arne Hjelm Nilsen personlig nær på den tiden, har forklart for kommisjonen at han en gang midt på femtitallet kom og var "nokså opprørt og rett og slett skalv, fordi de var blitt oppdaget under en avlyttingsoperasjon". Kommisjonen kjenner ikke til andre tilfeller på den tiden der en avlyttingsoperasjon ble oppdaget mens den pågikk. Det kan tenkes at det forekom en operasjon i Folkets Hus, slik vitnet mener, og at operasjonen ikke ble offentlig kjent eller kjent for kommisjonen selv om den ble oppdaget. Men dette virker lite sannsynlig. Det er rimelig å tro at Hjelm Nilsens reaksjon kan ha med operasjonen i Wilsesgt å gjøre. Fra NKP-hold har det blitt hevdet at Arne Hjelm Nilsen var med på operasjonen uten at dette er dokumentert. Kommisjonen antar at han ikke var med på selve avlyttingen, men det er ikke usannsynlig at han kjente til det som skjedde, fulgte med og oppdaget at operasjonen var avslørt.

c) *Hjelm Nilsen/Bye-arkivet*

Ronald Bye har forklart for kommisjonen at da han kom til LO ved årsskiftet 1967-68, fant han på kontoret i 9. etasje i Folkets Hus et kartotek med personkort og et arkiv med forskjellige dokumenter. I forståelse med Paul Engstad sr og Erik Næss ble kartoteket brent, men en del av arkivet ble tatt vare på. Bye opplyste videre at kartoteket ikke var

ajourført på flere år. Bye mener at dette var et kartotek/arkiv som Arne Hjelm Nilsen har brukt. Om dette forklarte Bye i kommisjonen:

"Arkivet på kontoret i 9. etasje inneholdt for det første et personarkiv, dvs et register med navn og personopplysninger, opplysninger om politisk tilhørighet og virksomhet. Disse opplysningene var ført på stive A-5 kort og lagt i kassetter, noen kort var merket med røde faner og noen med blå, som indikerte om vedkommende var kommunist eller en person man kunne ha tillit til. Arkivet har antakelig opprinnelig inneholdt flere tusen kort, i Byes tid var det imidlertid ikke mer enn noen hundre. Arkivet var ikke ajourført, noe som kan ha sammenheng med at man etter hvert fant ut at det ikke var nødvendig å bygge opp et arkiv over slike opplysninger, når man like gjerne kunne få dem gjennom sine forbindelser i POT. I tillegg til dette personarkivet var det også et dokumentarkiv på kontoret. Dette inneholdt en betydelig mengde avisutklipp -- Videre inneholdt det notater, brev og en hel del dokumenter fra Sverige og Finland."

Om bruken la han til:

Det "ble blant annet bruk for å forhåndsvurdere utfallet av viktige avstemninger internt i organisasjonen. Ved å vurdere opplysninger om enkeltpersoner i registret kunne man anta hvordan de ville stemme i spesielle saker. Konrad Nordahl har omtalt noe av dette i sine dagbøker."

Kommisjonen legger til grunn at Ronad Bye fant et personkartotek og et dokumentarkiv på kontoret i 9. etasje i Folkets Hus, og at dette var et materiale om partiets motstandere, kommunister og andre på venstresiden, og at det lå igjen etter Arne Hjelm Nilsen. Av dokumentarkivet er altså en del tatt vare på, mens det som var igjen av kartoteket er brent, etter det Bye forteller.

Arkivet inneholder bl a et par håndskrevne dokumenter som tyder på sammenheng med et personkartotek: Et brev fra en fylkessekretær i Arbeiderpartiet til partikontoret med opplysninger om to personer som har opprettet et "fredskontor", har fått en håndskrevet påskrift: "Tidl.reg.- deltatt aktivt i protest mot A-våpen." Dette er trolig å forstå slik at de to som har signert rundskrivet alt er innført i et kartotek el. Det ligger nær å tro at dette gjelder det kartoteket Arne Hjelm Nilsen hadde på sitt kontor i Folkets Hus` 9. etasje ifølge Ronald Bye. Det er videre funnet et avisutklipp fra Aftenposten 2. mai 1962 med et opprop til den vesttyske regjering med protest mot planer om å forby "Verband der verfolgten des Naziregimes" med 22 underskrifter. Ved et av navnene er det tilføyet "[by] SF se kort".

Kommisjonen har som nevnt ikke funnet noe arkiv etter Ivar Hobbelhagen. Siden det foregikk et visst samarbeid mellom ham og Arne Hjelm Nilsen, kan det ikke utelukkes at Arne Hjelm Nilsen kan ha tatt imot arkiv-/kartotek-materiale fra ham, men kommisjonen har ingen konkrete holdepunkter som underbygger det.

Dokumentsamlingen ble siden supplert med materiale fra Ronald Byes tid i LO og på partikontoret. Materialet var en tid deponert i en bankboks. Etter en lengre vandring kom samlingen til Arbeiderbevegelsens arkiv. Samlingen blir heretter kalt Hjelm Nilsen/Bye-arkivet, men samlingen inneholder for det meste papir fra Arne Hjelm Nilsens tid på 1950- og 1960-tallet.⁴²⁹

⁴²⁹Ronald Bye forteller at da han kom over til Arbeiderpartiet som sekretær i 1969, deponerte han arkivet i Andresens bank der det ble utsatt for en vannskade. Sammen med Jakob Grava tørket han papirene og ordnet dem på nytt i ni ringpermer. Haakon Lie fikk låne papirene og lånte dem videre til Paul Engstad jr.

Papirene fra hans tid er forskjellige politiske dokumenter: Notater med analyser av utviklingen i NKP, kommunistinfiltrasjon i studentverdenen, de indre forhold i Sosialistisk Studentlag, den organiserte motstanden mot EEC-medlemskap 1961-62, planer, debatter og konflikter i Sosialistisk Folkeparti. Det forekommer noen referater fra åpne møter og demonstrasjoner og atskillig flere dokumenter med referater fra interne møter på forskjellige nivåer i NKP, SF, Orientering og fagforeninger. Flere av referatene fra interne møter er detaljerte og ser ut til å bygge på romavlytting. Andre er mer komprimerte, ofte ned til et par sider eller mindre. De kan komme enten fra romavlytting eller fra en informant. Det finnes også spor av telefonkontroll og brevkontroll i materialet. De fleste referatene er maskinskrevet, gjerne uten signatur.

En rekke notater gjelder personer med kontakt med organisasjoner i Øst-Europa, lister over deltakere på kongresser, kurs og konferanser i kommuniststyrte stater. I det hele tatt er arkivet rikt på navn og navnelister over kommunister og andre venstreorienterte med korte omtaler av tillitsverv, yrke, alder ol. De fleste papirene gjelder Oslo-folk og Oslo-forhold, men det finnes også rapporter innsendt fra andre steder i landet. Mange dokumenter gjelder fagforeningsforhold, men andre - kanskje like mange - gjelder allmenne politiske eller rene partipolitiske forhold. Mye av informasjonen har bare mening i partipolitisk sammenheng.

Flere dokumenter i denne samlingen finnes også i arkivet i Overvåkingssentralen i identisk form eller nesten identisk form, gjerne som kladd eller utkast. Noen er forfattet av tjenestemenn i Overvåkingssentralen, blant andre Erik Næss, og er påført graderingsstempel. I noen tilfeller er journalnummer og initialene til polititjenestemannen som har laget dokumentet, klippet bort. Andre dokumenter har oppsett som svarer til det som er vanlig i Overvåkingssentralens arkiv - uten at tilsvarende eksemplarer er funnet der. Det kan skyldes makulering.

Det er altså på det rene at dokumenter fra Hjelm Nilsen/Bye-arkivet har funnet veien til Overvåkingssentralens arkiv, og at materiale derfra kan finnes igjen i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet. Det ser f eks ut til at folk i Overvåkingssentralen har levert ut lister med navn som skaperen av Hjelm Nilsen/Bye-arkivet har skaffet nærmere opplysninger om. Kommisjonen legger til grunn at arkivskaperen før 1967 var Arne Hjelm Nilsen.

Nedenfor følger noen få eksempler til illustrasjon av dokumentutvekslingen mellom overvåkingspolitiet og Hjelm Nilsen/Bye-arkivet før 1967:

Eksempler på dokumenter og materiale som har gått fra Arne Hjelm Nilsen til Politiets overvåkingstjeneste

Eksempel 1: Notat datert, 4. desember 1953, signert AHN, med referat fra møte i Oslo Fredskomiteé/Fredens Forkjempere, funnet i Overvåkingssentralens arkiv.

Siden ble de overlevert til Arbeiderbevegelsens arkiv. Det er uklart når Bye deponerte arkivet i banken, når han gikk gjennom det sammen med Grava og når H. Lie fikk det.

Eksempel 2: Et dokument datert 3. oktober 1960, funnet i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet, kan være skrevet av Arne Hjelm Nilsen, om "reisevirksomheten østover i august/september 1960". Det inneholder blant annet omtale av fire personer som var med på WFTUs internasjonale konferanse for næringsmiddelarbeidere i Budapest. Et dokument i Overvåkingssentralen, med initialene EN, dvs Erik Næss, datert 11. oktober 1960, handler om den samme konferansen og inneholder de samme navnene med omtrent ordrett samme omtale. Det kan ikke være tvil om at det første dokumentet ligger til grunn for det siste.

Eksempel 3: Et brev fra en fylkessekretær i Arbeiderpartiet, datert 19. juni 1962, til Det norske Arbeiderparti, Youngstorget 2, Oslo, gjelder et stensilert rundskriv om et "fredskontor" i en by på Vestlandet som to personer har startet. Fotostat av rundskrivet følger brevet. Han forteller hvorledes han har fått tak i det og er usikker på om dette er en dekkorganisasjon for Sosialistisk Folkeparti eller for kommunistene, og vil orientere partikontoret. Brevet sammen med rundskrivet ligger i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet. Et notat, datert 25. juni 1962, i Overvåkingssentralens arkiv, fordelt på sakene til SF, NKP, de to som signerte rundskrivet, byens politikammer m fl, omtaler samme stensilerte skriv i vendinger som til dels ord for ord faller sammen med formuleringer i brevet fra fylkessekretæren.

Flere dokumenter i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet har en form som likner på overvåkingspolitiets dokumenter. De ser til dels ut til å være skrevet av Arne Hjelm Nilsen med tanke på formidling til overvåkingspolitiet, uten at dette kan bevises endelig ved funn i Overvåkingssentralens arkiv.

Eksempler på dokumenter i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet som bygger på materiale fra Overvåkingssentralen:

Eksempel 1: Et notat som analyserer "Fellesmarkedsmotstanderne etter bruddet i Bryssel", 2 1/2 side, datert 16. februar 1963⁴³⁰, funnet i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet, omtaler de forskjellige grupperingene blant EEC-motstanderne og særlig Sosialistisk Folkepartis rolle. Notatet bygger blant annet på to notater som finnes i Overvåkingssentralen:

- Et kort notat fra samtaler mellom ledende SF-folk, etter alt å dømme fra telefonkontroll av Knut Løfsnes' telefon, datert 30. januar 1963 og med initialene til en polititjenestemann.⁴³¹
- En rapport datert 26. januar 1963 om et møte på en restaurant mellom Knut Løfsnes og 1. sekretær ved Sovjet-ambassaden, Startsev, dagen før. Møtet er observert ved spaning.

Eksempel 2: Et notat i Overvåkingssentralen med overskriften "Fagforeningenes Fredsforbund, Bergen", med initialene til en polititjenestemann, datert 25. januar 1962, inneholder opplysninger om styremedlemmene, om hvilke fagforeninger som støtter fredsforbundet om aktivitet mot atomvåpen og kommunisters innflytelse.

⁴³⁰Datoen på notatet er 16.2.62, men det går frem av innholdet at det skal være 1963.

⁴³¹Dato på notatet er 30.1.62, men det er skrivefeil og skal være 1963.

Et notat med samme overskrift, datert 6. februar 1962 i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet har samme innhold, delvis i omtrent ordrett avskrift, delvis litt omskrevet og tillagt supplerende opplysninger.

Eksempel 3: Et kort notat i Overvåkingssentralens arkiv inneholder liste over de norske deltakerne til WFTUs kongress i Moskva 4.-16. desember 1961. Notatet er datert 29. november 1961 og har initialene til en polititjenestemann.

I Hjelm Nilsen/Bye-arkivet finnes et noe lengre notat, datert 6. desember 1961 som har de samme navnene i samme rekkefølge, bortsett fra at de tre siste navnene mangler, fordi side 2 mangler. En del personopplysninger er lagt til, foruten et tips om at en av deltakerne på listen har en slik politisk innstilling at han "umulig kan være klar over hva han har innlatt seg på", og at han må kunne "tappes" ved hjemkomsten. Dette stammer fra en "kilde".

I Overvåkingssentralen finnes så et lengre referat fra en omfattende samtale datert 9. januar 1961, (skrivefeil for 1962) med "tapping" av denne mannen, om hva som skjedde på kongressen, hvem som møtte delegasjonen i Moskva, hva delegatene foretok seg, om politiske meningsforskjeller i delegasjonen mv. Tappingen er utført av en polititjenestemann og initialene finnes på notatet.

Politiet har altså forsynt Arne Hjelm Nilsen med en navneliste. Han har derpå skaffet personopplysninger og opplysning om en mulig informant som politiet så har gjort bruk av.

Eksempel 4: Overvåkingssentralens arkiv har et notat datert 16. november 1959, med initialene til en tjenestemann og navn på elleve personer som 21. oktober 1959 har reist fra Stockholm med båt over Helsinki til Leningrad. Fødselsdato, hjemmekommune og passnummer er påført navnene. De var alle utstyrt med visum til Sovjetunionen.

Samme navneliste med fødselsdatoer osv finnes i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet i et mer omfattende notat der det er knyttet kommentarer til enkelte navn. Notatskriveren redegjør dessuten for en tendens fra sovjetisk side til "å trekke norske kommunister over til Moskva for å skolere dem opp". Dokumentet er datert 30. november 1959.

Det ser altså ut til at noen i overvåkingspolitiet her har gitt Arne Hjelm Nilsen en navneliste for at han skal supplere med flere opplysninger om personene.

Eksempler på notater i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet som ser ut til å bygge på romavlytting

Eksempel 1: Referat fra landskonferanse i NKP 15.-16. september 1962 i Bygningsarbeidernes hus - et grundig referat av Jørgen Vogts hovedinnlegg, datert 22. september 1962, og et dokument med sammendrag av en rekke innlegg. Referatet bygger trolig på romavlytting.

Eksempel 2: Detaljert referat av enkelte innlegg fra årsmøtet i Oslo/Akershus distrikt av NKP 27. februar - 1. mars 1964. Møtet ble holdt i Bygningsarbeidernes hus. Referatet ser ut til å bygge på romavlytting.

Eksempel 3: Referat fra et SF-møte om 1. mai 1964. Det ser ut til å være et samrådsmøte mellom sentralstyremedlemmer og faglige aktivister. Emnet er 1. mai 1964: Skal SF satse på eget arrangement eller samarbeid med andre, særlig NKP ? Referatet er håndskrevet med fyldige utdrag av innleggene til de enkelte debattantene. Referatet er ikke datert, men det ser ut til at møtet ble holdt sist i 1963 siden bakgrunnen er et omstridt landsstyrevedtak om 1. mai fra november det året.

Flere eksempler kunne nevnes.

d) *Arne Hjelm Nilsens kontaktnett*

Arbeidet med det faglige stoffet i Arbeiderbladet ga en bred kontaktflate i fagbevegelsen. Sto striden på arbeidsplassene mellom arbeiderpartifolk, kommunister og SF-ere, var dette faglig stoff. Arne Hjelm Nilsen kunne gjennom yrket sitt samle stoff til et omfattende politisk arkiv om Arbeiderpartiets motstandere på venstresiden.

Men han hadde også et nettverk av personer som var innforstått med den kartlegging han drev med og leverte informasjon. En del av LOs distriktssekretærer var med. Ronald Bye forteller fra sin tid som distriktssekretær i Finnmark 1963-1967 at Arne Hjelm Nilsen tok kontakt med ham under et møte i Oslo og ba ham informere om kommunistene og venstreorientertes aktivitet i Finnmark. Bye leverte rapporter til Arne Hjelm Nilsen. Informasjon Bye fikk fra tjenestemenn i de hemmelige tjenestene i Finnmark gikk videre til ham. Og dette foregikk ikke bare i Finnmark.

Oddvar Gøthesen, LO-sekretær i Agderfylkene 1958-1985, har forklart til kommisjonen at Arne Hjelm Nilsen møtte opp på enkelte samlinger for distriktssekretærene og holdt innlegg der han ba dem om hjelp til å skaffe opplysninger om kommunister og SF-folk. Siden førte han samtaler med enkelte sekretærer og skaffet seg informasjon om enkeltpersoner og forhold. Oddvar Gøthesen forklarte videre at Arne Hjelm Nilsen også skrev til ham og ba om opplysninger om bestemte kommunister og andre i distriktet og om tilreisende, f eks kommunister som kom og holdt foredrag: Han ville vite hvem de møtte og hva de foretok seg. Arne Hjelm Nilsen ga korrespondansen et visst konspirativt preg.⁴³² Han signerte ikke med fullt navn, bare med en A, og han ba Gøthesen la være å adressere brevet til ham med fullt navn når han svarte. Et brev fra A, datert 21. januar 1962, ble lagt frem av Gøthesen da han avga forklaring.

Gøthesen fikk inntrykk av at det var ventet at han som LO-sekretær skulle gjøre slikt arbeid. Haakon Lie hadde stilt seg bak og sagt at det var nødvendig at han svarte på spørsmål fra Arne Hjelm Nilsen.

⁴³²Også Chr. Christensen forteller at AHN hadde tendens til en viss konspirativ stil. Når han ringte redaktøren i Morgenbladet, brukte han å presentere seg som "Fredriksen". Chr. Christensen: Av hensyn til rikets sikkerhet. Oslo 1990 s. 143

En distriktssekretær i Nordland, som hadde stillingen i årene rundt 1960, har forklart for kommisjonen både at Arne Hjelm Nilsen hadde talt om registrering av kommunister på sekretærmøte og at han

"hadde da gitt uttrykk for et ønske om å få tilsendt nye opplysninger om kommunister - aktive kommunister i fagforeningene. Vitnet uttalte at han oppfattet Arne Hjelm Nilsen som en saksbehandler for LO på dette området og at det således var LO som ønsket denne oversikten ... Videre hadde Arne Hjelm Nilsen gitt uttrykk for at når man sendte skriftlig informasjon behøvde man ikke å sette på avsender på den skriftlige informasjonen, da han av poststemplet ville se hvor informasjonen kom fra.

Vitnet uttalte at distriktssekretærene for LO ved flere anledninger samles sentralt for møtevirksomhet. Ved slike anledninger vil det være flere sekvenser der forskjellige personer orienterer om sine virkefelt og briefer distriktssekretærene om viktige saker. Vitnet mente å huske at Arne Hjelm Nilsen ved et par tre anledninger var gitt en sekvens der han redegjorde for sitt ønske om å få opplysninger om aktive kommunister.

...
Vitnet uttalte videre at han kun kunne huske to tilfeller der han har gitt informasjon til Arne Hjelm Nilsen med bakgrunn i Hjelm Nilsens forespørsel. Ved begge anledninger ble det sendt skriftlig informasjon."

I Hjelm Nilsen/Bye-arkivet ligger det dessuten et brev fra 1962, stilet til A, fra en som signerer med fornavn. Kommisjonen legger til grunn at dette er en annen av LOs distriktssekretærer i Nord-Norge.

Andre distriktssekretærer i LO, som har avgitt forklaring, kan ikke huske slike innslag på sekretærmøtene. Noen mener at det slett ikke foregikk, andre er usikre. Nå ligger dette langt tilbake i tid. Emnet var dessuten ikke oppe på alle sekretærmøtene, og alle sekretærene var ikke alltid til stede. På grunnlag av de vitneutsagn som foreligger, legger kommisjonen til grunn at Arne Hjelm Nilsen samarbeidet med flere av LOs distriktssekretærer i innsamlingsarbeidet, og at han valgte ut de han mente var mest tjenlige.

Arne Hjelm Nilsen reiste også og oppsøkte særlig viktige informanter. En tidligere fremstående kommunist, som hadde brutt med både kommunistpartiet og Furubotn, meldt seg inn i Arbeiderpartiet og bosatt seg langt fra Oslo, har forklart for kommisjonen at Arne Hjelm Nilsen kom reisende ens ærend for å innhente opplysninger om kommunistene. Haakon Lie hadde ringt på forhånd og introdusert ham.

Trolig gikk det meste av informasjonen inn i Arne Hjelm Nilsens politiske arkiv i 9. etasje i Folkets Hus. I Arbeiderpartiets sentralarkiv finnes det noen brev og notater fra 1950- og 1960-årene som forteller om informasjonsutveksling om personer, om politiske holdninger hos bestemte personer og om kommunistene og andre venstregrupper. Disse knytter seg ikke til Arne Hjelm Nilsens navn.

Hjelm Nilsen hadde kontakter også utenfor partiet og fagbevegelsen. Særlig samarbeidet han med tre redaktører i pressen, den konservative Chr. Christensen, organisasjonssjef i Libertas 1955-1963 og deretter redaktør i Morgenbladet, venstremannen Olav Maaland i Bergens Tidende og Arvid Dyrendahl i Oppland Arbeiderblad. Bare den siste sognet til A-pressen. Redaktørene visste om hverandre og Arne Hjelm Nilsen kunne til en viss

grad kontakte dem når det var viktig for ham å få opplysninger eller synspunkter frem for allmenheten.

e) *Nærmere om Arne Hjelm Nilsens informasjonen til Nordahl*

LO-formannens dagbøker gir et inntrykk av informasjonsstrømmen fra Arne Hjelm Nilsen til Konrad Nordahl (se også under 15.3.4.1 og 15.3.2.2 e). Forholdet mellom dem var i utgangspunktet rent profesjonelt: Som faglig medarbeider i Arbeiderbladet var det naturlig å kontakte Nordahl for opplysninger, kommentarer, intervjuer ol. Men etter hvert gikk informasjonsstrømmen minst like mye den andre veien fra Hjelm Nilsen til Nordahl. Forholdet ble mer personlig. De møttes ofte og de brevvekslet når Nordahl var på reise. Selv om Arbeiderbladet var Hjelm Nilsens arbeidsgiver, ble Nordahl mer og mer hans oppdragsgiver. Hjelm Nilsen ble regnet for å være "Nordahls mann". Flere vitner gir uttrykk for dette i forklaring for kommisjonen, også Haakon Lie. Etter en tid fikk Hjelm Nilsen en viss godtgjørelse av Nordahl for denne virksomheten.

Informasjonen til Nordahl kunne ha både skriftlig og muntlig form. Emnet kunne være motstanderne i fagbevegelsen på venstresiden:

"Hadde tirsdag en lengre samtale med Arne Hjelm Nilsen angående situasjonen. Kommunistene og SF går sammen og tar ledelsen i en del av fagforeningene og bedriftsklubbene. Det er hva vi kan vente, men slikt har vi også opplevd tidligere."⁴³³

Eller det kunne være om faglig østkontakt:

"...rapport angående en kommunistisk fagforeningsuke i Rostock."⁴³⁴

Andre kunne tyde mer på informasjon fra hemmelige tjenester:

"[Konferanse] med Arne Hjelm Nilsen angående Løfsnes. Hvis rapportene er riktige, har han vært i den russiske etterretningstjeneste i mange år. Utenrikskomitéens sekretær skal ha foret ham med stoff. Det er hyggelige tilstander."⁴³⁵

Emnene kunne variere:

"Drakk formiddagskaffe med Arne Hjelm Nilsen. Han kunne blant annet fortelle at det svenske etterretningsvesen nå hadde klart å løse en russisk kode fra krigens tid. Dette hadde ført til at dokumenter kunne leses som blant annet fortalte at John Wivegh ble hyrt som russisk etterretningsagent i 1943 og fortsatte i dette arbeid til sin død i 1955. Han var medlem av LOs sekretariat og medlem av DNA."⁴³⁶

Flere rapporter var om Gerhardsen-familiens kontakt med russiske diplomater:

"Igår ... hadde jeg en samtale med Arne Hjelm Nilsen. Han er vel informert. Han fortalte meg om russernes infiltrering i familien Gerhardsen. Han mener at Werna har intim omgang med Beljakov, som er kommet tilbake til den russiske ambassade. Det er en forferdelig historie. Den

⁴³³Nordahls dagbøker 5.-6.2. 1962 Bind 2

⁴³⁴Nordahls dagbøker 7.7. 1958 Bind 2

⁴³⁵Nordahls dagbøker 22-24.1 1962 Bind 2

⁴³⁶Nordahls dagbøker 5.10. 1966 Bind 2

kan ødelegge DNA som regjeringsparti. Jeg fikk hans tillatelse til å snakke med Halvard Lange om saken."

Litt senere:

"Har fått et hemmelig dokument om russernes infiltrering i familien Gerhardsen. Det er ganske uhyggelig. Bli forholdet kjent kan det bli til stor skade for partiet. Har vist det til Halvard Lange. Fikk dokumentet av en meget pålitelig mann uten at jeg hadde bedt om det ... Har hatt samtaler med Arne Hjelm Nilsen og Hobbelhagen. De informerer meg om ulike ting."⁴³⁷

Rapportene kunne omhandle forhold i Arbeiderpartiet:

"Han fortalte at russerne har infiltrert sterkt blant Stortingets medlemmer. Jeg skal senere få en fortegnelse over dem det gjelder. Det er ikke bare DNAs gruppe."⁴³⁸

Også konflikter i partiet:

"Hadde en lengre samtale med Arne Hjelm Nilsen på Gjestgiveriet, hvor vi spiste formiddagsmat. Det er det samme fiendtlige forhold mellom Oslo Arbeiderparti og sentralledelsen. Han håpet det kunne bli noe bedre nå når Rolf Aakervik var blitt formann i Oslopartiet, men det er vel ikke sikkert. Gerhardsenfamiliens armer er lange. - Reiulf Steen er blitt en kanin."⁴³⁹

Det kunne også røre ved hans eget forhold:

"Arne H tvilte på om han fikk jobben til P.H. [Per Haraldsson] som leder av den faglige avdeling i Arbeiderbladet. Han er ikke noen venn av Rolf Gerhardsen. Jeg sa han skulle få noe godtgjørelse for de tjenester han gjør oss. Det ble han meget glad for."⁴⁴⁰

⁴³⁷Nordahls dagbøker 2.6-11.6. 1958 sitat fra originalmanuskriptet

⁴³⁸Nordahls dagbøker 2.1.1961 Bind 2

⁴³⁹Nordahls dagbok 8.9. 1966 Bind 2

⁴⁴⁰Nordahls dagbøker 4. november 1961 sitat fra originalmanuskriptet

Siste innskudd om Hjelm Nilsen i Nordahls dagbok:

"Arne Hjelm Nilsen døde i dag. Det var kreften som drepte ham. Det var en særpreget person. Han var en utpreget anti-Gerhardsen-dynasti-mann."⁴⁴¹

f) *Parelius Mentsen og Arne Hjelm Nilsen*

Parelius Mentsen avløste Konrad Nordahl som LO-formann på fagkongressen i 1965 og satt en periode til Tor Aspengren, nestlederen, overtok på kongressen i 1969. Det er uklart hvor aktivt Mentsen medvirket i det rapporterings- og avlyttingsystem som hadde utviklet seg i Nordahls tid, og i hvor stor grad han lot det gå videre. Mentsen var orientert om hadde foregått romavlytting i Folkets Hus i Nordahls tid, og Ronad Bye mener at Mentsen sto bak da han ble bedt om å føre videre noe av det Hjelm Nilsen hadde stelt med. Andre tilkjenner Mentsen en mer passiv rolle.

Tor Aspengren forklarte i kommisjonen:

"I 1969, i forbindelse med at han overtok etter Parelius Mentsen, kom A som var sjef for vaktmesterkorpset i Folkets Hus til ham og sa at han hadde koblet ned ledninger som gikk til Store og Lille sal. Det dreide seg om ledninger som kunne benyttes for avlytting. Aspengren spurte om hvem som hadde anvaret for dette, og han svarte at det var Parelius Mentsen som hadde sagt til A at hvis Aspengren hadde spørsmål, så måtte disse tas opp med ham. Aspengren fikk deretter vite av Mentsen at dette var noe Mentsen hadde fått med "på flyttelasset" etter Konrad Nordahl. På uttrykkelig spørsmål fra Aspengren sa Mentsen at han selv ikke hadde benyttet avlyttingsutstyret. Videre sa Mentsen til ham at han fikk henvende seg til Nordahl. Aspengren tok da kontakt med Odd Højdahl, som ga uttrykk for at han heller ikke hadde hatt rede på dette. De diskuterte om de skulle ta spørsmålet opp med Nordahl, men kom til at det var formålsløst på grunn av Nordahls holdninger, som de var kjent med og som ble oppfattet som vanskelige. De tenkte seg heller ikke at virksomheten hadde slikt omfang som det Bye nå har påstått. De trodde nærmest det var noe Nordahl "lekte seg med". (Anonymisert her.)

Arne Hjelm Nilsen var aktiv en tid i Mentsens formannsperiode, men var mye syk og døde altså i 1967. Vi har ingen kilder som gir noe fyldig bilde av forholdet mellom Arne Hjelm Nilsen og Mentsen. Mest sannsynlig er at Hjelm Nilsen drev på omtrent som før så lenge han hadde krefter til det, og at samarbeidet med Erik Næss om avlyttingen fortsatte.

Arne Hjelm Nilsen så med uro på nestformann Aspengrens holdning til kontakt med faglige organisasjoner i Øst-Europa og skrev et notat til den nye LO-formannen, Mentsen, få måneder etter at han overtok: Han var forskrekket over at to fremstående fagforeningsfolk i Oslo, som sognet til Arbeiderpartiet, hadde talt på møte i Norsk Sovjetrussisk Samband om utveksling av faglige delegasjoner mellom de to landene:

"Dette forteller at det nå haster å ta kontakt med Tor Aspengren på den måten som vi tidligere har drøftet at vi må gjøre. Så fort som mulig i høst bør vi ta oss tid til å informere og skolere LOs nestformann, slik at han kan være mentalt skikket til å møte de situasjoner i det ansvarlige verv han har innen fagbevegelsen. På dette området er han for "løs" i fisken, men det er sikkert ikke noe bevisst ved hans handlemåte. Jeg kommer tilbake til saken."

⁴⁴¹Nordahls dagbøker 7.7.67 Bind 2

Hjelm Nilsen grep til pennen straks han leste om møtet i Friheten. Om han sendte brevet er usikkert. Da Tor Aspengren avga forklaring for kommisjonen, kunne han ikke huske å ha blitt "skolert" på dette området. Men brevet forteller iallfall at Arne Hjelm Nilsen regnet med å ha Mentsens støtte i sitt syn på faglig kontakt østover, og at han kunne ta opp en slik sak med Mentsen.

g) *Nærmere om Arne Hjelm Nilsen og overvåkingspolitiet*

Arne Hjelm Nilsens nettverk, hans "familie", var LO og Arbeiderpartiet, og hans "andre hjem" var Folkets Hus og Folketeaterbygningen. Kildene viser at han oppfattet samarbeidet med overvåkingspolitiet som en tjeneste for arbeiderbevegelsen. Han mente å være LOs og partiets mann - også i samarbeidet med de hemmelige tjenestene.

For overvåkingspolitiet var Arne Hjelm Nilsen en verdifull medarbeider i arbeidet med å kartlegge kommunister og andre venstreorienterte. Han hadde "vokst opp" i AUF og partiet og hadde inngående kjennskap til hele arbeiderbevegelsen, særlig til fagbevegelsen. Han hadde et arbeid som sikret at han hele tiden kunne oppdatere kunnskapene. Han hadde interesse og evne til å samle, ordne og lagre informasjon i arkiv og kartotek.

Vel så viktig var det at Arne Hjelm Nilsen hadde åpne dører på toppen i LO, Arbeiderpartiet og Arbeiderbladet. Han kunne henvende seg til hvem som helst som tilhørte hovedstrømmen i partiet og fagbevegelsen som f.eks. distriktssekretærene i LO. Og han kunne bruke Konrad Nordahl eller Haakon Lie som døråpner om det trengtes. Etter hvert fikk han også kontakter til nøkkelpersoner i viktige borgerlige aviser som han kunne bruke. Og han hadde stor arbeidsevne.

Ved å bruke Arne Hjelm Nilsen kunne folk i Politiets overvåkingstjeneste skaffe seg informasjon om personer og forhold i fagbevegelsen, om kommunister og SF-medlemmer uten å avsløre sin interesse ved å spørre direkte. Han var en viktig aktør og innsamler av informasjon for overvåkingspolitiet, trolig den viktigste i partiet og fagbevegelsen.

Men informasjonen gikk også andre veien - ut av Overvåkingsentralen: Som en tjenestemann ga inntrykk for i sin forklaring til kommisjonen, måtte de gi fra seg informasjon for å få informasjon. Til en viss grad er det slik: Det er knapt mulig å stille et spørsmål uten at det inneholder informasjon. Men overvåkingspolitiet gikk lenger: Hjelm Nilsen fikk skriftlige notater og rapporter i kopi samt muntlig informasjon, og han fikk lese utskriftene av de romavlyttingsoperasjoner han åpnet for i Folkets Hus. Avlyttingsoperasjonene i Folkets Hus var fellesoperasjoner mellom ham og politiet. Og han fikk - ifølge en tjenestemann i overvåkingspolitiet - avlyttingsutstyr av politiet til eget bruk.

Den informasjon han fikk av overvåkingspolitiet direkte eller i samarbeid, kunne han formidle videre til ledende folk i LO, Arbeiderpartiet og Arbeiderbladet som hadde interesse av å få kunnskap om politiske motstandere på venstresiden. Av Nordahls dagbøker fremgår det at han også kunne formidle notater og rapporter med

kontraetterretningsmateriale og annen opplysning om hva østeuropeiske diplomater foretok seg i Norge.

På denne måten var Arne Hjelm Nilsen en viktig informasjonskilde for noen få toppledere i arbeiderbevegelsen. Men som en fortrolig medarbeider var han også til enhver tid godt orientert om hvorledes det ble tenkt på toppen i den statsbærende bevegelsen. Kommisjonen har likevel ingen konkrete holdepunkter for å vurdere i hvor stort omfang interne informasjoner og signaler gikk tilbake til Overvåkingssentralen fra Arbeiderparti- og LO-ledelsen. Men kommisjonen har i Overvåkingssentralens arkiv kommet over noen få slike dokumenter:

Det gjelder et internt dokument, stemplet fortrolig, som består av et stenografisk referat fra et forhandlingsmøte med representanter for Orientering i den prosessen som endte med brudd og eksklusjoner, se 15.3.1.5 og 15.7.

Et annet internt dokument var skrevet av AUF-formannen Reidar Hirsti, og delt ut på et sentralstyremøte i AUF 10. oktober 1957. Overskriften var "Kontakten mellom øst og vest på ungdomsfronten". Hirsti slo til lyd for en omlegging: I stedet for å motarbeide kontakten østover burde man overveie bred og offensiv kontakt med ungdommen i øst på bakgrunn av det han kalte "Ungdommens opprør i jernteppelandene", for å stimulere motstanden mot de totalitære regimene. Ungdomskontakten østover var et brennbart tema innad i Arbeiderpartiet. Mange fryktet negative konsekvenser av slik kontakt, og det er grunn til å tro at overvåkingspolitiet ville være engstelig for at slik kontakt kunne åpne for verving av agenter.

Hirsti har forklart for kommisjonen at det er uventet for ham at dette dokumentet hadde kommet på avveier. Han kan ikke tro at noen av sentralstyremedlemmene i AUF har gått til overvåkingspolitiet med det, og peker på at partikontorets representant var den eneste på møtet som ikke var med i AUFs sentralstyre. Det kan bety at dokumentet har gått veien om partikontoret til Overvåkingssentralen.

Kommisjonen har også merket seg et notat i Overvåkingssentralen, datert 7. januar 1956 ved Erik Næss, som inneholder avskrift av et brev til "LOs pressebyrå" med et svar på en kritisk sirkulærartikkel som Ivar Hobbelhagen skrev om den planlagte Ungdoms- og studentfestivalen i Moskva. Brevskriveren forsvarer Festivalplanene, trolig på vegne av Festivalkomiteen.

h) Hvem visste hva?

Kommisjonen har mottatt forklaringer fra en rekke personer som var ledende tillitsvalgte, sekretærer og pressefolk i Arbeiderpartiet og LO. De ble spurt om deres kjennskap til Arne Hjelm Nilsens registreringsarbeid, om samarbeid med overvåkingspolitiet og avlyttingssystemet i Folkets Hus. Selv om mange av nøkkelpersonene er døde, har kommisjonen kunnet spørre et ganske bredt utvalg som en måtte vente var godt orientert om det som foregikk i LO- og Arbeiderpartiledelsen. Det har ikke kommet frem noe som tyder på at overvåkingsarbeidet, avlyttingssystemet i Folkets Hus og samarbeidet med Politiets overvåkingstjeneste noen gang var på

sakslisten i sentralstyret eller landsstyret i Arbeiderpartiet eller LO-sekretariatet. De fleste som Arne Hjelm Nilsen benyttet som informanter visste ikke noe om omfanget av virksomheten, og de kjente heller ikke til samarbeidet med overvåkingspolitiet.

Som nevnt ovenfor ga Mentsen overfor Aspengren uttrykk for at avlyttingsopplegget var noe han hadde fått med "på flyttelasset" etter Nordahl. Flere vitner med innsikt i LO-ledelsen på Nordahls tid tar det for gitt at LO-lederen var orientert. Det virker nærmest utenkelig at et omfattende avlyttingssystem skulle foregå i "hans" Folkets Hus uten hans samtykke - enn si at lojale funksjonærer skulle holde slikt skjult for ham. Som Haakon Lie generelt sier om Nordahl i sin forklaring:

"Jeg jobbet sammen med Nordahl et år eller to. Han skulle vite hva som skjedde. Det var en sterk mann i kontroll."

For tjenestemenn i overvåkingspolitiet må det ha gitt stor trygghet i arbeidet å vite at dette kunne gjennomføres i et så viktig maktsentrum som LOs hovedkvarter i forståelse med den mektige og høyt respekterte LO-lederen.

Yngve Haagensen har forklart at avlyttingsvirksomheten var ukjent for ham til Ronald Byes bok kom. Men da ble han oppsøkt av flere som ga ham opplysninger:

"En av disse var Odd Højdahl, som døde nå i vinter. Højdahl hadde vanket i Folkets Hus siden begynnelsen av 60-årene og kom senere inn i LOs ledelse, i 1969. Odd Højdahl fortalte ham at folk fra Politiets overvåkingstjeneste - Erik Næss - gikk fritt ut og inn av Folkets Hus, og han var helt orientert om hva han drev med. Det samme gjaldt Hjelm Nilsens virksomhet i 9. etasje. Højdahl var i det hele tatt overrasket over at virksomheten der var ukjent for folk som satt sentralt i systemet. LOs kollektive ledelse var imidlertid ikke involvert, og Højdahl hadde ikke noen kontakt med dette overvåkingssystemet, han kjente bare til det. ... Paul Engstad sr ... hadde nær forbindelse med dette overvåkingssystemet.

Højdahl har forøvrig fortalt Haagensen at han ved en anledning tilbrakte en hel dag på Konrad Nordahls kontor og der hørte avlyttingsekspertene beskrive og demonstrere avlyttingsutstyr. Forøvrig var Højdahl opptatt av spørsmålet om hvordan massemedia fikk tak i opplysninger fra LOs interne diskusjoner og impliserte at det også foregikk en avlytting i tilknytning til dette."

Haagensen har videre forklart at da boken "De visste alt..." av Bye m fl kom, ble det gjennomført en undersøkelse i Folkets Hus etter avlyttingsutstyr og konstatert at slikt ikke lenger fantes.

Per Haraldsson, journalist i Arbeiderbladet 1947-1961, siden redaktør og informasjonssjef i LO 1962-1981, delte kontor i avisen med Arne Hjelm Nilsen i flere år. Han legger i sin forklaring vekt på å få frem at "Hjelm Nilsens stilling var ikke, som påstått, noen dekkstilling. Han gjorde sitt arbeide i avisen som de øvrige." Haraldsson forteller at

"det var ofte kveldsarbeid som de var enig om å dele på. Hjelm Nilsen sa da at det var enkelte kvelder han ikke kunne være i avisen fordi han hadde fått et oppdrag av Konrad Nordahl, nemlig å følge med på visse kommunistmøter. Hva slags kommunistmøter sa han ikke noe om."

Per Haraldsson forklarte ellers at han

"forsto dessuten at Arne Hjelm Nilsen hadde forbindelse med Politiets overvåkingstjeneste, idet det fra tid til annen kom en person til Hjelm Nilsens kontor; de to gikk så ut sammen. Ved en

senere anledning presenterte Arne Hjelm Nilsen denne personen for Haraldsson. Det var Erik Næss."

På kommisjonens spørsmål om hans kjennskap til avlyttingsvirksomheten svarte Haraldsson:

"At Hjelm Nilsen hadde drevet avlytting av kommunistmøter, hadde han fortalt Haraldsson allerede i 1956, da de begynte sitt samarbeid i avisen, og Haraldsson var klar over at det var en slik virksomhet Hjelm Nilsen nå drev i rom 902."

Når det gjaldt virksomheten i 9. etasje i Folkets Hus nevnte Haraldsson at

"Arne Hjelm Nilsen kom til ham en gang i 1963 og sa at han hadde fått adgang til å disponere rom 902, og Haraldsson fikk forståelsen av at her skulle han holde seg vekk."

På spørsmål om hvem som ellers kjente til virksomheten sa Haraldsson at han var

"usikker på om den virksomheten Arne Hjelm Nilsen drev var kjent i LO. Han antar at de øvrige tillitsmennene ikke kjente til den. Han vet at Einar Strand ⁴⁴² ikke kjente til den, og han regner heller ikke med at Parelius Mentsen kjente den før han ble informert av Nordahl i forbindelse med dennes avgang. Det er således mye som taler for at dette var en virksomhet Konrad Nordahl nærmest drev i egen regi. I tillegg må imidlertid også Paul Engstad sr. - kontorsjefen - ha kjent til den, han måtte blant annet ordne det praktiske."

Ivar Mathisen, sekretær i Oslo Arbeiderparti 1956-1968, regnet med

"at Hjelm Nilsen hadde sine kontakter i LO-ledelsen, og at han hadde fortsatt den virksomheten som Hobbelhagen hadde drevet. Det var noe fordekt over denne virksomheten, en utpreget grad av hemmeligholdelse. Virksomheten antok man var knyttet til kampen mellom kommunister og Arbeiderpartifolk i fagbevegelsen. Det var jo slik at det her var en stor gråsoner av personer som ikke hadde noen fast politisk tilknytning og som kampen sto om. Det gjaldt å sikre seg at disse ikke havnet hos motparten."

Ellers kjente han lite konkret til Arne Hjelm Nilsens kartleggingsarbeid av kommunister o l, men Mathiesen nevnte i sin forklaring at Einar Gerhardsen hadde kommet til ham etter et sentralstyremøte og

"spurt ham nokså bryskt om Mathiesen var klar over at Werna Gerhardsen var overvåket. Det var ikke Mathiesen klar over, men han kjente til at Hjelm Nilsen var svært opptatt av forbindelsen mellom Werna Gerhardsen og Beljakov. Mathiesen tilføyer at han, som representant for AUF var med på delegasjonsreisen til Sovjet i 1954, da forbindelsen oppsto. Episoden med Einar Gerhardsen fant sted noen år etter reisen. Hjelm Nilsen var meget opptatt av forbindelsen. Han prøvde bl a å få bekreftet av Mathiesen at det på reisen hadde oppstått en forbindelse som kunne være politisk farlig."

På spørsmål om Mathiesens kjennskap til Erik Næss, svarte Mathiesen at han også kjente ham:

"Første gang han traff Næss var før avreisen til Sovjet i 1954. Næss kom da opp på Mathiesens kontor i AUF og spurte om han kunne rapportere til Politiets overvåkingstjeneste om det som foregikk på delegasjonsreisen. Dette syntes Mathiesen var en rimelig oppgave for en nordmann. Da han kom tilbake dikterte han et referat fra reisen - program mv, men ikke personopplysninger

⁴⁴²Hovedkasserer i mange år

- til bånd. Dette ble så skrevet ut i Arbeiderbladet uten at Mathiesen kan huske bakgrunnen for det."

Senere var Mathiesen og Næss sammen i den såkalte "badegruppen".

"Her hendte det fra tid til annen at man kom inn på politiske spørsmål, og det fremgikk at Næss oppfattet alle som skrev under på resolusjoner mv med venstreradikalt tilsnitt som unasjonale kommunister, kommunist sympatisører mv. Mathiesen og for så vidt også Rolf Hansen var til tider sjokkert over Næss' enkle resonnementer i denne forbindelsen. For øvrig har han ikke noe kjennskap til de forbindelser Næss måtte ha hatt med folk i fagbevegelsen eller i partiet. Mathiesen har aldri før Byes avsløringer hørt rykter om den virksomheten som foregikk i 9. etasje. Mathiesen tilføyer at han selv jobbet på Akers Mekaniske verksted fra 1937-1949 og hadde erfart kampen med kommunistene på nært hold. Ut fra hans tankeverden var bruk av slike metoder helt unødvendig for å kartlegge kommunistenes virksomhet."

Paul Engstad jr, journalist i Arbeiderbladet i femti- og sekstiårene, forklarte at

"på bakgrunn av den tids politiske situasjon var det alminnelig kjent at Nilsen fulgte med i fagforeningene, hvem som møtte frem under årsmøte m v, og at det skjedde en registrering av kommunister."

Tor Aspengren har forklart at Hjelm Nilsens registreringsvirksomhet og samarbeid med overvåkingspolitiet var ukjent for ham til det kom frem i Ronald Byes bøker.

Leif Haraldseth har forklart for kommisjonen at denne virksomheten var ukjent for ham siden han kom inn i det sentrale apparatet som LO-sekretær, nestleder og leder etter Arne Hjelm Nilsens tid.

Andre fremstående Arbeiderparti-folk i forskjellige sekretærstillinger har forklart i kommisjonen at de visste lite eller ingen ting om virksomheten til Arne Hjelm Nilsen.

De tre AUF-lederne, Reidar Hirsti (1955-1958), Bjartmar Gjerde (1958-1961) og Reiulf Steen (1961-1964) har forklart seg for kommisjonen at de ikke har kjennskap til disse forholdene. Steen la likevel til at han satt med et inntrykk av at Arne Hjelm Nilsen "hadde oppgaver ut over å være vanlig journalist."

Hva visste partilederne - Einar Gerhardsen som satt frem til 1965, og Trygve Bratteli som var partileder 1965-1975?

Så langt kommisjonen har kunnet finne ut, finnes det ikke noe privatarkiv etter Gerhardsen med innhold som kan kaste lys over spørsmålet. Som partileder ga han signalet til bred politisk mobilisering mot kommunistene med Kråkerøy-talen i 1948, og med den store interesse og innsikt han hadde i organisasjonsforholdene i arbeiderbevegelsen kjente han godt til den kampen som foregikk på arbeidsplasser og i

fagbevegelsen. Forholdet til broren Rolf var så nært at det er lite sannsynlig at Rolfs kontakt og samarbeid med tjenestene var ukjent for ham. Som statsminister i etterkrigsårene var han i hovedtrekk orientert om den beredskap som ble bygget opp, også når det gjaldt tiltak for å verne "rikets sikkerhet". Jens Chr. Hauge, justisminister og forsvarsminister, var hans nære medarbeider og personlige venn. Som statsminister, før november 1951, da han ble avløst av Oscar Torp, hadde han Kai Knudsen som sekretær. Knudsen var også formann i Koordineringsutvalget. Da Gerhardsen ble statsminister igjen i 1955 samarbeidet han nært med Andreas Andersen, som var formann i Koordingeringsutvalget og sekretær for Regjeringens sikkerhetsutvalg. Lederne for Koordineringsutvalget hadde rapporteringsplikt til statsministeren. Protokollene fra Koordineringsutvalget ble forelagt statsministeren. De inneholdt mye informasjon om overvåking og kartlegging av kommunistene - men ikke eksplisitt om metoder. Det er også kjent at Gerhardsen visste at flere i partiledelsen var kritiske til hans og familiens kontakt med sovjetiske diplomater med KGB-tilknytning, og han visste at det verserte rapporter fra tjenestene om denne kontakten. Han hadde som kjent også en tid mistanke om at hans kone ble telefonavlyttet.

Det må anses på det rene at Gerhardsen ikke kjente virksomheten som ble etablert i 9. etasje i Folkets Hus. Spørsmålet om hva han, statsminister Oscar Torp, og eventuelt andre medlemmer av Regjeringens sikkerhetsutvalg har kjent til av samarbeid om slik virksomhet på et tidlig tidspunkt er vurdert under 16.2.2 og 16.3.1.2. Det er ellers grunn til å tro at det skisma om sikkerhetspolitikken som utviklet seg på femtitallet i partiledelsen virket til at informasjonstilgangen til partiformannen på enkelte områder ble magrere.

Trygve Bratteli arbeidet på partikontoret de første årene etter krigen. Oppgjøret med kommunistene kjente han selvsagt til og var med på som nestformann i partiet. Faglig sekretær Hobbelhagen så han daglig. Dessuten var Bratteli leder i Forsvarskommisjonen av 1946 og kjente inngående til de beredskapstiltak som ble utviklet da den kalde krigen satte inn. Fra 1950 satt han på Stortinget og fra 1951 i regjeringen i mange år på tunge poster. Trolig var han blant de statsrådene som var best orientert om den sikkerhetspolitiske situasjonen.

Hvor mye han visste om det praktiske samarbeidet mellom tjenestene og organisasjonsledd i LO og Arbeiderpartiet er vanskelig å fastslå med det kildematerialet kommisjonen har til disposisjon. På spørsmål fra kommisjonen om hvorvidt Bye som partisekretær holdt partifomannen, Trygve Bratteli, orientert om kontakten med Næss, har Bye forklart:

"Trygve Bratteli fikk fra tid til annen dokumenter som Bye hadde fått av Erik Næss. Det var imidlertid få slike dokumenter som ble gitt videre i sin helhet. Bye benyttet vanligvis dokumentene som grunnlag for utarbeidelse av notater, muntlig informasjon m v. Bratteli fikk dokumentene i taushet og leverte dem tilbake i taushet. Jakob Grava fikk også se dem, for så å levere dem tilbake til Bye."

Kommisjonen finner det lite sannsynlig at Bratteli var orientert om avlyttingssystemet fra 9. etasje i Folkets hus.

15.4. Sluttfase - Ronald Bye i LO og som partisekretær

15.4.1. *Ronald Bye i LO sentralt*

Ronald Bye kom til Oslo ved årsskiftet 1967-68 for å arbeide i LO sentralt med en vervekampanje etter å ha virket i Finnmark og Gjøvik som distriktssekretær. Halvannet år senere, våren 1969, ble han av landsmøtet i Arbeiderpartiet valgt til partisekretær etter Haakon Lie og flyttet fra LO-kontoret i Folkets Hus til partikontoret i Folketeaterbygningen.

Da han kom til LO overtok han kontoret i 9. etasje etter Arne Hjelm Nilsen som var avgått ved døden et halvt års tid tidligere. Han har altså forklart at han overtok kartotek og arkiv etter Arne Hjelm Nilsen og brente det meste, men tok vare på en del. Videre har han forklart at han videreførte samarbeidet med overvåkingspolitiet, først og fremst gjennom kontakt med Erik Næss, at han tok imot materiale fra Næss og ga informasjon til ham.

15.4.1.1. Ronald Bye og Hjelm Nilsen/Bye-arkivet

Dette arkivet er omtalt under 15.3.2.2 c. En del av dokumentene er datert etter årsskiftet 1967-68, da Bye kom til LO, og flere er altså fra hans tid som partisekretær 1969-1975. Dokumentene er stort sett av samme type som fra Hjelm Nilsens tid: Politiske analyser av forhold på venstresiden, motsetninger innenfor studentverdenen og i Sosialistisk Folkeparti, dokumenter om kontakt med organisasjoner i Øst-Europa, personopplysninger mv. Et par dokumenter er utskrifter fra telefonkontroll. Flere dokumenter gjelder ml-bevegelsen.

Også i denne delen av samlingen er det spor av at dokumenter har gått begge veier mellom overvåkingspolitiet og Ronald Bye. Enkelte papirer som finnes i en uferdig form i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet, er funnet igjen i en mer gjennomarbeidet eller omarbeidet form og med noe senere datering i Overvåkingsentralen. Andre er kopier av originaldokumenter fra Overvåkingsentralen. To dokumenter er avskrifter av artikler i POT-meddelelser. To dokumenter er utskrifter fra telefonkontroll. Et dokument er signert EN (Erik Næss) og stilet til RB (Ronald Bye). Det handler om SUFs forestående landsmøte og bygget etter alt å dømme på romavlytting.

Det finnes også et detaljert referat fra en lukket landskonferanse i NKP i 1974 - altså fra slutten av Byes sekretærperiode (Offentliggjort i De visste alt ... side 161 ff.).

Disse funnene stemmer med det Bye har forklart. Han har også forklart at arkivet inneholdt lydbånd fra avlyttingen i Folkets Hus. Men dette er ikke å finne i samlingen, slik den foreligger nå.

15.4.1.2. Romavlytting i Folkets Hus

Bye har forklart til kommisjonen at han overtok oppgavene til Arne Hjelm Nilsen med avlytting i Folkets Hus og samarbeidet med overvåkingspolitiet, først og fremst med Erik Næss. Det var Parelius Mentsen, LOs leder, og Paul Engstad sr, kontorsjef i LO, som ønsket at han skulle gjøre det:

"Bye fikk utlevert nøklene til kontoret i 9. etasje av Paul Engstad senior. Koden til Jøllingeskabet der fikk han av Ingrid Haugen, som hadde vært Hjelm Nilsens samboer ...

I pengeskabet lå høretelefoner samt "Gompen", et relé som ble benyttet ved avlyttingen. Bortsett fra Bye måtte Erik Næss ha hatt koden. Erik Næss hadde nøkler til kontoret og kunne komme og gå som han ville. Hans primære formål ved å oppsøke kontoret var å lytte på det som foregikk rundt i bygningen. Dette kontoret var Ronald Byes eneste kontor i Folkets Hus ...

Da Bye kom til kontoret på Youngstorget ble det etablert fast kontakt mellom ham og Næss. Kontakten var imidlertid ikke særlig hyppig. Bye følte seg ikke særlig bekvem med denne side av virksomheten som sekretær i LO, han var først og fremst opptatt av å gjøre faglig arbeid.

Det hendte at Næss brukte kontoret uten at Bye var der. Det kunne være på kveldstid når det foregikk noe av interesse i bygningen. Bye er ikke kjent med om det ved siden av Næss kan ha vært andre i Politiets overvåkingstjeneste som har drevet avlytting fra hans kontor i Folkets Hus. Det han vet er at minst to andre personer i POT har kjent til systemet, idet disse var med den gang det ble installert mikrofoner på Arne Kokkvolls kontor i arkivet."

Det går frem av Byes forklaring at teknologien nå er forbedret fra det utstyr en tjenestemann i overvåkingspolitiet tidligere har forklart seg om. Bye kunne flytte bananstikker og skifte fra rom til rom. Det var ikke lenger nødvendig å gå inn på forsterkerrommet for å koble seg til et annet rom.

Om avlyttingen av Arne Kokkvolls kontor har Bye forklart:

"Når det gjelder operasjonen mot Arbeiderbevegelsens Arkiv, hadde den sin bakgrunn i at Erik Næss og for så vidt også Bye mente at arkivet, hvor Arne Kokkvoll var leder, var et politisk interessant sted - man skulle gjerne vite hva som ble sagt i samtale der. Det var blant annet møtested for en rekke personer som man oppfattet som nokså "tvilsomme", blant annet ambassadepersonell fra Sovjetunionen. Næss og Bye besluttet derfor å legge inn mikrofoner i arkivet, slik at samtaler der kunne avlyttes. Operasjonen er beskrevet i "De visste alt" og "9. etasje". Ved operasjonen deltok foruten Næss to andre tjenestemenn fra POT og en teknisk kyndig person som Bye antok var tjenestemann i Televerket, noe han mener å huske med grunnlag i at mannen bar tjenestelue, uniformslue for Televerket med OTA eller annet emblem som viste tilknyttingen. Samtlige presenterte seg for Bye, men han kan i dag ikke huske navnene. Bortsett fra disse var A [vaktemester] med på denne operasjonen. A var informert om avlyttingssystemet, og kunne blant annet bidra på den måten at han sørget for å flytte et møte som var av avlyttingsmessig interesse til et lokale hvor det var slikt utstyr. Han var også en av Næss' informanter." (Anonymisert her.)

I en tilleggsforklaring presiserer Bye at denne romavlyttingen av Arne Kokkvolls kontor ble koblet til systemet i 9. etasje.

Kommisjonen har også mottatt forklaring fra tjenestemenn ved overvåkingsentralen om installasjon av avlyttingsutstyr på et kontor i Folkets hus som kan ha vært Kokkvolls. Bye har videre forklart om avlytting av andre lokaler:

"Fra kontoret i 9. etasje kunne man også via en telefon på Paul Engstad seniors kontor lytte på det som foregikk i Festsalen i Bygningsarbeidernes Hus. Derimot var systemet ikke tilkoblet Foketeaterbygningen eller Samfunnshuset, men på grunnlag av dokumenter Bye har sett, mener han at det kan ha vært drevet avlytting i Samfunnshuset."

15.4.1.3. Lytteaktiviteten i Folkets Hus - hvor lenge?

Bye kjenner ikke til når avlyttingsutstyret i 9. etasje ble installert, men forklarer at det var i funksjon i hele hans tid som LO-ansatt. Etter den tid var han ikke innom kontoret i 9. etasje.

Bye forklarer at da han var blitt partisekretær, rådførte han seg med Paul Engstad sr og Erik Næss, og de ble enige om at avlyttingssystemet skulle rigges ned og kontoret ryddes. Dokumentene ble fjernet og lagt i en bankboks (se også under 15.3.2.2 c). Han gikk ut fra at utstyret ble nedrigget som avtalt, men sikker er han ikke. Som partisekretær tok han imot dokumenter som skrev seg fra avlytting uten at han vurderte hvorledes de teknisk hadde kommet i stand:

"Det var først i forbindelse med arbeidet med boken "Sersjanten" at Bye begynte å reflektere over spørsmålet om avlyttingssystemet i 9. etasje ble nedrigget eller ikke. Han regner nå med fire alternativer over hva som skjedde.

1. At systemet ikke ble nedrigget.
2. At det skjedde en delvis nedrigging slik at mikrofonene var til stede slik at det lot seg gjøre å koble disse til avlyttingsapparater når det var behov.
3. At avlyttingen skjedde ved at overvåkingspolitiet rigget opp avlyttingsutstyr i forbindelse med den virksomhet de ønsket å avlytte.
4. At det ordinære og legitime opptakssystem i huset kunne benyttes, dvs at man så å si "bestilte opptak" ilegitimt."

Kommisjonen har ikke fått frem opplysninger som kan avklare helt når avlyttingsutstyret ble nedrigget. En tjenestemann i overvåkingspolitiet mener det ble tatt ned da Hjelm Nilsen døde. Kommisjonen legger til grunn at det var intakt i Ronald Byes tid i LO. Tor Aspengrens forklaring kan tyde på at det ble tatt ned trinnvis og helt avvirket en gang i 1969 (15.3.2.2.).

Yngve Haagensen har forklart at ifølge Per Haraldsson var Erik Næss å se i Folkets Hus helt frem til slutten av 1970-tallet, da han fikk høre at det ikke var flere informasjonen å få der.

Opptaket av NKPs landskonferanse 1974 i G-salen, som Bye har offentliggjort i boken "De visste alt ...", behøver ikke være gjort fra kontoret i 9. etasje. Det er ikke helt klart hvorledes dette opptaket ble til. Det kan tenkes at den som gjorde opptaket handlet i god tro. Det var vanlig at vaktmestrene fikk i oppdrag av dem som bestilte møtet å skaffe opptak. Vedkommende kan ha gått ut fra at opptaket var bestilt av NKP, men det er på

det rene at NKP ikke har bestilt opptaket.⁴⁴³ Ronald Bye hevder bestemt at han fikk utskriften av opptaket fra Erik Næss. Det er videre på det rene at iallfall en av vaktmestrene i Folkets Hus samarbeidet med Næss.

15.4.1.4. Avlyttingssystem i Folkets Hus og liknende hus - oppsummering

Romavlytting i Folkets Hus ser ut til å ha hatt varierende former. Syv-åtte forskjellige systemer kan etterspores:

- Avlytting av NKPs landsmøte tidlig på femtitallet, trolig i 1951, fra Ruseløkkabunkerer, montert av Asbjørn Mathiesen. Se under 13.7.4.1.
- Avlytting fra siderommet med informant innenfor og forskjellig teknologi. Se under 13.3.2.2.b).
- Avlytting fra 9. etasje ved Politiets overvåkingstjeneste og Hjelm Nilsen/Bye. Se samme sted.
- Avlytting av kombinert møterom/fagforeningskontor for malersvennene eller murerne ved de samme operatørene. Se samme sted.
- Avlytting av Arne Kokkvolls kontor fra 9. etasje - ved Politiets overvåkingstjeneste og Bye. Se samme sted.
- Ialffall en gang, trolig i 1961, ble en mikrofon plassert i den "gamle" Store Sal i Folkets hus ("Lillesalen" etter at nybygget kom med "ny" Storsal) med linje til et annet rom i bygningen. Tjenestemenn fra Overvåkingsentralen utførte dette og hadde assistanse fra en ansatt i Televerket. Se under 8.4.2.4.
- Avlytting fra Bygningsarbeidernes hus til telefon i Folkets Hus og videre til 9. etasje. Se under 15.4.1.2.
- Opptaket av NKPs landsmøte 1974 - trolig gjennom det vanlige systemet for "legale" opptak, selv om det skjedde bak møtearrangørens rygg. Se under 15.4.1.3.

Av andre lokaler enn Folkets Hus som organisasjoner i arbeiderbevegelsen brukte, vet vi altså at Festsalen i Bygningsarbeidernes hus i Henrik Ibsens gate kunne avlyttes fra Folkets Hus, at et NKP-møte i Oslo Typografiske Forenings hus i Wilsesgt ble avlyttet i 1955 (se under 9.6.2.3), og at et NKP-møte i "Det gamle arbeidernesamfundet", Torggt 14, ble avlyttet i 1950. For at disse møtelokalene skulle kunne avlyttes var det hensiktsmessig med en viss medvirkning fra eiersiden, som var organisasjoner i arbeiderbevegelsen. I det minste måtte det lånes ut nøkler.

⁴⁴³Flere NKP-folk som hadde med dette møtet å gjøre er har avgitt forklaring og nekter bestemt at noe slikt opptak var bestilt - og kan heller ikke tenke seg at noen "fraksjon" kan ha funnet på å bestille det.

I Folketeaterbygningen har kommisjonen påvist avlyttingsutstyr som var murt inn i veggen ved Prøvesalen. Det er ikke på det rene når dette utstyret ble montert. Som nevnt annet sted hadde NKP møter der, og Furubotn-fraksjonen brukte lokalet etter splittelsen i NKP. Kommisjonen finner det lite sannsynlig at slikt utstyr kunne monteres i veggen uten at dette var kjent og godtatt av andre som holdt til i bygningen.

Det som foregikk i den store møtesalen i Arbeidersamfunnets hus, Samfunnssalen, kunne allerede på femtitallet gjennom et fast høytaleropplegg avlyttes fra Arbeidersamfunnets kontor i samme bygning uten at møtedeltakerne behøvde vite om det. Sosialistisk Folkeparti hadde flere av sine landsmøter i denne salen. Men kommisjonen har ikke funnet materiale som dokumenterer at disse møtene ble avlyttet eller tatt opp på bånd av utenforstående.

15.4.1.5. Hvem kjente til romavlyttingen i Byes tid?

Slik Bye forklarer seg, var altså dette systemet kjent av Erik Næss og flere i overvåkingspolitiet som var med på virksomheten. Bye mener videre at ledelsen i overvåkingspolitiet har kjent til virksomheten i Asbjørn Bryhns tid:

"Erik Næss' virksomhet i Folkets Hus måtte ha vært kjent av ledelsen i POT. Næss benyttet såpass mye tid der, og han måtte nødvendigvis forelegge sine foresatte avlyttingsrapporter som kom fra Folkets Hus. Det utspant seg videre en episode da Bryhn gikk av i 1967 og Haarstad kom: Næss kom til Bye og sa at man nå hadde fått ny sjef, og at de derfor måtte opptre varsommere når det gjaldt denne virksomheten. Dessuten indikerer virksomhetens karakter og omfang at den måtte være kjent for Næss overordnede. Når så mange som tre personer ved Næss' avdeling i POT kjente til dette, er det lite tenkelig at dette ikke har vært kjent for ledelsen. For øvrig innebar ikke sjefs skiftet noen mer "varsom" virksomhet - den fortsatte som før."

Bye ble senere foreholdt at Haarstad tiltrådte som overvåkingssjef et halvt år før Bye begynte i LO sentralt. Bye svarte til det

"at han mintes bestemt at Erik Næss hadde sagt akkurat dette. Han mente at forklaringen måtte være at Næss hadde handlet ut fra 'konsesjoner' fra Bryhn en tid etter at Bryhn var gått av, og at den nye sjefen trengte tid til å gå seg til og at det var tale om en eller annen form for gjennomgang av tjenesten som nå var kommet til dette avsnittet. Vitnet la til at som han før hadde påpekt ble det ingen reell endring, selv om vitnet ikke kunne vite sikkert om Haarstad var orientert om avlyttingsvirksomheten i Folkets Hus."

Spørsmålet om Bryhns og Haarstads kjennskap til virksomheten er nærmere behandlet under 16.3.1.

Bye forklarer at det var Paul Engstad sr og LO-leder Parelius Mentsen som var interessert i at Bye fortsatte med virksomheten etter Arne Hjelm Nilsen. Bye rapporterte først og fremst til Mentsen, helst muntlig.

Han rapporterte ikke til LOs nestleder, Tor Aspengren, og mener virksomheten var ukjent for ham, og at forholdet mellom Mentsen og Aspengren var slik at dette er sannsynlig.

Derimot forklarer Bye at han noen ganger rapporterte til Haakon Lie, at han flere ganger var innom partikontoret hos Haakon Lie og leverte skriftlige notater til ham. Haakon Lie avviste i sin forklaring at det skulle ha skjedd, se under 15.4.1.5.

Jakob Grava, partisekretær Ronald Byes kontorleder, bekrefter selv i sin forklaring at han hørte om delte oppfatninger i NKP om samlingen i SV, og at det hadde kommet til uttrykk på et NKP-møte. Slik Grava ordla seg, antar kommisjonen at dette kunne bygge på avlyttingsreferatet fra NKPs landskonferanse i 1974.

Kommisjonen legger til grunn at Ronald Bye overtok Arne Hjelm Nilsens kontor i 9. etasje i Folkets Hus ved årsskiftet 1967-68, at avlyttingsutstyret fremdeles var intakt, og at det ble etablert et samarbeid med Erik Næss om avlyttingen og om utveksling av dokumenter. Kommisjonen legger videre til grunn at LOs kontorsjef og leder var orientert om dette og at samarbeidet var kjent av flere i Overvåkingsentralen. Ellers er vitneutsagnene motstridende om hvem som var orientert, men det er på det rene at det var en svært liten krets som visste hva som foregikk, og at samarbeidet med overvåkingspolitiet aldri var sak på noen vanlig dagsorden i sentralstyret i Arbeiderpartiet eller i LO-sekretariatet.

15.5. Relasjoner mellom overvåkingspolitiet og folk i organisasjonsledd i LO og Arbeiderpartiet andre steder i landet - noen eksempler

Både de hemmelige tjenestene, LO og Arbeiderpartiet hadde sine sentra og ledere i hovedstaden. Men hvordan var relasjonene mellom de hemmelige tjenester og organisasjonsledd og folk i fagbevegelse og Arbeiderparti rundt i landet? Hvilke konsekvenser fikk forholdene i Oslo?

Det må gis forskjellige svar: Nord-Norge og spesielt grensestrøkene hadde særlige sikkerhetsproblemer. Kartleggingen av kommunister krevde mer i områdene der NKP sto sterkt enn steder der en kommunist var et særsyn. Var området sikkerhetsmessig sensitivt, fikk arbeidet preg av det. Personkonstellasjonene hadde også sitt å si for hva som utviklet seg av kontakt og samarbeid.

Å undersøke hvert politidistrikt med mange lokalsamfunn for å klarlegge disse relasjonene i hele landet, ville være en særdeles krevende oppgave, til dels uløselig fordi så mye kildemateriale er tapt. Mange av aktørene er forlengst døde og mens de levde skrev og snakket de sjelden om slikt i utrengsmål. Men å foreta en fullstendig undersøkelse er heller ikke nødvendig, slik kommisjonen forstår sitt mandat.

Kommisjonen har valgt å se på noen få lokalsamfunn og regioner der det var spesielle relasjoner mellom folk i Arbeiderpartiet/fagbevegelsen og særlig overvåkingspolitiet. Liknende forhold kan finnes flere steder, men i andre lokalsamfunn vil slikt være ukjent. Eksempler sier altså noe om hva som kunne forekomme, men de er ikke et representativt uttrykk for hva som totalt faktisk forekom.

15.5.1. Sør-Varanger og A/S Sydvaranger

Kommunen ble i den kalde krigen et særlig sensitivt område sikkerhetsmessig og politisk: Her møttes NATO og Sovjetunionen ved en felles grense. På sovjetisk side fantes store militæranlegg både for fly, marine og bakkestyrker. På norsk side lå den viktige bedriften A/S Sydvaranger.

I fagforeningen i Kirkenes, Nordens Klippe, hadde kommunistene dominerende innflytelse i store deler av tiårene etter krigen, mens Arbeiderpartiet dominerte den noe mindre foreningen ved gruvene i Bjørnevatn. Langt tilbake i tiden, lenge før den russiske revolusjon, hadde det være kontakt mellom radikale krefter på norsk side og revolusjonære i Russland. Komintern hadde kontor i Vardø i 1920-årene. Under krigen fikk Den røde armé hjelp av norske partisaner bak de tyske linjene. Øst-Finnmark ble befrikk av sovjetiske styrker i 1944. Mistanken om agentvirksomhet for Sovjetunionen etter krigen hang over partisanmiljøene. I noen få tilfeller ble spionasje avslørt og pådømt. Selv om de dømte ikke var medlemmer av Kommunistpartiet, sognet flere av dem til sovjetsympatiserende miljøer, og en hadde stått på kommunevalgliste for kommunistene. Kommunistene sto sterkt i Finnmark og var det nest største partiet, og de fikk ett av Finnmarks fire stortingsmandater både i 1945 og i 1953. Flere kommuner hadde kommunistordfører en tid. I regjeringskontorene og organisasjonskontorer sørpå var det uro over den partipolitiske situasjonen i Finnmark. Nordahl forteller at etterretningsmannen Hans Engebretsen i 1951 etter et oppdrag der nord tok opp med Nordahl "at LO fikk en spesiell mann der oppe til å ta seg av arbeidet og organisere virksomheten i fagforeningene slik at en kunne få endret på kommunistenes dominerende innflytelse".

Det var først og fremst Arbeiderpartiet som hadde krefter til å føre kamp mot kommunistene i Finnmark. De var størst. De borgerlige partiene hadde forholdsvis liten tilslutning og svake organisasjoner.

Nabolaget i øst og den kalde krigen ga kampen mot kommunistene en spesiell sikkerhetspolitisk dimensjon. Sannsynligvis var det mer enn tilfeldig at da LO valgte å flytte distriktskontoret fra Hammerfest til Kirkenes - nærmere grensen - plukket LO-lederen Nordahl ut en partifelle som var etterretningsoffiser og tok kontakt med oberst Evang som straks gikk med på å gi ham et halvt års permisjon, slik at han kunne gjennomføre flyttingen på nyåret 1954.

Noe senere samme året ble en ledende AUF-tillitsmann sendt nordover som partisekretær i Øst-Finnmark Arbeiderparti. Han har i sin forklaring til kommisjonen lagt vekt på at kampen mot kommunistene var ett av hans oppdrag, og at det lyktes i hans tid å skille ledelsen av Nordens Klippe fra kommunistene.

En tidligere ledende ansatt ved A/S Sydvaranger har forklart til kommisjonen at i hans tid i 1960-årene ble det ikke ansatt kommunister, hvis en på forhånd visste at de var det, og at en prøvde å bli kvitt kommunister som alt var ansatt, selv om det langt fra lyktes å fjerne alle.

Det kom en ny personalsjef som hadde vært faglig tillitsmann ved en kjemisk bedrift sørpå. Etter en tid som personalsjef ved en større statsbedrift kom han til Kirkenes. Etter det den tidligere ledende ansatte forsto kom forslaget om ansettelsen fra sentralt partihold. Sannsynligvis hadde Parelius Mentsen, styremedlem i A/S Sydvaranger, tatt det opp med administrerende direktør, som satt i Oslo.

Samme tidligere ledende ansatte har forklart i kommisjonen at det var

"viktig å hindre at de relativt fåtallige aktive kommunistene skulle få en uforholdsmessig sterk stilling i bedriften ...[og at]...på samme tid var man oppmerksom på at Politiets overvåkingstjeneste nødvendigvis måtte følge med i personellsammensetningen i grenseområdet med bakgrunn i den kjente spionasjevirksomhet som eksisterte der."

Det ble personalsjefens oppgave å ha hånd om dette uten at bedriftsledelsen blandet seg opp i hvilke kontakter han hadde, men vitnet regnet med at han hadde "god kontakt med LO-arkivene og sannsynligvis med sikkerhetspolitiet i distriktet":

"Ved ansettelse var det således [personalsjefens] oppgave å passe på at det ikke kunne hefte noen sikkerhetsmessige eller politiske problemer ved de personene man ansatte. Dette var viktig både med hensyn til bedriften der man ikke ønsket å ansette flere kommunister som kunne styrke kommunistenes stilling i bedriften, og med hensyn til den sikkerhetsmessige situasjon som var i distriktet. Samfunnet var preget av den kjente russiske spionasjevirksomhet i området. Således hadde [personalsjefen] en oversikt over alle de personer en trakk inn i området utenfra samt at han kartla hvor de kjente og aktive kommunistene var plassert i A/S Sydvaranger."

Kommisjonen har ikke funnet skriftlige spor i overvåkingspolitiets arkiver om kontakten med personalsjefen, og for folk i overvåkingspolitiet kunne bildet av hva som gikk for seg fortone seg annerledes. En av dem har forklart til kommisjonen:

"Myten om kommunistene og kommunistforfølgelse er etter vitnets oppfatning sludder. I løpet av tretti år i Politiets overvåkingstjeneste har han aldri fulgt en kommunist fordi han var kommunist. Han har i ettertid, i senere år, snakket med kommunister om dette, og de har selv sagt at det var overdrevet frykt det at de var forfulgt av overvåkingstjenesten."

Flere av tjenestemennene i de hemmelige tjenestene i Finnmark i 1950-årene var arbeiderpartimedlemmer: Halfred Skau var etterretningsoffiser ved grensekommisariatet og aktiv lokalpolitiker. Andre tjenestemenn i overvåkingspolitiet var medlemmer.

Av forklaringen til en pensjonert etterretningsoffiser fremgår det at han sammen med Halfred Skau gjennomførte en romavlytting av et møte i Nordens Klippe etter oppdrag fra Politiets overvåkingstjeneste. Det nærmere tidspunkt på 1960-tallet er noe uklart. Møtet ble holdt i Storsalen i Samfunnshuset, som ligger sentralt i Kirkenes. Opptakeren ble montert under scenen med mikrofoner på talerstolen og i salen. Når Fst/E tok på seg oppdraget, var det fordi overvåkingspolitiets folk ville bli gjenkjent straks de viste seg i Samfunnshuset. Det er ikke indikasjoner på at operasjonen skjedde i forståelse eller samarbeid med politiske instanser i Sør-Varanger.

Ronald Bye kom til Kirkenes som distriktssekretær i LO i 1963 og var der i tre år. Han har forklart for kommisjonen at han gradvis ble introdusert til den politiske overvåkingsevnenheten. Parelius Mentsen, LOs nestleder og medlem av styret i A/S Sydvaranger

"ga overfor Bye uttrykk for at ... Øst-Finnmark var et vanskelig område ... Jakob Grava som Bye overtok etter ... fortalte Bye at det var folk i fremmedpolitiet som han kunne snakke åpent og fritt med og som var skikkelige partifolk."

Han ble også forberedt på at han kunne bli kontaktet av Arne Hjelm Nilsen. Det skjedde under et opphold i Oslo:

"De hadde en samtale på Gamle Rådhus. Her fortalte Hjelm Nilsen ham at han hadde en oppgave Bye måtte hjelpe ham med, en oppgave LO-ledelsen var innforstått med. Bye skulle være mellomledd mellom Arne Hjelm Nilsen og det lokale overvåkingspolitiet i Kirkenes og formidle de opplysninger han fikk av politiet videre til Hjelm Nilsen. Dessuten skulle han holde øyne og ører åpne og rapportere til Hjelm Nilsen om kommunistisk aktivitet og forholdet til Sovjetunionen. På dette tidspunkt visste Bye at de lokale kontaktpersonene i POT var [polititjenestemenn] A og B, som begge var partimedlemmer.

Forbindelsen med disse tjenestemennene utviklet seg naturlig. LO-kontoret var et samlingssted hvor blant annet A regelmessig kom innom. Samarbeidet kom i gang litt etter litt. Fra tjenestemennene i POT fikk Bye opplysninger f eks om hvem som deltok i delegasjonsreiser til Sovjetunionen, og om hvem sovjetrussere på reise til Norge hadde kontakt med her. Vennskapsambandet Norge-Sovjetunionen hadde regelmessige delegasjonsreiser, men det kunne også være idrettslag og annet. Det dreide seg sjelden om rene kommunistdelegasjoner." (Anonymisert her.)

Bye forklarte videre for kommisjonen at han sendte skriftlig rapport til Arne Hjelm Nilsen om lag åtte ganger i året. Rapportene om personer gjaldt bare kommunister, ikke medlemmer i Sosialistisk Folkeparti.

Om informasjon til Politiets overvåkingstjeneste fortsatte Bye:

"Bye ga på sin side ikke særlig mye av informasjoner til folkene i POT. Det kunne dreie seg om opplysninger Bye hadde fått rede på i sin virksomhet og som man antok kunne være av interesse for POT-folkene. Han mener også å huske at han formidlet til dem opplysninger han fikk av Arne Hjelm Nilsen med nettopp dette for øyet. Dette var det imidlertid meget lite av."

Da Sovjet i 1965 åpnet en grensebom inn til et lite område ved Boris Gleb, det såkalte "Skafferhullet", for "turisttrafikk" til billig vodka, vakte det uro hos overvåkingspolitiet. Bye forteller at

"De lokale POT-folkene sørget da for at Bye fikk informasjoner som de visste han ville bringe videre til Hjelm Nilsen og på den måten havnet i de rette kanaler. Opplysningene ble trykket i Morgenbladet og i Bergens Tidende, noe som utløste en politisk prosess som endte med at Skafferhullet ble stengt. Fordi dette ikke var første gang opplysninger fra Bye havnet i disse avisene, var det i og for seg ikke noen overraskelse for Bye, som hadde skjønt at Hjelm Nilsen hadde forbindelse med Christian Christensen. Bye var for øvrig helt enig i at Skafferhullet ble stengt."

Bye hadde først og fremst samarbeid med overvåkingspolitiets folk. Når det gjaldt Fst/E-offiseren Halfred Skau, hadde de et nært politisk samarbeid. Da Bye ble formann i

Øst-Finnmark Arbeiderparti ble Skau fylkespartiets valgte sekretær. Men kontakten mellom dem gjaldt ikke overvåkingsarbeid:

"Bye ... vet ... ikke om Skau var engasjert i innhenting av informasjon om kommunister mv, og han fikk heller ingen slike opplysninger av Skau, som heller ikke spurte ham om slike forhold. Årsaken kan ha vært at Skau ikke var interessert i dette, men også at han kjente Byes forankring som først og fremst var til POT/Bryhn og den sikkerhetspolitiske linje disse sto for, den linjen som Haakon Lie bekjente seg til. Hans forbindelse med Hjelm Nilsen var imidlertid ikke kjent for omgivelsene."

Bye mener ellers at samarbeidet med Politiets overvåkingstjeneste og rapportering til Hjelm Nilsen var spesiell fordi Øst-Finnmark var i en særlig geografisk posisjon.

15.5.1.1. Sør-Varanger - konklusjon

Kommisjonen har ikke hatt anledning til å arbeide frem materiale som dekker de forskjellige sider ved forholdene mellom de hemmelige tjenestene og de faglig-politiske organisasjonene gjennom hele perioden i Sør-Varanger. Det som foreligger viser trekk av et lokalsamfunn ved en frontlinje i den kalde krigen. De hemmelige tjenestene hadde som en sentral oppgave å følge med i kontakten over grensen. Etterretningsstabens folk og særlig overvåkingspolitiet hadde periodevis et samarbeid med representanter for den sterkeste politiske kraft i området, Arbeiderpartiet og LO, og dessuten med ledelsen for den største bedriften. Formålet med samarbeidet var både å orientere seg om hvem som var kommunister, hva de foretok seg, og sikre at de ikke fikk arbeid på hjørnestensbedriften i området. Dessuten - iallfall i en periode - ble det lagt vekt på å følge kontakten over grensen.

Et sentralt plassert vitne bekrefter altså at kommunister ble nektet ansettelse og at en prøvde å få dem ut av den eneste storbedriften i kommunen. Såvidt kommisjonen har funnet ut, gjaldt denne politikken bare kommunister og rammet ikke andre på venstresiden.

Ifølge en tidligere ledende ansatt ved hjørnestensbedriften var det også et mål å "påvirke personellsammensetningen i grenseområdet". Tankegangen var at jo flere kommunister det fantes i området, desto større sjanse var det for at noen lot seg verve som agenter. Derfor burde de være så få som mulig.

Det gikk i Ronald Byes periode rapporter til blant andre Arne Hjelm Nilsen i Oslo om kommunistenes aktivitet i lokalsamfunnet. LOs distriktssekretær hadde god kontakt med de hemmelige tjenester i kommunen og formidlet direkte kontakt mellom overvåkingspolitiet i Sør-Varanger og Arne Hjelm Nilsen.

15.5.2. Andre trekk ved situasjonen i Nord-Norge

I Sør-Varanger var det altså en tid et nært samarbeid mellom LOs distriktssekretær og overvåkingspolitiet. Kommisjonen har funnet indikasjoner på at dette ikke var uvanlig i Nord-Norge - trolig vanligere enn sørpå. En pensjonert tjenestemann i

overvåkingspolitiet i Bodø, som var kommunepolitiker for Arbeiderpartiet, har forklart at på politisiden ble distriktssekretærene i LO oppfattet som viktige kontakter:

"Vitnet forklarte at kommunistene gjennom fagorganisasjonene kunne ha mulighet til å komme inn i Arbeiderpartiets representantskap. Det var derfor viktig å ha en oversikt over kommunistene i fagforeningene. I den anledning hadde han et nært samarbeid med LO-sekretærene i distriktet. De utvekslet opplysninger om kommunistenes virksomhet. Den han hadde mest kontakt med var en [distriktssekretær i LO i Nordland] som het A. Han hadde også kontakt med [en annen distriktssekretær] B, men i mindre omfang enn med A. På forespørsel om hvilke opplysninger som ble utvekslet dem imellom svarte han at det kunne være opplysninger om kommunister som hadde kontakter østover. Det kunne hende at A spurte vitnet om han hadde opplysninger om kommunister, om de hadde rent rulleblad eller om det var noe å utsette på dem. Bakgrunnen for at A hadde denne kontakten og fulgte med kommunistene, var etter vitnets oppfatning at han på den måten kunne "samle sine tropper" mot kommunistisk infiltrasjon i fagbevegelsen. For øvrig la han til at det etter hvert ble mindre og mindre kommunistisk aktivitet og på slutten var det bare 20-30 stykker igjen i kommunen. Han la også til at de fleste var kjent gjennom deltakelse på valgliste. Vitnet forklarte at det ikke ble skrevet eller laget noe skriftlig i forbindelse med det samarbeidet han hadde med LO-sekretærene. Det var kun muntlig utveksling av opplysninger." (Anonymisert her.)

Samme tjenestemann forklarte at slik kontakt mellom LO-sekretærer og overvåkingspolitiet forekom andre steder. Han nevner Tromsø, Kirkenes og - såvidt han husker - også Harstad og Narvik.

En av oppgavene i et slikt samarbeid var å motvirke arbeidet til Norsk Sovjetrussisk Samband. Ifølge et møtereferat fra et distriktsmøte for overvåkingspolitiet i Nord-Norge i oktober 1964, hadde samme tjenestemannen vært i kontakt med en distriktssekretær i LO i Nordland som var positiv til samarbeid om dette:

"Han fortalte at LO-sekretæren i Nordland en gang spurte om hva som kunne gjøres for å demme opp mot Sambandet. Han spurte rett ut om overvåkingspolitiet ønsket at fagbevegelsen skulle ta makten i en bestemt Sambands avdeling i distriktet.

En ting er i alle fall sikkert: Fagbevegelsen kan gjøre meget. Men for å få noe, må også vi gi noe. Vi må få en del informasjon. Hvorledes ser forsamlingen på spørsmål om å la fagbevegelsen sprengte Sambands avdelingen?"

Samme tjenestemann husket at Bryhn kom bort til ham etter diskusjonen og "takket ham for at han var 'en såpass våken politiker'".

I Tromsø hadde NKP en viss politisk og faglig styrke gjennom hele etterkrigstiden opp til i 1970-årene. De hadde en fast hånd om den store Tromsø Bygningsarbeiderforening der leder og sekretær, begge NKP-medlemmer, ble gjenvalgt år etter år. Fra 1962 var Tromsø hovedsete for Norsk Sovjetrussisk Samband i Nord-Norge, med sekretær i full stilling.

LOs distriktssekretær i byen gjennom mange år, Rolf Nilssen, var ikke ukjent med samarbeid med overvåkingspolitiet og Haakon Lies støtte til det - slik det kom frem på et tidligere omtalt møte i Kirkenes.

Det ser altså ut til at slikt samarbeid var vanlig i landsdelen for å registrere kommunister og motvirke politisk aktivitet som ble forstått som skadelig. Det ser ut til at det hadde støtte fra både overvåkingssjef Bryhn og fra Haakon Lie - og med Konrad Nordahls sterke lederstil er det lite tenkelig at dette skulle foregå uten hans kunnskap og godkjennelse.

Når det gjelder samarbeid mellom overvåkingstjenesten og organisasjonsledd i arbeiderbevegelsen mot Sambandet, tok en tjenestemann i overvåkingspolitiet i Tromsø et initiativ på slutten av 1960-tallet, sannsynligvis i 1968. Han hadde da tjenestegjort i Tromsø i svært mange år:

"Vitnet ble innledningsvis forespurt om man fra overvåkingstjenesten var interessert i å unngå at sentrale kommunister kom inn i sentrale posisjoner i samfunnslivet. Vitnet forklarte at det var overvåkingstjenestens interesse å unngå dette. Måten man gjorde det på var å la det tilflyte informasjon til de som satt i styre og stell. Vitnet eksemplifiserte dette med kommuner, bedrifter og fagforeninger.

Vitnet uttalte videre at han ved en anledning, uten at han kan riktig huske når dette var, hadde gjennom andre tatt initiativ til et møte i Folkets hus i Tromsø, der han orienterte om virksomheten til Sambandet Norge-Sovjetunionen og kommunistenes virksomhet. Vitnet mener bestemt at møtet fant sted før 1968.

Møtet ble som nevnt avholdt i Folkets hus. Til stede på møtet var Arbeiderparti-representanter fra kommunen, herunder ordføreren. Videre representanter fra Samorg i Tromsø samt Haakon Lie, som kom fra Kirkenes på dette tidspunkt. Videre var også LO-sekretæren til stede på møtet ... Vitnet uttalte at det var flere topper innen lokalpolitikken for Arbeiderpartiet til stede på møtet.

Vitnet uttalte som nevnt at han på møtet hadde redegjort for virksomheten til kommunistene i distriktet samt Sambandets virksomhet. Herunder at en mente bestemt at Sambandets folk skulle infiltrere alle områder i samfunnslivet for å endre holdningen mot Russland og Sambandet. Vitnet uttalte at møtedeltakerne fikk de informasjonen vitnet kjente til om disse organisasjonene. Vitnet uttalte videre at han ga informasjon om at de måtte være oppmerksom på personer knyttet til disse organisasjonene.

Vitnet forklarte videre at ordføreren i Tromsø hadde uttrykt skepsis til det vitnet redegjorde for, da han var positivt innstilt til Sambandet Norge-Sovjetunionens virksomhet. Imidlertid hadde Haakon Lie da tatt ordet og i sterke ordelag klargjort at man måtte høre på det vitnet sa og tro på det han beskrev.

Vitnet uttalte at han hadde et godt samarbeid med representanter fra Samorg i Tromsø samt LO-sekretæren i Tromsø ... Imidlertid kunne det være at man forespurte vitnet om gitte personer tilhørte denne kategori/gruppe. Slike forespørsler kunne komme fra kommunen, bedrifter eller Samorg. Vitnet ga da informasjon om det han kjente til.

Vitnet uttalte videre at den naturlige følge av den kontakt han hadde med disse organisasjonene var at han også fikk en del nyttig informasjon tilbake til bruk for overvåkingstjenestens virksomhet.

På forespørsel om hvilke typer informasjon dette kunne være, uttalte vitnet at han syntes det var tilstrekkelig å benevne det som var av interesse for overvåkingstjenesten ...

Vitnet uttalte som tidligere nevnt at han hadde et nært samarbeid med Samorg og LO-sekretæren. De var alle enige om at man måtte unngå å få kommunister og tilhengere av Sambandet Norge-Sovjetunionen inn i sentrale posisjoner i samfunnslivet ..."

"Folkets Jernverk" skal Haakon Lie en gang ha sagt at storbedriften i Mo i Rana burde hete: For Arbeiderpartiet etter krigen var Jernverket det store industriløftet, hjørnesteinen i det industrialiserte fremtidssamfunnet, en nasjonal fanesak. Stortinget gjorde vedtak i 1945 om bygging, og anleggsperioden varte fra 1947 til det første stålet kunne tappes i 1955.

Arbeiderpartiet hadde overtaket både i kommunepolitikken og fagbevegelsen, men kommunistene gjorde seg gjeldende, og konkurransen om faglige og politiske posisjoner spisset seg til og ble særlig skarp på bakgrunn av den kalde krigen.

Mange kommunister arbeidet ved Jernverket både i anleggstiden og senere, men etter det kommisjonen forstår ble det - iallfall i perioder - ført en personalpolitikk der det ble lagt vekt på å unngå å ansette kommunister. Formålet var mest å unngå "bråk", men dette hadde også en sikkerhetspolitisk side. Jernverket var strategisk viktig.

Også her spilte LOs distriktskontor og distriktssekretæren en viktig rolle. Arbeiderpartiet og distriktskontoret arrangerte flere kurs for å trene sine folk til oppgjør med kommunistene. De hemmelige tjenestene var på plass i Rana-samfunnet med sine folk. Samarbeid om å holde øye med kommunistene og begrense påvirkningen fra dem, forekom.

Et vitne som var ansatt ved Jernverket helt fra anleggsperioden til 1985 og hadde mange faglige verv, forteller:

"at det kom signaler fra DNA sentralt om at en skulle samarbeide med politiet. Folk i Rana ble fortalt av tillitsvalgte i DNA og LO at de ikke måtte være naive når det gjaldt kommunistene, og at det derfor var riktig å samarbeide med politiet."

LOs distriktssekretær gjennom mange år fortalte til et vitne at han hadde vært på et kurs på Akershus festning, sannsynligvis i 1951, med folk fra Arbeiderpartiet og LO. Der var det folk fra den militære etterretningstjenesten til stede. En amerikaner hadde undervist i avlyttingsteknikk.

Vitner med kommunistisk bakgrunn forklarer at det var velkjent at folk fra hemmelige tjenester drev overvåking i miljøet, mens vitner med sosialdemokratisk bakgrunn mener det var lite kjent. Særlig var det lite kjent at ledende folk i arbeiderbevegelsen samarbeidet med overvåkingspolitiet om å følge med på hva kommunistene stelte med.

Vaktsomhet fra bedriften mot NKP-medlemmer og sympatisører ser ut til å ha vart frem til ca 1960. Om lag ti år senere var personalkontoret på nytt på vakt - denne gangen for å bremse tilgangen av marxist-leninister.

15.5.3. *Rjukan - et eksempel i Sør-Norge*

Rjukan er en by med sterke radikale tradisjoner tilbake til anleggstiden rundt første verdenskrig, da Norsk Hydro bygget kvelstoffabrikken på kraften fra Rjukanfossen. Mange anleggsarbeidere var politisk interessert og sto langt til venstre. Etter krigen opparbeidet kommunistene et sterkt fotfeste på Rjukan.

Et medlem av landsstyret i Arbeiderpartiet i mange år etter krigen har forklart for kommisjonen at

"Arbeiderpartiet dominerte lokalt, men kommunistene sto også sterkt ... Arbeiderpartiets folk fulgte med i hva kommunistene arbeidet med; det dreide seg mest om kommunalpolitikk."

Personkonstellasjonene lå til rette for et samarbeid mellom politiet og ledere i Arbeiderpartiet:

"Politibetjent A ble kalt til Rjukan av politimester B i 1946. Både A og B var Arbeiderparti-folk, foruten at de kjente hverandre fra Kjesæter under krigen.

Vitnet snakket med A som partifelle, ikke som politimann. Vitnet var "håndlanger" for A, og hjalp blant annet med å identifisere personer A ikke kjente. Han vet ikke om andre ga ham opplysninger. Vitnet kan ikke huske at han fikk opplysninger fra A. Det var få nye, aktive kommunister som kom til Rjukan, så det var ikke aktuelt å søke opplysninger om fremmede. A kunne nok gi vitnet litt innblikk, men han visste ikke hva A gjorde med sakene." (Anonymisert her.)

På et distriktsentrallmøte i 1966 la den omtalte politibetjent A i en diskusjon om overvåkingspolitiets oppgaver frem denne analysen av situasjonen på Rjukan, ifølge referatet i Overvåkingsssentralens arkiv:

"A uttalte at det er utviklingen innen SF som i høy grad vanskeliggjør den politiske situasjon. Hvis man kan tenke seg en ny kommunisme i Norge, vil den bli bygget opp i SFs regi. Vi kan ikke se bort fra at SF har klart å splitte den norske arbeiderbevegelse. Det samfunn som lever med en splittet arbeiderbevegelse, lever i en meget farlig situasjon. A ... trodde man burde dvele litt ved den politiske utvikling og den brytning som er til stede innen Det norske Arbeiderparti og med SF som sin harde motpart. Det er ikke tvil om at SF både på arbeidsplassene og forøvrig over alt i vårt land klarer å gjennomføre denne splittelse, som vi ennå ikke vet hvor langt vil nå.

Det var her snakk om "ja" eller "nei" til NATO. En folkeavstemning vil neppe gi et "nei" til NATO, men på den annen side kan SF i årene fremover med sin politikk svekke vårt forsvar ved å villedde ungdommen. Dette er meget farlig. Det kommunistiske parti har brukket rygg, men SF har en sterk og god rygg i tiden fremover. Og dette bør man merke seg."

15.5.4. *Sarpsborg*

Sarpsborg har lang industrihistorie med Borregaard som hjørnesteinsbedrift og med en tradisjonsrik arbeiderbevegelse. I mellomkrigstiden dominerte den moderate delen som ikke ville vite av revolusjonære læresetninger. Det var noe nytt da NKP etter krigen fikk tilslutning, særlig blant de fagorganiserte på Borregaard. I flere fagforeninger dominerte

kommunistene styret og periodevis hadde folk på venstresiden ledervervet i det faglige fellesutvalget på Borregaard.

Samarbeidet mellom overvåkingspolitiet og ledere i Arbeiderpartiet og fagbevegelsen for å registrere kommunistene og fremskaffe informasjon om hvem de var og hva de foretok seg, ble etter hvert ganske utbredt.

En tjenestemann i politiet fikk allerede i 1948 det råd fra Overvåkingsentralen at han skulle ta kontakt med sekretæren i Østfold Arbeiderparti for å få navn på fagorganiserte som kunne gi oversikter over kommunister på arbeidsplasser. Rådet kom skriftlig. Han skaffet da navn på kontakter i flere fagforeninger i distriktet der kommunistene hadde styringen, som Cellullarbeidernes forening, Samhold, Askim kjemiske arbeiderforening og foreningen ved Greåker Cellulose. Også i samtaler med Overvåkingsentralen i Oslo gikk det frem at det var viktig å holde kontakt med Arbeiderpartiet.

Samme tjenestemann forteller at han med årene også hadde kontakt med noen av ordførerne i Sarpsborg og Askim for å diskutere opplysninger om kommunister. De var Arbeiderpartifolk, og de kom til ham med opplysninger om kommunister.

Samme vitnet forteller at det var viktig for både fagbevegelsen og ledelsen i bedriftene å ha oversikt over hvem som var kommunister, blant annet med tanke på at en kunne omplassere folk "slik at en fagforening ikke ble for sterkt kommuniststyrt".

Etter råd fra sekretæren i Østfold Arbeiderparti, tok han kontakt med en av de fagorganiserte som hadde arbeid på Cellullfabrikken og hadde verv i Supralarbeidernes forening. Denne var også leder i Sarpsborg Arbeiderparti i mange år.

Vedkommende har bekreftet i forklaring for kommisjonen at han ble oppsøkt av den omtalte tjenestemannen i overvåkingspolitiet: Samtalene mellom dem "var åpne med en gjensidig form for informasjon". De møttes flere ganger i året til virksomheten etter hvert opphørte, trolig sent på 1950-tallet.

Samme tjenestemann, som i mange år var overvåkingspolitiets mann i Sarpsborg, har forklart om et tilfelle der det ble forsøkt romavlytting etter at sekretæren i Østfold Arbeiderparti hadde gjort ham oppmerksom på et kommunistmøte. Partisekretæren var med på forsøket sammen med overvåkingspolitiets folk:

"Ca 1949-50 fikk vitnet opplyst av sekretær ... i Østfold Arbeiderparti at NKP Østfold skulle ha møte i Folkets Hus, Sarpsborg. Vitnet opplyste at han hadde muligheter for avlytting, og [sekretæren] var interessert i dette. Vitnet tok deretter kontakt med [en polititjenestemann] ved POT Fredrikstad som kom til Sarpsborg med utstyr for avlytting. [Sekretæren] hadde på forhånd leid lokale over det aktuelle lokalet hvor Østfold Kommunistiske parti hadde møte. [Polititjenestemannen og sekretæren] og vitnet installerte seg med opptaksutstyr i etasjen over og firte ned mikrofon gjennom lufteventilen. Den stoppet imidlertid før den rakk ned til etasjen under. Romavlyttingen ble derfor ikke vellykket og ble avsluttet. Vitnet kjenner ikke til med sikkerhet hvor mange år [polititjenestemannen] drev med romavlytting, men han antar at dette gikk over flere år. Vitnet mener at [polititjenestemannen] fikk lånt lydbåndutstyr fra det som den gang var Fredrikstad Kringkaster." (Anonymisert her.)

Et annet vitne, ledende ansatt i Borregaard til 1970, har forklart at

"omkring 1950 (så vidt vitnet husker) tok de pålitelige tillitsmennene initiativet til et organisert samarbeid med bedriften for å redusere kommunistenes innflytelse ved Borregaard. Dette foregikk ved at de pålitelige tillitsmennene tok kontakt med Rein Henriksen [senere generaldirektør] om hvordan dette burde organiseres. Vitnet forsto at de nevnte tillitsmenn hadde fått oppdrag fra LO sentralt. Dette ble klart uttrykt og også sagt at det skulle gjøres ved flere bedrifter. Det samarbeid man ble enige om, besto i at man ved ansettelse ved bedriften burde klarere de ansattes/arbeidssøkendes politiske stilling, slik at de mest radikale skulle utelukkes for ansettelse. Klareringen skulle foregå i samarbeid med politiet. Vitnet hadde inntrykk av at det allerede på forhånd var ordnet et samarbeid mellom politiet og fagorganisasjonen på sentralt hold i Oslo. Borregaard ved Henriksen sa seg villig til et samarbeid med fagforeningen og politiet. Samarbeidet skjedde ved at lønningskontoret som ansatte arbeiderne, sendte søknader og lister over personer som muntlig hadde søkt om arbeid ved Borregaard til overvåkingspolitiet ved Sarpsborg politikammer ...

Det ble gitt beskjed om at det ikke skulle ansettes personer ved Borregaard som ikke var blitt klarert. De personer som var kommunister ble det satt anmerkning ved, og de ble derfor ikke ansatt ved bedriften...

Vitnet mener å huske at nevnte samarbeid mellom Borregaard og overvåkingspolitiet i Sarpsborg holdt på til midten av 60-årene. Henriksens del av dette arbeidet ble senere (i slutten av 50-årene) overtatt av vitnet. Vitnet hadde kun sporadisk kontakt med [polititjenestemann] ... Opplysningene Borregaard mottok av overvåkingspolitiet var om man kunne stole på de nevnte personer. Dette gikk i hovedsak på politisk tilknytning.

Når listene over arbeidssøkende kom tilbake fra overvåkingspolitiet, forela B [ved lønningskontoret] disse listene for de pålitelige tillitsmennene som eventuelt supplerte opplysningene.

Vitnet ønsker å tilføye at det samme forhold som han tidligere har nevnt, at overvåkingspolitiet uttalte seg om søkere til stillinger ved Borregaard, også ble praktisert ved Viking Askim ifølge opplysninger fra Aars Nicolaisen. Nicolaisen var administrerende direktør ved Viking Askim. Han var også i en periode president i Industriforbundet."

Det som her foregikk var altså ifølge vitnet et trekantsamarbeid mellom overvåkingspolitiet, bedriften og "pålitelige tillitsmenn". Ved å la overvåkingspolitiet gå gjennom søkerlistene kunne kommunister holdes utenfor. Vitnet, som hadde en overordnet stilling i personalavdelingen, satt med inntrykk av at dette samarbeidet ble akseptert på ledende LO-hold i Oslo.

Nå lyktes det likevel ikke å svekke kommunistene avgjørende på Borregaard på denne måten. Men det kunne tenkes andre midler. Nils Hønsvald, redaktør i Sarpsborg Arbeiderblad, stortingsmann i mange år, parlamentarisk leder for Arbeiderpartiet, stortingspresident, hadde en sentral stilling i arbeiderbevegelsen i Sarpsborg og Østfold fylke. En tidligere ledende ansatt ved Borregaard forklarer for kommisjonen at

"han en gang i 60-årene fikk en telefon fra stortingspresident Nils Hønsvald som også var redaktør i Sarpsborg Arbeiderblad. Vitnet ble spurt om han kunne møte på redaksjonskontoret i avisen i forbindelse med en sak som lå Hønsvald på hjertet. Vitnet sa seg villig til å møte dagen etter på kontoret til Hønsvald i Sarpsborg Arbeiderblad. Til stede på møtet var Nils Hønsvald, vitnet og en person som vitnet i dag ikke kan huske navnet på. Denne mannen hadde tilknytning til tillitsmannsapparatet på Borregaard eller tilknyttet Papirindustriarbeiderforbundet.

Hønsvald innledet samtalen ved å si at han var bekymret for at kommunistene var i ferd med å overta tillitsmannsapparatet ved Borregaard. Dette skyldes at den vanlige arbeider var likegyldig til valget av tillitsmenn, og at kommunistene arbeidet målbevisst. Han mente at bedriftene måtte være interessert i et samarbeid med å holde kommunistene ute fra de ledende stillinger innen fagbevegelsen. Dette kunne bedriftene gjøre ved å være lite imøtekommende i lønnsforhandlinger med de fagforeninger som var kommunistisk infiltrert eller styrt. Dette gjaldt særlig ved fordeling av den lokale bedriftsvise pott ved lønnsoppgjørene.

Dette var et meget delikat forslag som vitnet ikke ville ta standpunkt til over bordet. Han ønsket å forelegge dette for Papirindustriens Arbeidsgiverforening og NAF. Hønsvald forsto dette, men ba innstendig om at hans navn ikke ble nevnt.

De to arbeidsgiverorganisasjonene avviste forslaget. Dette ble meddelt Hønsvald, og vitnet hørte deretter ikke noe mer til saken. Vitnet er noe usikker på tidspunktet når dette møtet fant sted, men han mener at det var på samme tid som Wiberg ble formann i tillitsmannsutvalget. Vitnet mener at dette var i 1966."

Det foregikk et samarbeid mellom bedrift, politi og tillitsvalgte innen fagbevegelse, parti og kommunepolitikk for å registrere kommunister, holde dem utenfor deler av arbeidslivet og svekke deres posisjon politisk, særlig på arbeidsplassene.

Informasjonen gikk begge veier. Det ble forstått som samarbeidet var klarert i hovedstaden mellom Arbeiderpartiet og overvåkingspolitiet.

For overvåkingspolitiet var dette samarbeidet særlig verdifullt. På møte for Moss distriktsentral på Elingaard 23.-25. april 1963, uttalte en representant for Sarpsborg politikammer i sammenheng med en utredning om den kommunistiske aktivitet i distriktet:

"Jeg vil spesielt fremheve den nytte vi har hatt og har av de personlige kontakter innen fagbevegelsen/Arbeiderpartiet. Uten disse kontakter ville det ikke vært mulig å få pålitelige opplysninger om kommunisters og SF's virksomhet ved bedriftene/fagforeningene".

15.5.5. Bergen

Siden partisplittelsen i 1923 kalte kommunistene seg "Bergen Arbeiderparti av NKP", fordi de var i flertall den gangen. NKP gikk tilbake i mellomkrigstiden, men greide seg bedre i Bergen enn de fleste andre steder og kom igjen etter andre verdenskrig som nest største parti med noen færre stemmer enn Arbeiderpartiet. NKP fikk sterk innflytelse i fagbevegelsen og avisen Arbeidet ble dagsavis.

Kampen om hegemoni og posisjoner i fagbevegelsen ble hard på 1940 og 1950-tallet. Partisekretæren i Arbeiderpartiet 1949-1963, senere stortingsrepresentant Harry A. Hansen, har forklart om intenst arbeid med å mobilisere og få frem kandidater ved fagforeningsvalg. Men noen systematisk kartlegging var etter hans mening ikke nødvendig: Forholdene var oversiktlige og de visste om hverandre.

Johan Olsen, med bakgrunn fra B-organisasjonen under krigen, sekretær i Bergen Arbeiderparti like etter krigen, siden faglig sekretær en tid, samarbeidet med Sverre

Sulutvedt og Ivar Hobbelhagen i Oslo og var en tid lønnet av "kontoret", 15.2.2.2. Han arbeidet med kommunistregistrering og hadde nær kontakt med lederen i samorganisasjonen i Bergen, Bernhard Berntsen. Virksomheten strakte seg sannsynligvis til midt på 1950-tallet, kanskje litt lenger. Det virker som Johan Olsen hadde mer tillit i Oslo enn i Bergen: Flere vitner forteller om en person de holdt på en viss avstand. Han skal ha vist en påfallende hemmelighetsfull oppførsel og fikk tilnavnet "observatøren".

Det er på det rene at han utarbeidet en liste over kommunister blant havnearbeiderne i Bergen, og at den listen også sto til disposisjon for Bergen Arbeiderparti. Det er mulig at også politiet hadde tilgang til listen. Men i et notat som fulgte et brev fra politimester Brinchmann til politimester Kr. Welhaven i Oslo ble det advart mot Olsen: Om noen i politiet skulle ha "direkte forbindelse med Olsen ... burde kontakten med Olsen sjaltes ut". Harry A. Hansen har forklart for kommisjonen at han ikke kjente til hvem som lønnet Olsen.

"Det som var på det rene var at han verken var lønnet av Arbeiderpartiet i Bergen og heller ikke hadde noen formell status i Bergen Arbeiderparti."

Harry A. Hansen så med noe skepsis på Olsens aktivitet:

"Vitnet forklarte videre at Olsen ga inntrykk av en fordekt virksomhet, noe vitnet trodde han gjorde mer for å holde liv i virksomheten enn behovet for det. Han anførte en dramatisk språkdrakt ... vitnet kjente verken Hobbelhagen eller det arbeidet han drev.

Vitnet ble forespurt om han hadde noe kjennskap til hvordan Johan Olsen behandlet de opplysninger han eventuelt fikk tak i. Vitnet uttalte at det kjente han ikke til.

Vitnet forklarte at han og en rekke andre personer med ham oppfattet og opplevde Olsens virksomhet som heller komisk. Både med bakgrunn i måten Olsen opptrådte på, og også med bakgrunn i at kommunistene ble oppfattet som relativt harmløse. Det verste som kunne skje var at en kommunist ble valgt til eksempelvis underkasserer i en forening."

Et annet vitne, en tidligere AOF-sekretær, som delte kontor med Johan Olsen et par år, mente at

"så vidt vitnet forsto var han enten lønnet av LO eller av Det norske Arbeiderparti sentralt."

Samme vitne viste større forståelse for Johan Olsens arbeid og understreket at det foregikk "sterk kamp i fagbevegelsen med kommunistene" og

"bemerket at det ikke var noen hemmelighet at det ble foretatt en registrering over hvem som var kommunister og hvilke fagforeninger de sto for. Bakgrunnen for dette var at man skulle sørge for å kunne mobilisere motkandidater og motargumenter i tilknytning til møtevirksomhet i fagorganisasjonen. Derfor var det også ofte nødvendig å registrere hvilke kommunister som møtte opp på fagforeningsmøter og hvor mange kommunister som var til stede ved slike møter. Vitnet forklarte at dette arbeidet, slik han forsto det, var det Johan Olsen som i stor grad gjorde. Slik vitnet hadde forstått det fra Johan Olsen, så fikk Olsen sine instruksjoner fra Hobbelhagen i Oslo. Instruksene var relativt konkrete og gikk ut på hvordan han skulle opptre, hva han skulle gjøre og hvilke jobber han skulle konsentrere seg om.

Vitnet ble forespurt om det ble ført noe kartotek over kommunistene. Vitnet uttalte at han aldri hadde sett noe slikt kartotek, men han antok at det eksisterte et slikt kartotek. Han kjente imidlertid ikke til hvor et slikt kartotek eventuelt befant seg, om det befant seg i Bergen eller andre steder."

Flere vitner har forklart om overvåkingspolitiets romavlytting av kommunistmøter i Folkets hus i Bergen fra slutten av 1940-tallet til innpå 1960-tallet. Siden det var organisasjoner i arbeiderbevegelsen som eide det meste av Folkets hus i Bergen, forutsatte romavlyttingen et visst samarbeid med folk i huset og en godkjennelse fra den kanten. Etter flere vitneutsagn er det sannsynlig at avlyttingen skjedde i forståelse med lederen i Bergen og omegn faglige samorganisasjon gjennom mange år, Bernhard Berntsen. Han som sto for det tekniske opplegget arbeidet innenfor radio- og elektronikkbransjen og hjalp til ved avlyttingen, var arbeiderpartimann og en venn av samorglederen Berntsen.

15.5.6. Oppsummering - lokalt samarbeid - personalsjefer

Kommisjonen har ikke påvist noe fast mønster i lokalt samarbeid mellom overvåkingspolitiet og organisasjonsledd og medlemmer i Arbeiderpartiet og LO. Men kommisjonen kan slå fast at lokal kontakt og samarbeid ikke var uvanlig. Initiativene kom helst fra politiet, men de ble gjerne møtt med åpen velvilje og politiet fikk informasjon, særlig om hvem som var kommunister på arbeidsplasser og i lokalmiljøet, og hva de stelte med. Informasjon gikk også i noen tilfeller andre veien fra politiet til partiet/fagbevegelsen.

Kommisjonen har også sett tilfeller av trekantsamarbeid mellom bedrift, parti/fagforening og politi om å kartlegge og sile ut kommunister ved ansettelser.

Samarbeidet foregikk alltid under diskresjon: Det ble ikke behandlet på vanlig organisasjonsmessig måte, og de fleste medlemmene fikk ikke vite noe.

Men det var en utbredt oppfatning både på Arbeiderparti/LO-siden og i overvåkingspolitiet at slikt samarbeid var godkjent på toppen og ble vurdert positivt.

Omfanget og formene for slikt samarbeid var sterkt personavhengig. Noen steder var politiets folk forsiktige med å nærme seg politiske og faglige ledere med ønske om informasjon, og det hendte de ble avvist hvis de gjorde det. Andre steder kunne velviljen være stor og samarbeidet ble langvarig og innholdsrikt.

I noen tilfeller var personalsjefene i hjørnestensbedrifter viktige nøkkelmenn, særlig når det gjaldt trekantsamarbeid: De fikk informasjoner av politiet om søkere til stillinger, og de kunne f.eks. ta kontakt med fagforeningsmedlemmer om hvem de burde ta inn og hvorledes den politiske stillingen var i de forskjellige avdelingene i bedriften.

Noen store bedrifter hadde personalsjefer med fartstid i Arbeiderpartiet og fagbevegelsen. Det gjelder spesielt enkelte statsbedrifter som hadde en nøkkelrolle i regjeringspartiets industristrategi. Det var spesielt viktig med ro på slike arbeidsplasser

og at fagforeningen var en støttespiller for Arbeiderpartiets politikk. Kommunistene, som kunne utfordre denne politikken, måtte holdes på et nivå der de kunne kontrolleres og mestres. Da var det viktig å ha en personalsjef som kunne sile tilgangen av nyansatte.

Det er redegjort for hvorledes en personalsjef med Arbeiderpartibakgrunn hadde en slik funksjon ved A/S Sydvaranger 1960-1964, i forståelse med direksjonen lokalt og hovedkontoret i Oslo. Før han kom til Kirkenes var han personalsjef ved en større statsbedrift i Sør-Norge 1948-1960. I 1964 flyttet han fra Kirkenes og ble personalsjef ved Jernverket. Det ser ut til at han hadde samme oppgaven der i samarbeid med blant andre LOs distriktssekretær.

15.5.7. Når overvåkingspolitiet følger etter

Et spesielt tilfelle av samarbeid mellom overvåkingspolitiet og kretser i Arbeiderpartiet illustrerer hvorledes overvåkingspolitiet kunne følge en person over mange år, ta kontakt med sentrale partipolitiske instanser om hans fortid, følge ham ved flytting - uten å ta hensyn til at han skiftet parti:

Personen A var rundt 1950 styrer for et arbeidskontor på Østlandet. Han søkte da stilling som bestyrer av folkeregisteret, noe Fst II merket seg og meldte til overvåkings sjef Bryhn: E "skal være medlem av NKP" og han "skal ha oppholdt seg i østsonen i Berlin" for å studere.

Også politikammerets fremmedavdeling, dvs overvåkingspolitiet, engasjerte seg og skrev til politiet i Oslo 7. desember 1951 at det var lite ønskelig at A fikk stillingen da han var "troende" kommunist. Det kunne skape alvorlige vanskeligheter for politiet om han fikk en slik stilling:

"[Politikammer] tillater ... seg å anbefale at det gjennom høyere A-partihold blir gjort en henvendelse til partihold ... om ønskeligheten av at A ikke blir ansatt som sjef for Folkeregister og Arbeidskontor."

I en påtegning av 7. desember på brevet står det at "Bryhn har konf. med rette vedk. som skulle ta seg av saken".

Tre år senere melder A og en annen kommunist seg blant søkerne til sosialsjefstillingen i bygda. På nytt slår politikammeret alarm hos overvåkingspolitiet i Oslo. De var spesielt redde for å få kommunister i ledelsen både for arbeidskontoret og sosialkontoret.

Bryhn svarer 28. november 1954 at

"de bestemmende myndigheter er herfra indirekte blitt gjort oppmerksom på forholdet. Det er grunn til å tro at det vil hjelpe i dette tilfelle."

Seks år senere - 7. mai 1960 - foreligger det et notat fra politikammeret i en by i Nord-Norge. Fire mann med politimesteren i spissen har hatt møte med lederen i byens

Arbeiderparti, den lokale redaktør, fordi den samme A har flyttet til byen og er nominert på Arbeiderpartiets liste foran kommunevalget. Mannen har skiftet parti, men politiet tror ikke på skiftet og vil orientere partilederen om bakgrunnen hans. En av politifolkene er inne på at de vil snakke med mannen, men partilederen advarer mot det. Han ber ellers om å bli holdt orientert dersom liknende saker skulle dukke opp.

Et par år etter har politiet likevel fått tak i A til avhør, noe han misliker sterkt. Politimannen får ham likevel til å komme inn på sin fortid - under heftige protester. Men A innrømmer etter hvert at han har studert i Øst-Berlin og "at det under forelesningene kunne falle uttalelser om hvorledes en skulle nå frem til et kommunistisk samfunn og innrømmet at slike ting som storstreiker var nevnt som et av midlene ...". Politimannen konkluderer:

"Jeg mener dog på grunn av den holdning A tok, å ha lov å si at en fikk så meget ut av samtalen at en neppe kan stole fullt på As omvendelse. Dette til tross for at A bedyret å ha forlatt NKP's linje, og at en ikke har klart å oppdage noe ufordelaktig ved A under hans opphold i X."

Siste dokument i As sak er et signert notat, datert 9. juni 1977 om at samme A nå bor i en by i Sør-Norge:

"Under et besøk i Y 25. ds ble det opplyst at ovennevnte er blitt sterkt psykisk svekket, og at han av den grunn er førtidspensjonert fra sin stilling ved Y arbeidskontor."

Dokumentet har en håndskrevet påtegning: "Sak vedr. A overføres fra OV-arkivet til obs-arkivet."⁴⁴⁴

15.6. Etterspill?

Så langt kommisjonen har kunnet avklare, ser det ut til at de spesielle samarbeidsformer som her er omtalt mellom overvåkingspolitiet og ledende folk i parti og fagbevegelse ebber ut tidlig på 1970-tallet. For Arbeiderpartiet og LO var ikke NKP lenger noen trussel. SV-folk ble ikke utsatt for kartlegging i et omfang som kan sammenliknes med den interesse NKP hadde møtt. Sjefskiftet i overvåkingspolitiet pekte også bort fra operasjoner av denne sorten. Så kom det nye folk i LO-ledelsen. Konrad Nordahl gikk av i 1965 og Parelius Mentsen ble avløst av Tor Aspengren i 1969. Kontakt med overvåkingspolitiet fra senere år har, så langt kommisjonen kan se, vært av mer konvensjonell art, som planlegging av sikkerhetsopplegg for utenlandske landsmøtegjester ol.

Det samme gjelder bakgrunnen for en episode i 1989 som fikk store medieoppslag i sammenheng med den såkalte "Engen-saken" En sekretær i Arbeiderpartiet skulle ha forsynt overvåkingspolitiet med materiale, særlig om personer på venstresiden i Arbeiderpartiet. Vedkommende sekretær har forklart i kommisjonen at kontakt med overvåkingspolitiet inngikk i arbeidet hans med sikkerhetsopplegget ved større offentlige begivenheter der fremstående internasjonale personer skulle delta, som f eks

⁴⁴⁴Vedkommende er siden avgått ved døden.

Einar Gerhardsens begravelse. Hans kontakt gikk da særlig til livvakttjenesten. Ved et tilfelle hadde han på eget initiativ levert et kort notat om personer i Arbeiderpartiet til en tjenestemann ved Overvåkingssentralen. Dette hadde en spesiell personlig bakgrunn, og han beklager i dag at det skjedde. Kommisjonen har i denne sammenheng ikke funnet indikasjoner som peker mot et mer omfattende samarbeid ut over det regulære. Kommisjonen legger til grunn at dette er en isolert episode.

Når det gjelder medieoppslag, påstander om telefon- og romavlytting av politikere, særlig på høyre-siden de siste årene, har spørsmål blitt reist om de som måtte stå bak, i eller utenfor de hemmelige tjenestene, eventuelt en "fjerde tjeneste", kan handle på vegne av interesser i Arbeiderpartiet. Om dette viser en til 13.5.3 og 5.1.7 og 5.2.

15.7. Overvåkingstjenesten som opinionsdanner

Når de hemmelige tjenester hadde kontakt med tillitsvalgte og funksjonærer i LO, Arbeiderpartiet og andre organisasjoner, var formålet først og fremst å samle informasjon. Til det trengs en kontaktflate til samfunnet. For å få informasjon var det til en viss grad nødvendig å gi noen opplysninger, overvåkingsinstruksen av 1952 uttrykte det slik:

"Mellommenn må bare meddeles opplysninger i de tilfeller og den utstrekning det er helt nødvendig for at de skal kunne yte bistand." (§ 19, andre ledd)

Samarbeidet mellom E-tjenesten og ledere i arbeiderbevegelsen rundt 1950 om "kontoret" og "hjelpespersonalet" kom i stand i en spesiell situasjon der personell skulle klareres til et forsvar i rask oppbygging. De hemmelige tjenestene var fremdeles lite utbygget. Så gikk en rett til dem som lettest kunne finne ut hvem som var kommunister. Dette var et midlertidig tiltak som ble avsluttet etter en tid.

Det langvarige samarbeidet ut over i femti- og sekstiårene med Hobbelhagen og Hjelm Nilsen som mellommenn og med støtte fra toppledere i arbeiderbevegelsen, innebar at både skriftlig og muntlig opplysning gikk ut fra overvåkingspolitiet. Det ble også gjennomført felles operasjoner med romavlytting der resultatet nådde begge parter. Materialet ble benyttet til å kartlegge hva kommunister og andre på venstre siden foretok seg.

Kildematerialet gir en del vitnesbyrd om at samarbeidet også skjedde ut fra politisk sympati og interesse av å *støtte* den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen i den politiske kampen mot bestemte politiske fiender som også de hemmelige tjenestene var på vakt mot. Iblant kunne denne sympatien komme ganske markant til uttrykk, f.eks på distriktskonferansene, spesielt i 1950- og 1960-årene. I omtalen av Rjukan under 15.5.3 er det vist et noe spesielt eksempel som viser hvor sterkt dette kunne komme til uttrykk.

Når overvåkingssjefen og andre i etaten regnet NKP og SF for nasjonens og statens fiender, kan det forklare slik sympati med Arbeiderpartiet. Overvåkingstjenesten så spesielt kommunistpartiet som grunnlag for verving av sovjetstyrte agenter. Å svekke

kommunistpartiet og andre organisasjoner som "gikk Sovjetunionens ærend" var å gjøre grobunnen for slike agenter magrere.

Det finnes en del eksempler på at politiet grep inn og direkte prøvde å hindre at lokale politikere deltok på møter de mente var skadelige. Det kunne være møter for "vennskap" med Sovjetunionen eller østeuropeiske land med østeuropeiske foredragsholdere, eller Nordkalottstevner der delegasjoner fra Sovjetunionen var med. Eller overvåkingspolitiet forsøkte å hindre tiltak de mente var skadelige, som at representanter ble valgt til f eks Østersjøuken.

I et notat datert 20. april 1964 fra Politiets overvåkingstjeneste i Sarpsborg, er det fortalt om forhold omkring et medlemsmøte i Askim kjemiske arbeiderforening der det har kommet frem at representanter fra den sovjetiske ambassaden skulle holde foredrag. I notatet er det opplyst at politimesteren ga ordre om at "vi måtte foreta oss det nødvendige i Askim for å dekke saken, og reise dit så fort som mulig". Videre heter det i notatet;

"I Askim var vi kl. 1500. Her snakket vi med en pålitelig kilde innen A-partiet, ansatt ved Askim gummivarefabrikk. Vi meddelte han en del bakgrunnsstoff vedrørende Østersjøuken. Selv var han ikke medlem av vedkommende forening, men ville underrette noen pålitelige medlemmer der om saka, og det ønskelige i et oppmøte fra disses side for å forsøke å hindre at foreningen skulle velge noen til å representere seg i Østersjøuka." Deretter omtaler notatet hva som skjedde på møtet og arbeidet overvåkingspolitiet og deres kontakter gjorde.

På et distriktsmøte på Åndalsnes i januar 1962 for politimestre og tjenestemenn i overvåkingspolitiet i Midt-Norge, kom denne problemstillingen på bordet: Hvor gikk grensen mellom en overvåkende og etterforskende etat og et politisk politi som grep inn i opinionsdannelsen i samfunnet?

Politimester Hartmann fra Uttrøndelag politikammer heftet seg ved en episode på Røros i oktober 1961: Den tsjekkosllovakiske minister hadde vært på besøk i Bergstaden og politiet hadde på forhånd fått melding fra Overvåkingsentralen om besøket, og at de underhånden skulle "forsøke å hindre at offisielle norske personligheter støtter opp om og kaster glans over" slike tilstelninger. Ordfører, lensmann og forfatteren Johan Falkberget var invitert, men det ble ordnet slik at ingen av disse møtte.

I POT-meddelelse nr 2/1961 ble emnet tatt opp under overskriften "Østblokkdiplomaters selskapelige tilstelninger under reiser". Det heter blant annet:

"Det er nesten uten unntak Sambandet Norge-Folkedemokratiens hovedkontor i Oslo som i samarbeid med lokale kommuniststørrelser står for arrangementene, skaffer egnede lokaler i hoteller o s v, utarbeider lister over personer som skal innbys, sender ut innbydelseskort og legger opp program. De legger ikke skjul på at tilstelningene har et rent propagandistisk formål, og at de nevnte offentlige embets- og tjenestemenn - som innenfor "kretsen" omtales som "hår i suppen" - må trekkes inn for derved å kaste blå i øynene på de vaklende og usikre ...

Da disse tilstelninger er av helt privat karakter og bare har lagt opp for å tjene kommunistenes interesser, bør man underhånden søke å hindre at offisielle norske personligheter støtter opp om og kaster propagandistisk glans over dem."

Politimester Hartmann åpnet innlegget sitt med å hevde at "politiet skal ikke være et organ i politikken, verken i utenriks- eller innenrikspolitikken, og han mente at det

"etter hans mening ikke var politiets oppgave å advare folk mot å delta i slike selskapelige tilstelninger. Politiet skal ikke være noe organ for å skape en opinion. Om det ønskes at norske offisielle representanter skal holde seg borte fra slike tilstelninger, bør det være de politiske partiers sak å varsle disse."

Etter hans mening skulle politiet

"innskrenke seg til å samle og registrere opplysninger. Disse opplysninger burde deretter av Overvåkingssentralen leveres de regjerende myndigheter, så de meddelte sitt syn på saken til rette vedkommende."

Overvåkingssjefen, Asbjørn Bryhn, hadde et annet syn:

Han "var av den personlige mening at en ikke kunne la ... og hans klikk av landsforrædere drive på fritt uten å stikke kjepper i hjulene ... Bryhn mente at det etter hans mening ikke skulle være noen grunn til ikke, på en hensiktsmessig måte å varsle de innbudte. De burde bli gjort oppmerksom på hensikten med disse tilstelningene, slik at de selv hadde et grunnlag for å vurdere om de skulle gå eller ikke."

På samme distriktssentramøte holdt overvåkingssjef Bryhn en orientering "om SF (selvvalgt emne), som han mente ville interessere, da flere i sine innlegg hadde kommet inn på dette partiet". SF ble grunnlagt året før.

Han orienterte om SFs politiske holdninger, om indre konflikter i partiet og forholdet til NKP, og om ledende personer. Ifølge referatet avsluttet han innlegget slik:

"Bryhn mente det var god grunn til å følge med SF-folkene. Hans personlige mening var at det stod respekten av de gode og gamle kommunister, i motsetning til SF, som han mente var forræderi i landsmålestokk."

Han begrunnet dette synet først og fremst ved å vise til partilederen, Knut Løfsnes, som han hadde liten tiltro til: Grunnen var hans forhold til DDR og til russiske diplomater med KGB-tilknytning. Bryhn mente Løfsnes formidlet sensitiv informasjon til disse. Han mente blant annet at en tjenestemann hadde spanet på Løfsnes og sett at han spiste middag sammen med KGB-diplomaten Dubiensi på restauranten Blom i Oslo:

"Skyggen la merke til at Løfsnes leverte Dubiensi en konvolutt under dette møtet. De to forlot Blom hver for seg. En tid senere ble de begge iaktatt under et nytt møte, denne gangen på en cafe. Løfsnes er nå under skygging og en vil prøve å kompromittere ham overfor SF-velgerne."

Om Løfsnes' bakgrunn fortalte Bryhn ellers:

"Under krigen var han i Sverige der han var militærkontorets mann på Kjeseter. Et av hans arbeidsfelt var etterretningsoperasjoner i Trøndelag. Han knyttet i denne tiden kontakter med flere fremtredende og flinke illegalister. Løfsnes har hele tiden vist kommunistiske tendenser, han er en mann av fanatisk legning med høy intelligens og sjeldne personlige kunnskaper, noe som gjør han ytterst farlig. Han fikk på et senere tidspunkt en stilling i Statens Velferdskontor for sjøfolk og reiser nokså meget rundt omkring i dette kontorets regi. Han kan således virke som kurer til havner bak jernteppet, og interessen for han er også skjerpet av den grunn."

Mistanken og mistilliten til Løfsnes var ikke av ny dato. I tiden før SF ble grunnlagt var "Knut Løfsnes ... sterkt inne i bildet, han var på denne tiden medlem av Bærum Arbeiderparti". Som kjent var "bildet" en konflikt mellom Arbeiderpartiet og kretsen rundt Orientering som endte med at styremedlemmer og redaksjonskomité ble ekskludert av Arbeiderpartiet i 1961 og Sosialistisk Folkeparti ble grunnlagt i april samme år.

Mens denne konflikten spisset seg til, forteller Bryhn ifølge referatet fra samme møte at man på bakgrunn av de refererte mistankene hadde

"samlet alt en kunne om Løfsnes, og gjennom de rette kanaler lot en dette materialet tilflyte de rette folkene innen DNA, som var interessert i å få "lugget" Løfsnes vekk. Dette skjedde ved at ledelsen innen DNA tok utgangspunkt i "Orientering"s skrivelser, og ekskluderte blant annet Løfsnes."

Bryhn forteller altså at overvåkingspolitiet samlet belastende materiale om Løfsnes og sørget for at det kom i hendene på ledende folk i Arbeiderpartiet som var interessert i å få Løfsnes ut av partiet. Han konstaterer videre at Løfsnes ble ekskludert med en annen begrunnelse - at han skrev i Orientering.

Referatet kan vanskelig leses anderledes enn at Bryhn hadde plantet informasjon for å påvirke den politiske prosessen som førte til eksklusjon av ledende medlemmer av kretsen rundt Orientering. Hans motiv var overbevisningen om at Løfsnes var en fare for "rikets sikkerhet" gjennom sine øst-kontakter og at han burde svekkes politisk ved at han ble satt utenfor regjeringspartiet. Bryhn anså hans politiske innflytelse som farlig og ville bidra til å redusere den.

Den politiske prosessen som førte frem til brudd, gikk inn i en avgjørende fase i mai 1959 da landsmøtet i Arbeiderpartiet tok opp Orienterings-kretsens forhold og ba sentralstyret forberede saken for landsstyret. I august 1960 vedtok landsstyret et ultimatum: De ledende i Orientering måtte velge mellom partiet og bladet. Men ultimatumet ble avvist.

I den spente situasjonen den høsten kom det i gang sonderinger for å unngå eksklusjon - trolig på Einar Gerhardsens initiativ. Den 19. oktober ble det holdt et møte der en delegasjon på fire fra sentralstyret med partiformann Gerhardsen i spissen møtte tre fra Orientering.⁴⁴⁵ En av deltakerne, sentralstyremedlem Rakel Sewerin, stenograferte under møtet og et uoffisielt referat ble deretter sendt til noen betroede partifeller og lagt frem i sentralstyret.

Dette referatet, både internt og sensitivt, var merket "Fortrolig". Kommisjonen har - som før nevnt - funnet et eksemplar i arkivet til Overvåkingsentralen. Hvorledes det har kommet dit, lar seg altså ikke fastslå sikkert.

⁴⁴⁵Einar Gerhardsen, Martin Tranmæl, Rakel Sewerin og Tor Aspengren møtte for sentralstyret mens Karl Evang, Leif E.A. Michelsen og Finn Gustavsen kom fra Orientering.

Det ble gjort flere forsøk fra folk i Arbeiderpartiet på å unngå eksklusjon av Orientering den høsten. Det er på det rene at Løfsnes, som var medlem av Bærum Arbeiderparti, ble ekskludert mens det ble ført forhandlinger om å unngå eksklusjon for de av Orienterings folk som var medlemmer av Oslo Arbeiderparti, der Rolf Gerhardsen var leder. Men da Løfsnes ble ekskludert fra Bærum Arbeiderparti, brøt disse forhandlingene sammen.⁴⁴⁶

Da overvåkingssjefen et år senere orienterte et distriktssentralmøte, mente han selv at dette hadde påvirket utfallet, et utfall som var en av årsakene til at Sosialistisk Folkeparti ble dannet. På det tidspunkt arbeidet overvåkingssjefen igjen for å svekke denne politikers innflytelse: "en vil prøve å kompromittere ham overfor SF-velgerne." Overvåkingssjefen mente at de stemte på et parti som var "fjendtlighet i landsmålestokk".

Det er altså på det rene at sensitivt materiale sirkulerte begge veier mellom kretser i Arbeiderparti-ledelsen og overvåkingspolitiet i den kritiske fasen før bruddet. Dette kan ha påvirket prosessen frem mot eksklusjon og ny partidannelse, men det er liten grunn til å tro at utfallet ville blitt anderledes uten Bryhns aktivitet.

Bryhns foredrag har et visst preg av å være improvisert. Referenten hadde tydeligvis ikke noe manuskript å holde seg til. Enkelte formuleringer kan derfor være unøyaktig gjengitt, men de avgjørende punkter som her er nevnt kan vanskelig være misforståelser.

Et annet forhold som inngår i prosessen frem mot bruddet mellom Arbeiderpartiet og kretsen rundt Orientering, var striden mellom Sosialistisk Studentlag og ledelsen i AUF våren 1959 da studentlaget ble satt utenfor. AUFs sentralstyre suspenderte tre medlemmer av studentlaget som hadde vært med i en delegasjon til Øst-Tyskland, et prosjekt i strid med retningslinjer som AUF håndhevet. Da laget stilte seg bak de tre, ble storparten av laget satt utenfor.

Politiets overvåkingstjeneste var orientert om reiseplanene gjennom avlytting av telefonen til Sambandet Norge-Folkedemokratiene, og Erik Næss hadde en samtale med en av AUFs sentralstyremedlemmer om reisen.

Politiets overvåkingstjeneste har altså holdt seg orientert om utviklingen, men det foreligger ikke indikasjoner på at overvåkingspolitiet prøvde å påvirke denne delen av prosessen frem mot bruddet mellom Orientering og Arbeiderpartiet.

⁴⁴⁶Ragnar Kvam jr. "DNA mot splittelse. Arbeiderpartiet og opposisjonen rundt bladet Orientering 1955-61," Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo høsten 1972.